

Харківська обласна фундація «Громадська Альтернатива»

**ПРАВО НА ЖИТТЯ:
ЄВРОПЕЙСЬКІ
СТАНДАРТИ ТА
УКРАЇНСЬКІ РЕАЛІЇ**

Збірка статей

Харків – 2007

Видано в рамках проекту «Право на життя: європейські стандарти та українські реалії»
ХОФ «Громадська Альтернатива» за фінансової підтримки
Міжнародного Фонду «Відродження»

Авторський колектив:

О. Грабовська, М. Ясеновська, Г. Христова, О. Смірнова, О. Рогова, О. Шевченко, О. Букалов, О. Кочемировська, І. Абдурахманова, В. Лавриненко

Право на життя: європейські стандарти та українські реалії. Збірка статей // О. Грабовська, М. Ясеновська, Г. Христова, О. Смірнова, О. Рогова, О. Шевченко, О. Букалов, О. Кочемировська, І. Абдурахманова, В. Лавриненко. Харків, 2007. – 152 с.

У збірці представлені авторські статті експертів проекту щодо стандартів права на життя в Європі і Україні: філософське тлумачення сенсу права на життя, огляд рішень європейського суду з прав людини по статті 2 Європейської конвенції прав людини та основних свобод, аналіз українського законодавства стосовно регламентації і захисту права на життя, його юридичне трактування в сучасній українській юридичній практиці, дотримання права на життя в медицині та пенітенціарній системі, всебічний аналіз погляду на евтаназію і аборти з боку українського суспільства. Статті містять авторське бачення ситуації і пропонують шляхи наближення реалій дотримання права на життя в Україні до стандартів, описаних у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Видання розраховане на суддів, адвокатів, юристів громадських організацій та медичних установ, студентів, громадських діячів, представників правоохоронних органів, системи виконання покарань, медичних організацій та інших державних органів і недержавних організацій, всіх хто цікавляться питаннями дотримання права на життя або зустрічаються з необхідністю захищати право на життя або застосовувати його стандарти на практиці.

© ХОФ «Громадська Альтернатива», 2007
Наклад 1000 примірників.

ЗМІСТ

ПЕРДМОВА.....	4
ПРАВО НА ЖИТТЯ: ІСТОРИКО–ФІЛОСОФСЬКИЙ РАКУРС. О. Грабовська.....	6
ПРАВО НА ЖИТТЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ. М. Ясеновська.....	20
МЕЖІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ З БОКУ ДЕРЖАВИ. Г. Христова, О. Смірнова.....	40
ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЗМІСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ. О. Рогова.....	56
ПРАВО НА ЖИТТЯ: МЕДИЧНІ АСПЕКТИ. О. Шевченко.....	73
ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УСТАНОВАХ КРИМІНАЛЬНО–ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ. О. Букалов.....	91
ПРАВО НА ЖИТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ. О. Кочеміровська, І. Абдурахманова.....	97
ДАЙДЖЕСТ АКТУАЛЬНИХ ДЛЯ УКРАЇНИ НОРМАТИВНО–ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ.....	109
РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПО САТТІ 2:.....	124
McCANN & OTHERS v. THE UNITED KINGDOM.....	124
GONGADZE v. UKRAINE.....	131
PRETTY v. THE UNITED KINGDOM.....	135
VO v. FRANCE	138
ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ СПРАВ ЗА СТАТТЕЮ 2 ЄКПЛ, РОЗГЛЯНУТИХ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ.....	141

ПЕРЕДМОВА

Право на життя є одним з фундаментальних прав людини, воно відкриває майже всі каталоги особистих прав і свобод, його забезпечення є першою необхідною передумовою для реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Надійна охорона життя людини як найвищої соціальної цінності слугує тим підґрунтям, на основі якого вони можуть здійснюватися, без якого важко було б уявити можливість розвитку держави як демократичної та правової. Цінність життя людини має виключне значення і посідає окреме місце в системі цінностей європейської цивілізації.

Стаття 2 Європейської конвенції прав людини і основних свобод, яка закріплює право на життя, покладає на держави обов'язок створити необхідні правові умови для захисту життя, у тому числі шляхом прийняття відповідного законодавства, а також обов'язок утримуватись від позбавлення життя, за винятком чітко визначених у цій статті випадків.

Серед обов'язків держави: не позбавляти будь-яку особу життя свавільно та не на підставі закону; не висилати особу до держави, в якій до неї може бути застосована смертна кара або буде існувати загроза її життю; криміналізувати вбивство та інші випадки насильницького свавільного позбавлення життя; забезпечити захист права на життя за умов, коли існує висока вірогідність абсолютної загрози життю особи; забезпечити ефективно та швидко розслідування випадків позбавлення життя.

Особливість права на життя полягає у тому, що воно знаходиться на перетині правового поля і норм моралі суспільства, що породжує численні периферійні дилеми: ефтаназія, аборти, припинення терапії і продовження життя, справедлива війна, смертна кара, самооборона, якість та святість життя. Вирішенні цих дилем залишається за державами, які будують відповідне законодавство, базуючись на моральних нормах притаманних конкретному суспільству.

Конституція України у статті 27 зазначає, що *„Кожна особа має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя”*. За рішенням Конституційного суду України від 29.12.1999 смертна кара визнана такою, що не відповідає Конституції України. Захист громадян від свавільного незаконного позбавлення життя здійснюється на основі статей Кримінального кодексу України. В той же час ефективність розслідування вбивств залишається низькою, що в першу чергу пов'язано з небажанням правоохоронних органів псувати загальні показники роботи.

Потрібно констатувати, що продовжуються траплятися смертельні випадки в державних інституціях закритого типу і закладах з обмеженим доступом, таких як армія, пенітенціарна система, міліція, заклади системи охорони здоров'я. Має місце прецедент незаконної екстрадиції осіб до держави, де існує загроза їх життю. Наявна тенденція до замовчування подібних випадків і їх неналежного розслідування. Потребує перегляду законодавче вирішення периферійних дилем права на життя, в першу чергу тих, що пов'язані із системою охорони здоров'я. Не забезпечуються повною мірою і інші аспекти права на життя, що можуть становити реальну загрозу здоров'ю людини, зокрема безпечність довілля.

Серед причин виникнення подібної ситуації можна назвати недосконалість національного законодавства і відсутність незалежних ефективних механізмів розслідування смертей, особливо тих, що заподіяні представниками правоохоронних органів, пенітенціарної системи і працівниками медичних закладів. Скарги українських громадян до Європейського суду, які стосуються порушення права на життя, у більшості пов'язані з відсутністю ефективного і незалежного розслідування таких випадків та відсутністю ефективних засобів захисту права на життя.

Іншою проблемою неналежного забезпечення реалізації права на життя в Україні є його недостатнє розуміння. Існує тенденція до надмірного розширення тлумачення обов'язків держави в забезпеченні права на життя, наочним прикладом якої є скарги українських громадян до Європейського суду з прав людини щодо незабезпечення ним державою належного життєвого рівня і, відповідно, порушення їх права на життя. Однак таке надмірне очікування від права на життя приводить до мифізації самої концепції прав людини і закриває шлях належному виконанню державою своїх прямих обов'язків з дотримання прав людини. В той же час практика Європейського суду щодо права на життя вже достатньо розвинута і має визначення конкретних сфер і стандартів застосування положень статті 2 європейської конвенції.

На хоча б часткове вирішення зазначених проблем було спрямовано проект „Право на життя: європейські стандарти та українські реалії”, який протягом вересня 2006 року – червня 2007 року реалізовувала Харківська обласна фундація „Громадська Альтернатива” за фінансової підтримки Міжнародного Фонду „Відродження”. Даний посібник є частиною цього проекту і одним з його результатів. В ньому представлені роздуми та аналітичні викладки експертів проекту щодо сучасного розуміння права на життя, дотримання європейських стандартів права в Україні та його особливості в окремих сферах, актуалізація стандартизації права на життя в медицині та перспективи розвитку моральних цінностей українського суспільства. Кожна стаття містить авторське бачення ситуації і пропонує шляхи наближення реалій дотримання права на життя в Україні до стандартів, описаних у рішеннях Європейського суду з прав людини.

Сподіваємось, що посібник буде корисним у роботі українських суддів, адвокатів, юристів громадських організацій та медичних установ, а також представників правоохоронних органів, системи виконання покарань, медичних організацій та інших державних органів і недержавних організацій, які у своїй практиці зустрічаються з необхідністю захищати право на життя або застосовувати його стандарти.

Висловлюємо щиро подяку всім експертам проекту за допомогу у підготовці і змістовному наповненні даного видання, учасникам семінарів і фокус-груп за нові ідеї і плідну співпрацю, а також всім, хто долучився до роботи над книгою і щодо реалізації проекту.

Колектив виконавців проекту.

ЗАГАЛЬНІ ЗАУВАЖЕННЯ.

Проблема життя і смерті належить до тих питань, дискусії довкола яких точаться в літературі не одне тисячоліття. Чи є людина вільною у виборі своєї долі? Чи має вона право моделювати своє життя на власний розсуд? Що таке життя і що таке смерть? Як захистити право на життя і чи має людина право на смерть?

Ці та подібні питання, котрі, фактично, є ключовими в суспільній системі цінностей, доцільно розглядати в площині природного права та моралі. Ціннісні ж установки сучасної людини формувались продовж тисячоліть під впливом звичаїв, релігій, ідеологій, що виходили на перший план в ту чи іншу епоху.

Історично однією з перших в закріпленні права на життя стала „Декларація прав Вірджинії” 1776 року. Роком пізніше це право було визнано невідчужуваним у Декларації незалежності США від 4 липня 1776 року. Потім впродовж тривалого часу це право не включалось до державних та міждержавних правових актів. Лише у 1948 році право на життя було включене до Всезагальної декларації прав людини ООН, пізніше – до Міжнародного пакту про громадянські та політичні права та до Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

Співставлення норм основних міжнародних документів з прав людини дає підстави звести зміст права на життя до наступного:

1. це право належить кожному,
2. охороняється законом,
3. цього права ніхто не може бути позбавлений самовільно (за винятком обумовлених випадків необхідного застосування сили).

Широке розповсюдження в літературі отримали моральне та соціальне розуміння права на життя.

В соціальному розумінні право на життя означає не просто фізичне буття людини, а можливість вести повнокровне життя, де на перший план виходить його якість. Французький політик і дипломат Талейран зазначав, що курс будь-якої країни безпосередньо пов'язаний з правом людини на життя, оскільки від цього курсу залежить стан економіки, а відповідно, рівень благополуччя громадян, їх захищеності, пенсійного забезпечення, медичного обслуговування, оплати праці, наповнення „споживчого кошика” тощо – тобто наявність чи відсутність всієї суми благ, необхідних індивіду для нормального існування. Тобто мова іде про створення умов, що належить до завдань держави.

Однак в даній статті мова піде про право людини на життя як право першого покоління. В цьому плані право на життя будемо розглядати як природне *право людини на ненасильницьку смерть*. В такому розумінні права на життя на перший план виходить підхід до людського життя як до вищої цінності.

Проблема дотримання права на життя, як і будь-яка аксіологічна проблема, потребує ціннісного вибору. „Святість” життя не може інтерпретуватись як абсолютна цінність поза соціальним контекстом. Своє значення вона отримує як комунікативна цінність, тобто ситуація взаємного визнання. Це вихідна позиція, котра не може порушуватись. Визнаючи цінність свого життя, необхідно визнавати цінність інших людей і навпаки. Неможливо говорити про „святість” життя індивіда, котрий здатен фізично знищити кожного, хто стоїть на його шляху. Запереченням святості такого

життя підтверджується святістю життя жертви. Саме тому протистояння сил поліції озброєному бандитові не актуалізує питання про святість його життя.

Таким чином, за роздумами про право на життя відкривається дискусія про те, що таке цінність життя.

Для одних „цінність” – це щось раз і назавжди дане, непорушне, тендітне. Для інших „цінність” – це щось динамічне, раниме, але здатне до воскресіння. Для прихильників першої точки зору життя злочинця – це щось таке, що зупинилось. Прихильники іншої точки зору вважають, що життя є настільки динамічним, що вже через хвилину після вбивства людина є не та, яка вбила. Цілком можливо, що шок від вчинення злочину її змінить не в гірший бік, вона перетвориться в спокійну людину, яка весь час буде розкаюватись в тому, що зробила. Неможливо передбачити, куди саме буде рухатись людська душа, але треба дати їй шанс рухатись до життя, а не до смерті.

Нерідко можна зустріти тезу про те, що позбавлення життя є демонстрацією його цінності. Відмінність у ставленні до смерті полягає у тому, що вважається первинним: життя взагалі чи життя конкретної людини. Якщо первинним є життя взагалі, життя як ідея, то можна вбивати незліченну кількість людей. Ідея життя від цього не постраждає, як не постраждає комунізм, навіть якщо загинуть всі комуністи. Якщо ж реальним є лише життя конкретної живої людини, то вбивати її для захисту ідеї цінності життя не можна. Християнство не постраждає, якщо загинуть усі християни, однак страждатиме Христос.

Право на життя безпосередньо пов'язане із вирішенням таких проблем, як визначення початку (виникнення) життя, можливість умертвіння смертельно хворого на його прохання (евтаназія), допустимість абортів. Окремим пунктом стоїть застосування смертної кари. Аристотель сказав, що сутність речей можна зрозуміти лише тоді, коли знаєш їх походження та розвиток. Тому проаналізуємо згадані проблеми в історичному ракурсі.

КРОВНА ПОМСТА ТА СМЕРТНА КАРА: „СМЕРТЬ ЧЕРЕЗ ДЕРЖАВУ”.

Первісне суспільство.

Характерною особливістю цього часу є безумовна рівність людей, причому рівність майже у сучасному ліберальному значенні цього слова: вже в той час люди були рівними перед законом – неписаним законом (традиціями) первісного суспільства. Ця рівність проявлялась у всіх аспектах життя, в тому числі і тих, котрі стосуються життя і смерті. Позбавити життя могли дитину, котра народжувалась в період переходу з однієї стоянки на іншу чи тоді, коли у матері вже була одна грудна дитина, не своєю смертю помирили люди, котрі дожили до похилого віку і вже не могли себе самі обслуговувати, звичним явищем була і насильницька смерть вождів. Це було нормою життя, що базувалась на традиціях племені, маючи, водночас, практичне та ідеологічне підґрунтя та відповідність основному закону первісного суспільства: *інтереси племені стоять вище інтересів окремого його члена*. Життя окремої людини було цінним до того часу, доки вона приносила користь усій общині. По суті, людина не мала права вільно розпоряджатись своєю долею – її життя перебувало у руках племені.

Даний феномен можна легко пояснити, проаналізувавши мету первісного племені – виживання. Смерті усіх членів племені, котрі невчасно народились чи в силу віку ставали тягарем для племені є закономірними з огляду на ціннісні орієнтири того часу. Дещо відмінно пояснення звичаю убивства вождів, оскільки життя вождя прирівнювалось до життя богів. Однак саме цей факт і був причиною насильницької смерті вождя. Прирівнюючи вождя племені, заклинателя дощу чи жерця до божества, люди первісного суспільства не могли допустити його хвороби та природної смерті.

Навіть сьогодні думка про старого, безсилового бога викликає усмішку, оскільки генетична установка людства вимагає розуміння бога як істоти всесильної, котра може бути захисником та помічником людини.

Утилітаристське пояснення ціннісних установок людини первісного суспільства виглядає цілком логічним та обґрунтованим, якби не один факт: всередині ХХ століття під час розкопок стоянки первісних людей археологи знайшли останки інваліда похилого віку. Навіть якщо розглядати цей факт як виключення із правил, виникають сумніви щодо винятково практичних основ формування тогочасного права.

Розуміння життя і смерті у Стародавньому Світі.

Приблизно за 3000 тисячі років до нашої ери в районах Північної Африки, в долинах рік Тигр та Євфрат, на Балканському півострові первісні відносини поступаються новим. На місці великої родової сім'ї з'являється патріархальна сім'я, на зміну рівності усім членам общини приходить нерівність, з'являються люди багаті та бідні, вільні і залежні, тощо. Зміни в суспільному житті, виділення із родової общини незалежних сімей відіграли величезну роль у світорозумінні людей, у їхньому ставленні до життя та смерті. Людина тієї епохи відчула конечність свого земного існування, усвідомила, що смерть забирає людину назавжди: вона більше ніколи не з'явиться тут, у цьому світі. Однак життя померлих, відповідно до світорозуміння людей тієї епохи, тим не менше продовжується, лише не тут, на землі, а „там”, в царстві мертвих. Немає сенсу опиратися смерті, смерть – це останній шлях, підсумок кожної людини.

Життя і надалі не належить людині. Стародавні греки називали людей ефемеридами – одноденками. Життя людини в руках богів, і люди нічого не можуть протиставити великій силі богів, що управляють світом. Але, окрім того, греки були переконані і в іншому: людина повинна жити в ім'я інших людей, її життя належить людям і вона зобов'язана віддати його в ім'я перемоги. І тут виникає питання: якщо бажання людини ідуть всупереч з бажаннями суспільства, чи можна в цьому випадку опиратися колективній волі?

Усі міфи Стародавньої Греції дають одноставну відповідь: ні. Колективні інтереси все ще стоять вище за інтереси окремої особи. Однак, тут слід звернути увагу на один аспект, завдяки якому ми можемо розрізнити світорозуміння стародавніх греків та людей первісного ладу. Ця відмінність полягає в тому, що для людини первіснообщинного ладу, як вважають етнопсихологи, смерть заради виживання племені була чимось нормальним, природним. В Стародавній Греції такі вчинки розцінювались вже як героїзм, як незвична поведінка.

Нове розуміння незворотності смерті дало ще один вибуховий ефект: людина почала переоцінювати деякі свої традиції та уявлення про життя. Наприклад, в первісному світі кровна помста була обов'язковою, оскільки вважалось, що душа людини, за яку не помстилися, не буде мати спокою. Однак вже в часи Стародавньої Греції ставлення до кровної помсти є не настільки однозначним. У V ст. до н.е. у творах великих драматургів Стародавньої Греції – Софокла, Еврипіда – кровна помста засуджується як неприпустимий вчинок, що суперечить волі богів.

Цікавим з цієї точки зору є Старий Заповіт, де поряд із тезою „око за око, зуб за зуб” з'являється шоста заповідь, послана дітям Ізраїлю: не убий. Тут не конкретизується кого не можна вбивати, і можливо саме тому дану заповідь слід сприймати як універсальну: не можна вбивати ніколи, не можна вбивати істот, створених за образом та подобою Бога.

Подібні думки ми знаходимо і в буддизмі. В етичному кодексі Панча Шила (П'ять заповідей) першою стоїть вимога „утримайся від вбивства”.

У V ст. до н.е. в Греції також виникають перші відомі історикам **дебати про смертну кару**. Під час Пелопоннеської війни місто Мітілена повстало проти Афін і перейшло на сторону суперника. Захопивши Мітілену, розгнівані афіняни вирішили покарати місто за зраду і стратити усіх чоловіків міста, а жінок та дітей віддати у рабство. Це питання було винесене на народні збори. В ході обговорення постали дві протилежні думки. Афіньський демагог Клеон вимагав покарати мітіленців на смерть. Доводячи правомірність подібної кари, він стверджував: *„Адже через деякий час гнів постраждалого пом'якшується і він менш строго карає кривдника, а покарання, здійснене безпосередньо після злочину, призводить найвірніше до необхідної відплати”*. Йому заперечує афінянин Діодот. Грецький історик Фулідід так передає його слова: *„За своєю природою люди схильні здійснювати недозволені вчинки як в приватному, так і в суспільному житті, і жоден закон не стримає їх від цього. Держава перепробувала різноманітні можливі каральні міри... з часом замінивши майже всі покарання смертною карою... Однак і від цього засобу злочини не зменшились. Отже, слід було б придумати ще більш страшні покарання, або визнати, що взагалі ніяким покаранням злочинця не залякати... Одним словом, просто неможливо і по-дурному було б припустити, що суровими законами чи іншими засобами залякування люди в силах утримати інших людей від вчинків, до яких вони схильні за своєю природою”*.

Симптоматично, що у цій дискусії переміг Діодот. Афіньські народні збори проголосували проти страти чоловіків Мітілени. Іншим прикладом відміни смертної кари в Стародавньому Світі є період правління буддійського короля Ланки Амандагамані у I ст. н.е., який було ознаменоване відміною смертної кари, і це рішення залишалось в силі при правлінні декількох наступних королів.

Проблеми кровної помсти та смертної кари взаємопов'язані: сама ідея смертної кари виросла власне із кровної помсти. В первісному суспільстві рід повинен був відмстити за жертву. В пізніші часи суспільство поклало функцію помсти на державу. Держава розглядається як „третя сила”, яка покликана судити людей, підтвердження чому можна знайти у Біблії, причому страх покарання стає головним фактором, який стримує поширення зла у світі.

Наведемо ще декілька цитат із Старого Завіту. *„Хто вб'є скотину, повинен заплатити за неї; а хто вб'є людину, того потрібно передати смерті”* (Левіт 24:21). *„...А якщо хто з наміром умертвити ближнього свого, то і від жертвника Мого бери його на смерть”* (Вихід 22:14). *„Якщо хто вдарить кого залізним знаряддям так, що той помре, то він вбивця: вбивцю слід передати смерті”* (Числа 35:16).

Однак лише людина здатна зрозуміти, що смерть іншого представника його виду – це збиток. І лише людина здатна зрозуміти, що відшкодування цього збитку в повному обсязі є неможливим і що помста лише збільшує ці збитки.

Проганяти вбивцю „природніше”, ніж його вбивати, адже проганяючи – не стаєш подібним на вбивцю, не повторюєш його гріха. Зрештою, у первісних народів був і інший звичай: компенсувати загибель жертви грошима.

Інше трактування Старого Заповіту зводиться до наступного: сам потерпілий повинен прощати, або, щонайменше, не мстити сам за зло, але необхідність помсти за це зло ніхто не відміняв, тому здійснювати її повинна третя сила – держава. Якщо прийняти, що держава виконує радше функції наглядача, аніж вихователя, то смертна кара через державу фактично і виконує усі функції покарання (кара злочинця, залякування чи попередження аналогічних вчинків), за винятком виправлення.

У Старому Завіті також визначається обмеження щодо помсти за вбивство через заснування шести священних *міст-притулків*, де ненавмисний убивця може шукати порятунку від переслідувачів та відбутися судовий процес через введення закону, згідно з

яким вбивство особи вважалося рівнозначним смертній карі кривдника, і через аж ніяк не другорядний фактор виокремлення категорії *особистої провини людини*, який дозволяє відкинути поняття *колективної провини*. Відмінність між навмисним та ненавмисним вбивством було великим відкриттям. Це відкриття до цього часу визначає судову практику.

Уявлення про цінність людського життя в Середньовіччі. Християнство про цінність людського життя.

Все європейське середньовіччя пройшло під знаком вироблення нової системи моральних цінностей, котрі і до сьогоднішнього дня мають вплив на думки та вчинки людей. Християнство виникає під кінець стародавньої цивілізації, тобто на культурному ґрунті, котрий породив блискучу стародавню літературу, мистецтво, філософію. Однак розвиток християнства припадає на період занепаду Римської цивілізації та зародження і розвитку на її уламках варварських держав, в яких не знали ні літератури, ні філософії, ні (нерідко) писемності. Таким чином, християнство, його ідеологія зародилось в одному культурному пласті, а продовжувало своє існування у зовсім іншому. Люди із первісним світоглядом стали сучасниками ідей, котрі зародились в іншій культурі, іншому середовищі. І нерідко щира віра в Христа співіснувала з первісними уявленнями про рівність, справедливість та необхідність кровної помсти.

В Нагірній проповіді викладено основні постулати християнського вчення. Протиставляючи Новий Заповіт Старому, зокрема, один із фрагментів Нагірної проповіді звучить наступним чином:

„Ви чули, що сказано: „око за око, зуб за зуб” [...]

Ви чули, що сказано: „люби ближнього свого і ненавидь ворога твого”

А Я говорю Вам: любіть ворогів ваших, благословляйте тих, хто вас проклинає, благотворіть тим, хто вас ненавидить і моліться за тих, хто вас ображає та гонить.” (Євангеліє від Матвія, 5:38–39).

Однак, простого декларування ідей в Євангелія є замало, виникає необхідність втілення їх у життя, в тому числі і насильницькими методами. Більше того, постулати Нагірної проповіді повинні були, насамперед, врегульовувати відносини між людьми, в той час як питання відносин людини і влади виносились за рамки моралі та подібних декларацій. Наприклад, у світлі Євангелія, ми не можемо сказати, що смертна кара чи кровна помста є християнським вчинком. Однак у Новому Заповіті є практично пряма вказівка на можливість застосування владою карі на смерть: *„вона бо [законна влада] – слуга Божий, тобі на добро. А як ти чиниш зло, то бійся, бо не дарма меч носить; вона – Божий слуга, що відімає і карає того, хто чинить зло”* (Римляни, 13:4).

Заради об'єктивності слід зазначити, що перші апологети християнства, зокрема переднікейські отці, серед яких Ігнатій Антіохійський, Климент Александрійський та ін., були здебільшого проти смертної карі, а також війни, військової служби та всіх інших проявів насильства. Однак вже наприкінці періоду раннього Середньовіччя, поступово утверджувалася думка про допустимість смертної карі, яку мала право застосовувати законна влада, а протилежна думка, яка ґрунтувалася на радикалізмі першоджерел, вважалася єретичною.

Аналізуючи ставлення до життя та смерті в середньовіччі, не можна оминати увагою явище інквізиції. Характерною ознакою інквізиції було те, що вона сама нікого не страчувала, але передавала релігійних злочинців світській владі із формулюванням „Для покарання без пролиття крові”, тобто для спалювання чи повішання. Відносини церкви та світської влади відповідали відносинам замовника та виконавця. Причому давнє положення церковного права, яке проголошує, що світська влада повинна допомагати церкві страчувати релігійних злочинців є єдиним як для католицизму, так і

для православ'я. Вперше рішення про смертну кару за збереження єретичної літератури було прийнято ще до розділення церков I Вселенським Собором у 325 році, рішення було підкріплене імператором Костянтином. Таким чином, знов повертаємось до питання обмеження права на життя, співмірності такого обмеження інтересам суспільства та визначальної ролі влади (церковної чи світської) у схваленні смертних вироків.

Новий час.

„Смертна кара є право...”. Ці слова, якими починаються різноманітні сучасні докази на захист смертної кари, були сказані Гегелем у його „Філософії права”. Німецький мислитель доводив, що злочинець має право бути страченим, а у держави є обов'язок реалізовувати право страчувати. Попередники Гегеля – філософи епохи Просвітництва – засновували свої теорії на ідеї природності. Проводячи паралелі із світом природи, наприклад, Локк стверджував, що у ньому також існують вбивства, агресивність, гомосексуалізм, крадіжки та обман, однак тваринний світ не знає смертної кари як покарання за все це. Обмеження агресивності, войовничості та насильства виводились із благості природи взагалі і людської природи зокрема. На противагу філософам, переважна більшість богословів того часу стверджувала, що за своєю природою людина схильна до зла і гуманізація є не кращим способом подолання злої природи людини.

Однак Новий час характеризується зменшенням впливу церкви на соціальні процеси. Заклики гуманістів знайшли своє відображення в перших законах про відміну смертної кари в Європі та у країнах Північної та Південної Америки. У 1786 році ерцгерцог Леопольд Тосканський опублікував Кримінальний кодекс, заснований на ідеях Чезаре Бекарія, італійського просвітника XVIII століття. Смертна кара за цим кодексом повністю скасовувалась. З 1847 по 1876 роки смертна кара за вбивство була відмінена у чотирьох штатах США. А з 1863 по 1890 роки відмінили смертну кару як вищу міру покарання такі країни, як Колумбія, Венесуела, Румунія, Португалія, Мексика, Голландія, Італія. Правда, ці закони виявились недовговічними: деякі країни незабаром їх відмінили, і кожного разу це було пов'язано із вирішенням нових політичних завдань. Однак протягом усього XIX століття коло злочинів, за які передбачалась смертна кара звужувалось.

XX століття: смертна кара як комунікативне явище.

Рух проти смертної кари посилювався після Другої Світової війни – в рамках руху за права людини. Сьогодні на планеті смертна кара відмінена на законодавчому рівні або не застосовується на практиці приблизно в 40% країн. Однак, незважаючи на те, що міжнародне право в його нинішньому вигляді дозволяє ухвалення смертних вироків тільки у виняткових випадках, у випадку політичної необхідності смертна кара все ж застосовується. Останнім прикладом на підтвердження цієї тези є страта Саддама Хусейна, котра відбулась всупереч усім заявам міжнародних організацій та посадових осіб (наприклад, Верховного комісара ООН з прав людини чи Генерального Секретаря ООН).

Нагадаємо, що Хусейн був засуджений до страти Верховним судом Іраку, причому міжнародні організації відзначали, що процес у суді був несправедливим та упередженим. Amnesty International, наприклад, заявила, що судовий процес по справі Хусейна не відповідав міжнародним нормам справедливого судочинства. Політичні інтереси підірвали незалежність і безсторонність суду, що змусило першого голову подати у відставку і привело до того, що призначення другого було заблоковано. Суд не прийняв необхідних заходів по захисту свідків і адвокатів підсудних. Трьох з них за цей час було вбито. Впродовж першого року після арешту Саддаму Хусейну не дозволяли

скористатися послугами адвоката. Крім того, юристи Хусейна неодноразово указували на процесуальні порушення в ході слухань. Очевидно, що апеляція розглядалася нашвидкоруч і жодних заходів по усуненню порушень, що мали місце під час першого судового розгляду, прийнято не було. За словами Верховного комісара ООН у справах біженців Луїзи Арбур, покарання у вигляді страти за наслідками процесу, який не відповідав міжнародним принципам здійснення правосуддя, є порушенням права на життя.

Теоретики ХХ століття, аналізуючи проблему смертної кари сконцентрувались на одному аспекті – публічності цього процесу. В цьому плані за Яковом Кротовим („Азбука ненависті. Смертна кара”) смертна кара є ще мовою, своєрідним засобом комунікації. Там де залишилась смертна кара, вона здійснюється принаймні в присутності свідків. Одним з останніх прикладів є вже згадувана страта Саддама Хусейна та його прибічників, відеозапис яких було поширено на всіх континентах. В комуністичній Росії, правда, смертну кару засекретили, однак комунізм засекречував усе підряд, демонструючи, що знання – це влада.

Не випадково противники смертної кари серед своїх перших вимог ставили те, щоб вона як мінімум перестала бути публічним актом. Смертна кара, всупереч усьому раціональному, що про неї говорять, є ірраціональною вже тому, що на відміну від кровної помсти, звернена до суспільства. Взагалі більшість видів насильницької смерті (смертна кара, вбивства чи самогубства) є засобом комунікації. Це одностороння комунікація, радше декларація оголошення, проголошення, котре не вимагає ніякої відповіді, а вимагає лише присутності.

У 2001 році генеральний прокурор США Джон Ешкрофт заявив, що смертна кара є способом продемонструвати цінність життя. Коли про позбавлення життя говорять в подібному контексті, то підкреслюють, що будь-яке вбивство є насамперед різновидом мови, а потім вже дією. Можна навіть вбити людину і залишитися переконаним в тому, що ти лише щось сказав. Не „зарубав тещу”, а „нарешті висловив їй все, що я про неї думаю”; не „стратив вбивцю тещі”, а „продемонстрував цінність життя тещі”.

Проблема смерті як мовного явища є такою ж, як і будь-який різновид мови: наміри того, хто говорить і сприйняття слухача можуть не співпадати. Палач хоче сказати „не вбивай”; той, хто спостерігає за смертною карою (чи читає докази на її захист) чує насамперед „вбивати можна і потрібно”. Посилаючи подібні повідомлення ставиться мета змінити отримувача. Однак перед тим, як змінити іншого, потрібно перейти на одну мову з ним. І якщо отримувач повідомлення сприймає „не вбивай” як „вбивати можна і потрібно”, необхідно шукати інший спосіб вираження вихідного повідомлення.

Мова смертної кари передбачає ієрархічну сегрегацію: той, хто слабший, повинен розуміти того, у кого влада. Можливо саме тому паралельно із перетворення ієрархічного та класового суспільства в демократичне, застосування смертної кари стало розглядатися як морально неприпустиме. Непристойним вважати себе вищим за інших в демократичному суспільстві, де декларується рівність, так само як непристойно спілкуватись через маніфести та укази в суспільстві, де спілкування набуває форми діалогу. В такому суспільстві на місце указу приходиться декларація. Таке суспільство стоїть на переконанні, що найкращим способом сказати „не вбивай” є слова „не вб'ю”.

Позиція церкви у ХХ столітті.

Традиційне вчення стосовно допустимості смертної кари останнім часом все більше ставиться під сумнів багатьма як світськими авторами, так і богословами, включаючи деякі голоси католицького єпископського уряду. У ХХ столітті церква все глибше усвідомлює таїнство людини й оцінює вартість її життя та недоторканність її гідності визнаючи, що окремі закони, що виникли на принципах природного закону (як

наприклад, право держави на застосування смертної кари), з часом виявляються недостатньо узгодженими з євангельською проповіддю.

Папа Іван Павло II в енцикліці *Evangelium Vitae* називає серед *знаків надії* зростання серед народу свідомості, яка заперечує війни та позитивно скерована на пошук і застосування ненасильницьких засобів захисту: „У цій перспективі треба бачити щораз ширший опір громадської думки застосуванню кари на смерть, навіть якщо суспільство використовує її з метою „законного захисту”. Цей опір виникає з переконання, що сучасне суспільство спроможне успішно долати злочинність методами, які знешкоджують злочин, але не відбирають у злочинця можливості зміни життя”.

У цій самій енцикліці знаходимо твердження, що сьогодні тільки захист суспільства є єдиним виправданням убивства злочинця, без якого, втім, можна обійтися: „Очевидно, що для досягнення таких цілей міра й обсяг покарання повинні бути ретельно зважені й оцінені. Вони не повинні сягати вищого ступеня – позбавлення життя, – за винятком крайньої потреби, коли немає інших способів захисту суспільства. Однак нині, завдяки дедалі кращій розбудові пенітенціарних установ, таке трапляється дуже рідко, може, й ніколи”.

Останнім часом зі сторони церкви все частіше лунають слова про те, що держава не має жодного морального права для встановлення та застосування смертної кари супроти будь-якого злочинця. Об'єктивно кажучи, смертна кара завжди нищить право людини на життя та відкидає християнську заповідь любові. Людина, навіть якщо це найжорстокіший злочинець, ніколи не стане річчю, а завжди залишиться людиною. Ця істина отримує чіткіші контури та вагоміше підтвердження, якщо скеровується в бік антропологічного християнського горизонту: людина є створеною за подобою Сина Божого, вона ніколи не втрачає своєї гідності, і стосовно неї ніколи не зменшується милосердна любов Бога–Отця; це стосується як доброї, так і поганої людини, як злочинця, так і невинного.

ПРОБЛЕМА ЕВТАНАЗІЇ.

Загальні зауваження.

Слово *евтаназія* грецького походження і перекладається як „солodka смерть” або „добра смерть” (eu – добре; qavnato – смерть). Спочатку цим терміном, особливо в колах філософів–стоїків, називали „гарну смерть”, яка личить освіченій людині. В модерний час (особливо у працях англійського філософа Френсіса Бекона, 1561–1626), термін „евтаназія” набув значення медичного втручання з метою полегшення страждання та болі хворого, включаючи також можливість прискорення смерті. Тобто в прямому значенні, евтаназія – це навмисне вбивство за допомогою методу, що провокує найменші біль і страждання, для того, щоб покласти край нестерпним стражданням, або для того, щоб уникнути труднощів життя, яке вважається нелюдським, не гідним самої людини.

Сюди не входять самогубство або смерть в результаті знеболуючої терапії, якщо при цьому безпосередньо не шукають смерті.

Евтаназія, як новий спосіб медичного вирішення проблеми смерті (припинення життя) входить в практику сучасної охорони здоров'я під впливом двох основних чинників. По–перше, прогресу медицини, зокрема, під впливом розвитку реаніматології, що дозволяє запобігти смерті хворого, тобто працює в режимі управління вмиранням. По–друге, зміни цінностей і моральних пріоритетів в сучасній цивілізації, в центрі яких стоїть ідея прав людини.

Підходи до евтаназії.

Загалом можна виділити два підходи до проблеми евтаназії: консервативний та ліберальний.

Консервативна позиція з проблеми евтаназії проста і однозначна. Етика православного християнства відкидає можливість навмисного переривання життя вмираючого пацієнта, розглядаючи цю дію як особливий випадок вбивства, якщо його було зроблено без відома і згоди пацієнта, або самогубства, якщо воно санкціоноване самим пацієнтом. Папа Іван Павло II в енцикліці *Evangelium Vitae* висловлюється про це так: „Згідно з Учительською владою моїх попередників і згідно з єпископами Католицької Церкви підтверджуємо, що евтаназія є серйозним порушенням Закону Божого як морально неприпустиме свідоме вбивство людської особи. Ця доктрина спирається на природне право і Святе Письмо, передана Традицією і викладається особливим і загальним Учительським Урядом Церкви”.

Подібна оцінка евтаназії характерна не лише для служителів церкви, але і для інших прихильників консервативного підходу, включаючи думку фахівців, яка ще буквально 20 років тому була домінуючою в суспільстві. Підставою такого домінування було не лише християнське розуміння людини, але вплив лікарської етики Гіппократа, яка однозначно заперечує використання досвіду і знання лікаря для того, щоб викликати „легку” смерть хворого, який просить про таку послугу. Характерно при цьому, що Гіппократ формулює цей принцип лікарської етики в умовах абсолютної соціальної прийнятності самогубства в культурі Греції і Риму.

Аргументи медиків–противників евтаназії, ґрунтуються на лікарській практиці. По–перше, медицині відомі факти „мимовільного лікування” від раку. І хоча такі випадки трапляються не часто, виключати їх можливість в кожній індивідуальній ситуації не можна. По–друге, практика військових лікарів свідчить про здатність людини пристосовуватися до життя, не дивлячись на інвалідність (ампутація ніг, рук). Адаптація і нова якість життя, як правило, приводило більшість з них до негативної оцінки своїх колишніх прохань до лікарів про прискорення їх смерті. По–третє, ухвалення смерті як виду медичного лікування (болі, страждання) може виявитися могутньою перешкодою на шляху розвитку самого медичного знання, розвиток якого постійно стимулюється боротьбою із смертю.

Сучасні богослови стоять на позиції, що ніхто і ніщо не може дати дозвіл на вбивство невинної людської істоти – плоду чи ембріона, дитини чи дорослого, старця, невиліковно хворого чи того, хто перебуває при смерті. Крім того церква вважає, що ніхто не може прагнути цього вбивчого акту для себе самого чи для іншої людини, і не може давати дозволу на те вбивство ані безпосередньо, ані опосередковано, оскільки тоді постає суттєве питання про порушення Божого закону, про образу гідності людської особи, про злочин проти життя, про замах проти людини як такої. Навіть у випадках, коли люди через довготривалий і нестерпний біль припускають, що вони можуть легально просити про смерть принаймні для себе, отці церкви наполягають на неприпустимості евтаназії. Згідно з християнським ученням, страждання, особливо під час останнього моменту життя, мають особливе місце у божому плані спасіння. Вони є свідченням участі у стражданнях Христа і в його жертві.

Ліберальні ідеологи намагаються піти від використання слова „вбивство”. Вони стверджують, що дія, що приводить до смерті пацієнта на його прохання і з його згоди не може бути названа вбивством.

Дискусія навколо евтаназії ведеться, в основному, в контексті права на гідне життя та права на смерть. Прихильники евтаназії заявляють, що, якщо життя не буде істинно людським (життям в спілкуванні), то краще померти по-людськи (тобто гідно, за допомогою евтаназії). У такий спосіб виправдовується активна евтаназія. В загальних рисах під нелюдським життям розуміється чисто рослинне існування, але і це поняття дуже широке і зазвичай ігнорує можливості виходу з цього стану.

З ліберальних позицій евтаназія заснована на фундаментальному людському праві – праві померти, якщо смерть – єдине позбавлення від страждань. Основними аргументами на користь визнання добровільної евтаназії стають – співчуття до інших і визнання права людини самому визначати час власної смерті.

Позиція, що допускає евтаназію, принаймні на рівні відміни і відмови на підтримуюче життя лікування, має в своєму арсеналі ще ряд аргументів. Будь-який метод, що приводить до смерті, традиційно оцінюється як шкідливий, і, отже, неприпустимий. Але прихильники евтаназії вважають, що вона є *правильним лікуванням*, направленим на усунення нестерпних болів. Якщо біль усунути неможливо, допомога хворому, що просить легкої смерті, може розглядатися як гуманна і милосердна. Пропозиція лікарем смерті як медичного лікування – один з аргументів медичного рівня.

Законодавче закріплення права на смерть могло б стати внутрішньою суперечністю для законодавця, чийм основним принципом є захист життя. Акцент все-таки ставиться на життя: це життя потрібно захищати, а не смерть. Однак, якщо мова іде про повагу до людської гідності, то логічно вивести і *право померти гідно*, по-людськи, без зайвих страждань (тоді це право не заперечує права на життя). Право на гідну смерть включає також право на лікування за допомогою гуманних методів: вони повинні бути направлені на те, щоб полегшити страждання і смуток, допомогти померти спокійно, без непотрібної і нескінченної боротьби. Таке гуманне лікування завжди закінчується лише природною смертю, без штучної її провокації. Це означає, що вдаватися до штучних методів, які лише уповільнюють процес вмирання, потрібне продумано і відповідно до їх доцільності. Все повинно розв'язуватися з врахуванням, перш за все, інтересів самого хворого.

Види евтаназії.

Для того, щоб усвідомлено сформувані власну позицію в питаннях евтаназії, звернемось до існуючих класифікацій цього явища.

Перше розрізнення, на яке слід звернути увагу при визначенні евтаназії – це *намір* особи. У зв'язку з цим можна говорити про *пряму* і *непряму* евтаназію, так само як існує відмінність між прямим та непрямим самогубством, прямим та непрямим абортom, прямою та непрямом стерилізацією. Фактично словом *евтаназія* вказується лише на *пряму евтаназію*, розуміючи під цим терміном будь-яке втручання, яке *саме в собі* чи в *намірі* особи скероване на заповідання чи прискорення смерті.

Коли ми говоримо про *непряму евтаназію*, то маємо на увазі вчинок, який може прискорити чи заповідати смерть хворому, але є ненавмисним, а тому виключає прямий намір убивства. Прискорення смерті може бути наслідком певної терапевтичної дії чи небажаним побічним ефектом лікування. Оскільки у таких випадках зберігається розумна пропорційність між вчиненим добром та заповіданим злом (наприклад, під час важкої обезболюючої терапії, яка ускладнюється дихання хворого), тому для уникнення непорозумінь у цих випадках зазвичай не говорять про евтаназію.

Друга відмінність, на яку слід звернути увагу, стосується *засобів*, за допомогою яких виконується евтаназія. Можна говорити про *активну евтаназію* (чи *дійову* – якщо смерть заповідана внаслідок певної дії чи вчинку, наприклад, отруєння смертельним токсином) та про *пасивну евтаназію* (чи *бездійову* – якщо смерть настає внаслідок

невиконання якоїсь дії чи необхідного втручання, наприклад, подача кисню хворому із важким ускладненням дихальних шляхів або дієта з нульовою кількістю калорій). З етичної точки зору, якщо в особі існує пряме бажання евтаназії, то фактично не має великої різниці між тим, яким способом вона виконується.

Сьогодні часто розрізняють *добровільну евтаназію* – практику заподіяння смерті за згодою (фактично мова йде про допомогу в самогубстві) та *недобровільну евтаназію* – коли хворий не може дати своєї добровільної згоди (наприклад, особа в стані коми, психічно неповноцінна людина, яка неспроможна володіти собою).

Тобто, евтаназія сама по собі ставиться на рівень намірів. Науковці пропонують наступну класифікацію дій чи бездіяльності, яку, залежно від намірів, можна вважати чи не вважати евтаназією:

- ◆ Про евтаназію можна говорити лише тоді, коли є намір позбавити життя певну особу або прискорити її смерть.
- ◆ Про евтаназію не іде мова, коли прагнуть полегшити страждання певної особи, що знаходиться в останній стадії важкої хвороби, призначаючи їй медикаменти, які лише непрямым чином можуть прискорити фізіологічний процес вмирання. В цьому випадку не стоїть ціль „допомогти померти” пацієнту, але присутні лише намагання зменшити його біль за допомогою препаратів, які лише як побічний ефект здатні прискорити наближення смерті. Смерть тут не провокується навмисно, прямим чином, але є можливим наслідком знеболюючої терапії.
- ◆ Евтаназія присутня у тому випадку, коли вживається препарат, що викликає смерть, а також якщо хворого позбавляють всього того, що йому необхідно для життя (їжа), або всього того, що могло б йому допомогти (реанімація, яка дозволила б йому прийти до тями і самостійно підтримувати життя, або таке лікування, яке здатне дати шанс на продовження життя в нормальних умовах).
- ◆ Евтаназії немає у разі, коли припиняється або упускається таке лікування, яке мало б несприятливий вплив на хворого (наприклад, лікування, яке лише продовжило б саме життя в нелюдських умовах, не полегшивши стану пацієнта).
- ◆ Евтаназії немає у разі припинення реанімації, коли стан церебральної смерті є незворотним (будь-яке лікування не дає вже ніякого результату, не полегшує страждань, не дає жодного шансу на подальше одужання, а тільки продовжує час агонії і, крім того, приносить нестерпні страждання сім'ї і невиправдані витрати державі).
- ◆ Евтаназії немає у разі не реанімації погано сформованої новонародженої дитини, або у важкому патологічному випадку, якщо він природним чином веде до смерті (коли лише штучно можна продовжувати життя, без надії на покращення і на виникнення здатності до самостійного існування).
- ◆ Евтаназії немає, якщо „дають спокійно померти” хворому смертельною хворобою, яка природним чином приводить до смертельного результату в короткий термін – у разі, коли будь-яка терапія дозволила б лише на короткий час продовжити життя в нестерпних умовах.

У будь-якому випадку, коли факт смерті є неминучим, незважаючи на всі вжиті засоби, навіть церквою (згідно Священній Конгрегації у справах доктрини і віри. Декларації про евтаназію) дозволяється по совісті прийняти рішення про відмову від лікування, яке спричиняє безнадійне та болісне продовження життя. У таких випадках лікар не має причин докоряти собі неможливістю допомоги особі в критичному стані.

ПРОБЛЕМА АБОРТУ.

Питання регулювання народжуваності хвилювали людство завжди. Пошуком методів контрацепції і переривання вагітності займалися ще лікарі Стародавнього Світу. Впродовж всієї історії людства аборт належить до однієї з найгостріших проблем медичної етики, філософії, юриспруденції і теології.

Згадка про аборт зустрічається в Стародавньому Китаї більше 4600 років тому. Є свідчення, що стародавні жителі Австралії розривали плодову оболонку, щоб викликати викидень, а жінки Східної Африки викликали аборт за допомогою спеціальних дерев'яних паличок. Особливо були поширені аборти за допомогою споришу в еллінську епоху і в часи Римської імперії

Ставлення до абортів завжди було суперечливим. Жінка або лікар, що провів аборт могли переслідуватися згідно із законом. У 200 році н.е. аборти каралися вигнанням і каторжними роботами в копальнях. В той же час, Платон не вважав аборт недозволенним засобом, а Аристотель просто-таки рекомендував його для обмеження дуже великої народжуваності. Римське ж право карало за штучний аборт, але це стосувалося лише подружжя. Якщо ж аборт робили незаміжні жінки – на це не звертали ніякої уваги.

У Стародавній Греції і Римі за законодавством життя плоду не охоронялося. Штучне переривання вагітності каралося лише в тих випадках, коли проводилося в корисливих цілях. Пізніше, коли Римська імперія стала потребувати солдатів для захоплення чужих земель і збільшення числа рабів, жінки і особи, що сприяли проведенню абортів, строго каралися.

Починаючи із Середньовіччя, коли моральні засади суспільства потрапляють у все більшу залежність від впливу церкви, ставлення до абортів стає вкрай негативним. Християнська концепція стверджувала, що винищення плоду позбавляє його благодаті майбутнього хрещення і, отже, є тяжким гріхом. Тому в Середні віки аборт кваліфікувався як тяжкий злочин, аналогічний вбивству родича. Під впливом церкви в XVI столітті майже у всіх європейських країнах (Англиї, Німеччині, Франції) застосування абортів каралося стратою, яка згодом була замінена каторжними роботами і тюремним ув'язненням, причому це стосувалося не тільки лікаря, але і пацієнтки. Таке становище зберігалося в багатьох країнах аж до першої половини XX століття. У Англії аборт був дозволений за медичними показаннями, а також у випадку, якщо вагітність наступила в результаті зґвалтування. У дореволюційній Росії аборт загрожував матері ув'язненням у „виправному будинку”, а лікареві – в'язницею. Не дивлячись на це, число абортів щорічно збільшувалося, а смертність була дуже високою

Щоб захистити здоров'я жінки від шкоди кримінального абортів, радянський уряд в листопаді 1920 року відмінив покарання за проведення абортів. Паралельно з цим проводилася посилена агітація материнства і дитинства. Легалізація абортів значно зменшила смертність (з 4% до 0,28%). Так продовжувалося до 1936 року, коли з метою приросту населення на фоні військової загрози і масових репресій, було заборонено переривання вагітності. Проте практика показала, що заборонні заходи по боротьбі з абортами не дають очікуваного результату і ведуть до зростання кримінальних абортів, що проводяться неосвіченими людьми в несприятливих санітарних умовах. Це приводить до великого числа ускладнень і підвищеної смертності. Після смерті Сталіна Президія Верховної Ради СРСР в 1955 році видала Указ „Про відміну заборони абортів”.

В даний час аборти легалізовані більш ніж в 50 країнах світу, але існує достатньо багато обмежень на їх проведення, іноді їх дозволяють тільки у виняткових випадках. У Європі абсолютна заборона на аборти існує всього в трьох країнах: Північній Ірландії, Мальті і Ірландській Республіці. Після рішення Вищого суду Сполучених Штатів Америки „Roe versus Wade” від 22 січня 1973 р., де проголошувалося, що плід не є

юридичною особою, захищеною Конституцією Сполучених Штатів, більшість західних країн, одна за одною, легалізували штучне переривання вагітності, яке вже давно було узаконено і широко поширено в комуністичних країнах. Як вже зазначалось, першою державою світу, яка узаконила переривання вагітності, став 1920 року Радянський Союз. Демократичні країни почали впроваджувати схожі закони через багато років після II світової війни: США – 1973 року, Німеччина – 1975-го, Італія – 1981-го.

Згідно з даними Всесвітньої організації охорони здоров'я, у світі щороку роблять 53 млн. абортів, а за останні 30 років таких операцій виконано більш ніж мільярд. Дослідження свідчать, що в деяких країнах (як, наприклад, США, Росія чи Данія) аборти зробили до 2/3 жінок.

Чи є ембріон людиною?

Наукові дослідження про біологічну суть людського ембріона ясно доводять, що з моменту зачаття, тобто злиття жіночих і чоловічих статевих клітин, людський ембріон має всі характеристики людської істоти:

- ◆ має нову, специфічну біологічну суть з своєю програмою життя і розвитку;
- ◆ має внутрішній динамізм, спрямований на поступовий розвиток аж до формування дорослої людини;
- ◆ існує у вигляді незалежного організму, тобто організованої біологічної єдності, який діє і розмножується в строго певному порядку;
- ◆ є самоконтрольованим в здійсненні своєї генетичної програми.

Організм поступово досягає своєї остаточної форми за допомогою цілого ряду безперервних явищ, тісно пов'язаних між собою, і поступово переходить від простих форм організації життя до все більш складним. Висновком із всіх цих досліджень є підтвердження того, що людський ембріон має гідність людської особи: те, ким буде доросла людина, вже закладено в ембріоні і готове фактично проявитися тоді, коли повністю реалізується геном плоду. Єдине питання виникає при аналізі такої характеристики, як незалежність, тобто здатність підтримки своєї життєвої структури без будь-яких зовнішніх сил.

Прихильники релігійного світогляду до наукових доказів додають ще твердження про дух, втілений в людське тіло, тому ці дані потрібно доповнити поняттям про антропологічну сутність людини як тілесного суб'єкта або натхненного тіла.

Тілесне життя людини не є чимось зовнішнім по відношенню до його „Я”, але є однією з основних цінностей цього „Я”. Тіло не є лише інструментом для комунікації із зовнішнім світом, але є необхідною умовою для того, щоб жити в цьому світі.

Сучасна філософська антропологія ясно сформулювала ідею „тілесної особи”. Насправді не існує людини, яка не була б одночасно „Я” тілесним і „Я” духовним. Власне поняття „тілесної особи”, тобто нероздільна єдність людського духу і тіла, змушує нас визнати, що початок тілесної сфери людини означає початок самої людської особи.

Таким чином, біологічні дані і філософська думка приводять нас до висновку про те, що ембріон є людською особою, визначають його повну і непорушну особисту гідність.

ЗАМІСТЬ ВИСНОВКІВ.

Проблеми техногенної цивілізації вимагають від нас нового осмислення дійсності. Відчуження людини, постійна напруга із штучно створеним світом вимагають пошуку на нові життєво важливі питання.

Для нового світогляду характерним є культ смерті. Смерть вже давно перестала бути сакральною релігійною темою, що наводить страх: починаючи з епохи декадансу смерть осмислюється ще й в сенсі естетичному.

Дві світові війни морально спустошили Європу, залишивши передчуття катастрофи, загибелі, безнадію і відчай. В ХХІ столітті смерть розуміється по-різному: від усвідомлення конечності людського існування, до заклику реалізації свободи людини.

В той же час все ще залишається розуміння права на життя як першочергового права людської істоти, фундаменту прав людини. І життя кожного – це його єдине життя. Все, що має людина – це час власного існування. Звідси і виводиться абсолютна цінність кожного моменту буття.

Постмодерний час ставить нові питання, що вже сьогодні вимагають відповіді. Чи можна здійснювати організацію медичного умертвіння для трансплантологічної практики? Чи повинна сучасна медицина визнати фатальну терапію, котра використовує препарати, виготовлені із 18–22 тижневих людських зародків? Не треба бути пророком, щоб передбачити, що ці та подібні питання в скорому часі стануть предметом розгляду в Європейському суді з прав людини.

ПРАВО НА ЖИТТЯ: ЄВРОПЕЙСЬКІ СТАНДАРТИ

**Марія Ясеновська, Харківська обласна
фондація „Громадська Альтернатива”**

„1. Право кожної особи на життя охороняється законом. Ніхто не може бути умисно позбавлений життя інакше, як у виконання смертного вироку, винесеного судом за здійснення злочину, відносно якого законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як порушення цієї статті, коли воно є результатом абсолютно необхідного застосування сили:

(a) для захисту будь-якої особи від протиправного насильства;

(b) для здійснення законного затримання або запобігання втечі особи, поміщеної під варту на законних підставах;

(з) для придушення, відповідно до закону, бунту або заколоту.”

Стаття 2, Європейська конвенція про захист прав людини та основних свобод

ВСТУП

Право на життя, закріплене в статті 2, відкриває каталог прав Європейської конвенції прав людини та основних свобод. В системі європейських цінностей цінність життя людини має виключне значення і саме тому стаття 2 посідає особливе місце. Це було неодноразово відмічено Європейським судом, зокрема у справі *McCann v. the United Kingdom* Суд сформулював загальний принцип:

„Стаття 2 відноситься до однієї з фундаментальних статей Конвенції – дійсно однієї, від дотримання зобов'язань по якій не допускається відступ відповідно до статті 15. Разом зі статтею 3 вона захищає базові цінності демократичних держав, які входять до Ради Європи. Тому тлумачення її положень повинні бути чіткими.”

Стаття 2 не тільки закріплює право кожного на життя, але і накладає на державу обов'язок захищати право на життя, забезпечувати його захист шляхом заборони навмисного позбавлення життя. Для національної влади заборона довільного, навмисного позбавлення життя має на увазі обов'язок утримуватися від дій, які неминуче загрожують життю. Загальний аналіз тексту статті 2 показує, що обов'язок захищати життя покладається в першу чергу на законодавця: „право на життя охороняється законом”. Проте законом охороняється право на життя, а не саме життя: право на життя дозволяє гарантувати захист не від усіх погроз життя, а саме від умисного довільного позбавлення життя, яке повинне бути заборонене і покаране згідно із законом, за винятком випадків, вказаних в частині 2 статті 2.

Не дивлячись на важливість права на життя, перша справа, в якій заявлялося про порушення статті 2, була розглянута Судом лише в 1995 році. Відповідно, юриспруденція самого Суду щодо цього права порівняно невелика, і безліч питань, пов'язаних з правом на життя, поки відкриті для судового тлумачення. Тому по справах даної категорії великого значення набуває розгляд практики і досвіду існуючою раніше Європейської комісії.

РАМКИ ПРАВА НА ЖИТТЯ.

Парадоксальна особливість статті 2 полягає у тому, що хоча стаття містить одне з фундаментальних прав, рамки права не визначені. Так в Конвенції нічого не сказано про

початок і завершення життя. Більш того, до цього часу Суд уникав рішення по щодо визначення терміну „життя” в контексті статті 2.

Аборти.

Конвенція явно не захищає ненароджену дитину. На відміну від Статті 4 Американської конвенції прав людини, яка передбачає захист права на життя „з моменту запліднення”, у статті 2 Конвенції нічого не сказано про часові обмеження права на життя. Зокрема, не сформульовано поняття „кожного”, чиє життя перебуває під захистом Конвенції. Тобто не вирішено питання поширення поняття „кожний” на ненароджену дитину, відповідно постає проблема допустимості абортів.

В практиці Європейського суду питання, пов'язані з абортами, відносяться як до статті 2, так і статті 8 (приватне і сімейне життя). Комісія прийняла точку зору, що стаття 2 не вимагає від держав введення заборони на аборти, тому що зародок не має „абсолютного права” на життя. Можливість того, що ще не народжена дитина має певний захист за статтею 2, не виключається, але цей захист – в тій мірі, в якій він існує, – не абсолютний і не може сприйматися окремо від життя вагітної жінки, оскільки її власні права дуже тісно переплетені з життям плоду.

У справі *Paton v. United Kingdom* Комісія постановила, що аборт на 10–тижневому терміні в інтересах фізичного і психічного здоров'я вагітної жінки у відповідності до британського законодавства не суперечить статті 2. Комісія обґрунтувала свою точку зору таким чином: „*Життя ембріону нерозривно пов'язане з життям вагітної жінки і не може розглядатися у відриві від неї. Якби стаття 2 відносилася до права ембріону і його захисту, стаття б розглядалася як абсолютне право зародка на життя, і аборт був би заборонений, навіть якщо б він був необхідний за медичними показаннями для захисту здоров'я і життя вагітної жінки. Це б означало, що життя ембріона, що ще не народився, мало б вищу цінність, ніж життя вагітної жінки. Право на життя людини вже народженої піддавалося б обмеженням, не передбаченими статтею 2 Конвенції*”. Таке тлумачення, з погляду Комісії, суперечило б цілям і завданням Конвенції.

Відхиливши припущення, що зародок має абсолютне право на життя, Комісія в даній справі визнала, що в цьому аспекті можливі два тлумачення статті 2 – що зародок не має права на життя, і що він має право на життя, але по статті 2 воно підлягає обмеженню. Оскільки аборт, який був предметом скарги, був проведений відповідно до вимог законодавства про терміни вагітності і мав мету запобігти шкоді здоров'ю вагітної жінки, Комісія вирішила, що навіть якщо прийняти другу, строгішу інтерпретацію, порушення статті 2 в даній справі немає. На цій підставі Комісія відмовилася визначати, який з двох вказаних підходів є правильним.

Позиція Комісії була прояснена в справі *H v. Norway*, у якій заявник скаржився на порушення його права по статтям 2 і 8 як батька ненародженої дитини. Жінка, з якою він раніше жив в незареєстрованому браку, направила запит в комісію лікарів, про можливість проведення абортів. Вона мотивувала своє рішення соціальними обставинами (невисокий рівень доходу, відсутність постійного місця проживання і т.д.), і аборт був їй дозволений згідно законодавства Норвегії. Європейська комісія встановила, що законний аборт, проведений на 14 тижні по встановлених в законі підставах того „що вагітність, народження або турбота про дитину можуть поставити жінку у важку життєву ситуацію”, не є порушенням статті 2. Ця справа має навіть ширшу інтерпретацію, ніж попередня, оскільки тут йдеться про аборт на пізнішому терміні вагітності і по соціальних, а не по медичних показниках.

Питання захисту статтею 2 життя ненародженої дитини знов вирішувалося в справі *Vo v. France*. У 1991 році пані Во, громадянка Франції в'єтнамського походження,

поїхала в госпіталь на обстеження, маючи шестимісячну вагітність. Того ж дня іншої жінці, Тан Ван Во, було призначено видалення спіралі в тому ж госпіталі. Вагітна пані Во, не говорила французькою і не змогла поспілкуватися з гінекологом. Він переплутав її з іншою пані Во і спробував видалити спіраль, що привело до необхідності зробити аборт. Лікаря було звинувачено в ненавмисному вбивстві. Він був виправданий, але в апеляційній інстанції був визнаний винним, засуджений до шестимісячного терміну ув'язнення і оштрафований на 10 000 франків. Але лікар потім оскаржив вирок в касаційній інстанції, яка відмінила судові рішення на підставі, що плід не є людською істотою і не підпадає під захист кримінального права.

Європейський суд заявив, що він не може відповісти на питання, коли починається право на життя, і йому доведеться залишити вирішення цього питання національним судам. Суд заявив: „*При обставинах, вивчених до теперішнього часу конвенційними інститутами, тобто в різних законах про аборт, ненароджена дитина не вважається „особою”, що прямо підпадає під захист статті 2 Конвенції і що якщо у ненародженого все-таки є „право на життя”, воно явно обмежене правами і інтересами матері*”.

Питання щодо того, коли право на життя починається, знаходиться в компетенції кожної окремої держави. Це пов'язано з тим, що, по-перше, питання про такий захист не вирішене в більшості держав і, по-друге, немає загальної європейської концепції із науковим і юридичним визначенням моменту початку життя.

Евтаназія.

У контексті статті 2 піднімалися питання про те, чи може особа, при певних обставинах, відмінити заборону на позбавлення життя – за допомогою сприяння в здійсненні самогубства, евтаназії або припинення лікування. У справі *Widmer v. Switzerland* Комісія ухвалила, що обов'язок захищати життя законом не вимагає від держав криміналізації евтаназії і визнання її кримінально-караним діянням.

У справі *Pretty v. the United Kingdom*, розглядаючи питання про право особи на евтаназію і про відповідальність держави, в якій евтаназія не дозволена, Суд дійшов висновку, що право на життя не має на увазі права на смерть, і право на евтаназію статтею 2 Конвенції не захищається. Заявниця вмирала від важкої хвороби, яка була причиною паралічу всього тіла від шиї і нижче. Заявниця фактично не могла говорити членороздільно і одержувала їжу через трубку. Проте її інтелект і здатність ухвалювати рішення не постраждали. Остання стадія її хвороби була пов'язана з надзвичайними стражданнями і перебуванням в стані, не відповідному уявленню про людську гідність. Заявниця хотіла, щоб її чоловік міг допомогти їй зробити самогубство у обраний за її бажанням час. Але її чоловік не міг асистувати їй без ризику бути притягнутим до кримінальної відповідальності, і тому заявниця звернулася до прокурора із заявою про те, що позбавлення життя є її добровільним бажанням, що вона просить свого чоловіка допомогти їй і просить на цій підставі надати йому імунітет від кримінальної відповідальності. У задоволенні цього клопотання прокуратурою було відмовлено. Заявниця звернулася до Європейського суду з вимогою визнати дану відмову з боку державних органів такою, що порушує її право по Статті 2 Конвенції.

Суд в рішенні вказав наступне: „*Текст статті 2 передбачає обов'язок держави не тільки утримуватися від застосування сили, що може спричинити смерть, але і обов'язок охороняти право на життя від посягань з боку третіх осіб шляхом встановлення кримінально-правових санкцій. Суд не вважає, що в статті 2 є захист негативного аспекту права - права на смерть*”.

Суд послідовно відзначає в справах по статті 2 обов'язок держави захищати життя. Приведені заявницею аргументи ґрунтувалися на тому, що Суд допускає негативні

аспекти права на свободу асоціацій (стаття 11) – право не вступати в асоціацію. На думку заявниці Суд повинен в тому ж ключі інтерпретувати і статтю 2. Суд відзначив, що слово „свобода” у фразі „свобода асоціацій” припускає деякий вибір в її здійсненні, проте стаття 2 сформульована інакше: вона не має нічого спільного з якістю життя або тим, що людина має намір зробити з своїм життям. Суд дійшов висновку про те, що стаття 2 не може бути інтерпретована як така що привласнює діаметрально протилежне право – „право на смерть”.

ПРАВО НА ЖИТТЯ І ДОПУСТИМІ ВИКЛЮЧЕННЯ.

Хоча право на життя займає особливе положення в Конвенції, це не абсолютне право. Стаття 2 допускає виключення, які обмежують абсолютність права на життя. Трагування виключень суттєво відрізняє Європейську конвенцію прав людини від аналогічного документу, Міжнародного пакту громадянських і політичних прав. Останній в статті 6 містить майже тотожні виключення щодо права на життя, однак вони трактуються не як обмеження права, а як суть права. Обмеження прописані окремо у статті 4, як можливість звузити право у випадку надзвичайного стану. Через те, що дію права на життя не можна обмежити по статті 4, за підходом Міжнародного пакту право на життя вважається абсолютним.

Оскільки об'єктом і метою угод про права людини є захист людини, статтю 2 слід інтерпретувати і застосовувати так, щоб на практиці ефективно захищати права людини. Відповідно чотири виключення, коротко приведені в тексті статті 2 повинні розглядатися у вузькому розумінні. Вузьке тлумачення виключень приводить до підвищення рівня захисту права на життя.

Смертна кара.

Перше виключення, зафіксоване в першому параграфі, допускає збереження страти в державах–членах Ради Європи: *„ніхто не може бути умисно позбавлений життя інакше, як у виконання смертного вироку, винесеного судом за здійснення злочину, відносно якого законом передбачено таке покарання”*. На відміну від аналогічної статті 6 Міжнародного пакту про громадянські і політичні права у Європейській конвенції немає умови до національного закону, яким передбачено смертну кару, застосовувати таке покарання лише до найбільш тяжких злочинів, таких як вбивство.

Однак, в світлі сучасних європейських тенденцій, смертна кара, як допустиме статтею 2 виключення, має скоріше історичну значущість. Майже всі члени Ради Європи ратифікували Протокол 6 до Конвенції, що відміння смертний вирок в мирний час, і більшість з них ратифікувала Протокол 13 до Конвенції, який повністю відміння смертну кару.

Сенс статті 1 Протоколу 6 полягає в тому, щоб відмінити смертний вирок і його виконання в мирний час. Проте смертний вирок не відмінняється у випадках дій, здійснених під час *„війни або загрози війни, що насувається”* (стаття 2 Протоколу 6). Відповідно смертний вирок не може бути застосований у разі надзвичайного положення, яке розцінюється як менше „зло”, ніж війна. У випадках, коли смертний вирок допустимий, людина може бути засуджена до смерті тільки за скоєння злочину, відносно якого законом передбачено таке покарання. Тобто закон повинен бути точним і доступним. Відповідно секретні доповідні записки, циркулюючі усередині державних органів, не відповідають вимогам передбаченості (рішення Суду *Amuur v. France*).

Протокол 13 до Конвенції, що повністю відміння страту, вступив в силу 1 липня 2003 року. До травня 2007 року його не ратифікувало 8 європейських держав (Іспанія, Росія, Польща, Латвія, Італія, Франція, Азербайджан, Вірменія). Держави, для яких Протокол набув чинності, не зможуть посилатися на виключення щодо смертного

виroku, передбачених статтею 2. Останні ініціативи європейських країн не тільки роблять Європу зоною вільною від страти, а й прагнуть поширити заборону смертної кари по всьому світу.

Україна ратифікувала ці Протоколи, для неї Протокол 6 набув чинності 1 травня 2000 року, а Протокол 13 – 1 липня 2003 року. Таким чином, Україна взяла на себе міжнародні зобов'язання повної відмови від смертної кари і ці норми тепер становлять частину національного законодавства. Більш того, ще раніше, у грудні 1999 року, Конституційний Суд України визнав статті Кримінального кодексу, які передбачають смертну кару, неконституційними.

Виключення, передбачені статтею 2(2)(а) – (с).

Недопустимі якби то не було інші виключення щодо права на життя. Таким чином, існування закону або практики, що дозволяє відкривати вогонь проти підозрюваних в тероризмі або сепаратизмі, суперечитиме статті 2. Виключення щодо права на життя, закріплені в параграфі 2 статті 2, допустимі лише випадках використання сили, в яких це було „не більше, ніж абсолютно необхідно” у кожному конкретному випадку.

Виключення повністю приведені в статті 2(2):

„(а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

(b) для здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, затриманої на законних підставах;

(с) у разі дій, передбачених законом, для придушення бунту або заколоту”.

Стаття 2(2)(а) передбачає і самооборону, і захист іншої особи. Від держави потрібно буде представити достатні докази того, що її представники наразилися на озброєний напад на місці інциденту.

Стаття 2(2)(b) використовує терміни „законний арешт” і „затриманий на законних підставах”. Ці положення повинні інтерпретуватися відповідно до статті 5 Конвенції, яка передбачає свободу і безпеку особи. Позбавлення життя може бути виправдано тільки в тому випадку, якщо воно здійснене в цілях законного затримання (або запобігання втечі затриманого на законних підставах). Але навіть у цьому випадку засоби здійснення затримання/запобігання втечі повинні бути „абсолютно необхідними і пропорційні”. Затримання, проведене не відповідно до вимог статті 5, автоматично приводить до порушення статті 2, якщо не має місця інше виключення (наприклад, самооборона). Донині Суд не дав визначення терміну „законний”, однак, необхідно відзначити, що там, де застосування сили на ураження суперечить національному праву, наприклад, не дано необхідної санкції на її застосування, стаття 2 автоматично буде порушена.

Терміни „бунт” і „заколот” володіють автономним значенням згідно Конвенції, однак Суд ще не дав їм визначення, але стаття 2(2)(с) була застосована Комісією у справі *Stewart v. the United Kingdom*, коли сотні або тисячі людей закидали представників сил безпеки металевими снарядами.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ПО СТАТТІ 2 КОНВЕНЦІЇ.

Право на життя по своїй суті є свободою, тобто негативним правом, в іншому випадку держава мусила б забезпечити кожному безсмертя. Тому стаття 2 Конвенції в першу чергу містить негативне зобов'язання держави не позбавляти життя свавільно.

Але в останні роки розвиток норм у нових значущих справах Європейського суду привів до ідеї позитивних зобов'язань держави по захисту права на життя індивіда. Завдання держави включає обов'язок дотримуватися певної пильності відносно охорони життя громадян. Це тісно пов'язане з питанням, до якого ступеня держава несе відповідальність за позбавлення життя індивіда з боку приватних осіб, адже держава навряд чи може поставити охоронця кожному громадянину. Стаття 2 також покладає

відповідальність на державу за такі дії чи бездіяльність, що може бути кваліфіковано як дії органів державної влади, зокрема органів правопорядку, військовослужбовців та персоналу в'язниць.

Більш того, у зв'язку зі спеціальним статусом статті 2 Суд розробив так звані процедурні зобов'язання, які вимагають проведення ефективного офіційного розслідування незалежно від того, померла людина в результаті застосування сили державним органом або приватною особою.

Слід пам'ятати, що стаття 2 застосовується не тільки у випадках навмисного позбавлення життя, але й ненавмисного.

Таким чином, зобов'язання держави по статті 2 Конвенції можуть бути умовно розділені на три категорії:

- Негативне зобов'язання не позбавляти індивіда життя за винятком випадків, вказаних в статті 2(2) Конвенції.
- Позитивне зобов'язання законом захищати право на життя.
- Процедурне зобов'язання держави проводити розслідування фактів насильницької смерті.

НЕГАТИВНІ ЗОБОВ'ЯЗАННЯ.

На державі в особі її органів та чиновників лежить обов'язок не позбавляти індивіда життя, поки не виникає ситуація, коли застосування сили є „абсолютно необхідним”. Основний аспект, у зв'язку з яким виникає питання застосування сили, стосується правового примусу. Використання надмірної сили, включно з необґрунтованим використанням сили на ураження за допомогою зброї поліцією та іншими силами безпеки, є причиною переважної більшості порушень права на життя.

Стаття 2(2) називає виключення, в яких може скластися ситуація допустимості застосування сили за умови її „абсолютної необхідності”. Перелік виключень є вичерпним, якщо сила застосовується в ситуації, яка не підпадає під виключення, та приводить до смерті, то це суперечить Конвенції. „Абсолютна необхідність” застосування сили на ураження розглядається окремо у кожній ситуації.

Вимога „абсолютної необхідності” застосування сили.

Застосування терміну „абсолютна необхідність” статті 2(2) аналогічно до використання схожого терміну „необхідний в демократичному суспільстві” в статтях 8–11, але вимагає більш серйозної перевірки. Критерії застосування терміну „абсолютна необхідність” розкриті Судом у справі *McCann v. the United Kingdom*.

Там, де сила на ураження застосовується службовцями або офіційними особами держави, необхідно відповісти на два основні питання:

1. Чи було застосування сили „строго пропорційним” досягненню однієї з цілей статті 2(2), враховуючи саму переслідувану мету і ступінь ризику загрози життю?
2. Чи була операція ретельно спланована, підготовлена і чи контролювалася владою з метою якомога мінімізувати дію сили на ураження і ризик жертв.

Відносно першого моменту, Європейський суд дійшов висновку, що застосування сили на ураження офіційними особами держави відповідає вимогам статті 2(2), коли воно базується на добросовісному усвідомленні, що використання такої сили абсолютно необхідне, навіть якщо таке переконання помилкове. Дотримуватися іншого погляду – це означає накладання на державу і її правоохоронні органи нереальний і зайвий тягар.

Відносно другого питання, повинна бути дана дуже ретельна оцінка всім фактам перед тим, як ухвалювати рішення про застосування сили. У світлі справи *McCann v. the United Kingdom* Європейський суд вказав, що влада була зобов'язана поважати право

підозрюваних на життя і оцінювати всю інформацію, що є у неї, перед тим, як давати наказ на відкриття вогню, що, як відомо, з неминучістю спричинить вбивства.

Також у справі *McCann v. the United Kingdom* Європейський суд розглядав питання, чи відповідає Конвенції закон, який дозволяє використовувати силу ураження, коли вона вважається „розумно–виправданою”, а не „абсолютно необхідною”. У світлі заперечень уряду про те, що національні суди не бачать значної різниці між цими поняттями, а значить, вимоги Конвенції були дотримані, Суд дійшов висновку, що проблеми по статті 2 тут не виникає.

Обов'язок довести той факт, що кожна операція, в якій застосовувалася сила на ураження, ретельно планувалася і контролювалася, лежить на державі. У справі *McCann v. the United Kingdom* Суд вказав, що „рефлекторні дії агентів безпеки не несли в собі належного ступеню обережності у використанні вогнепальної зброї, якого варто чекати від правоохоронних органів в демократичному суспільстві, навіть якщо останні мають справу із загрозою тероризму”.

Тим самим Суд продемонстрував відсутність належної передбачливості влади в контролі за операцією і тому дійшов висновку про порушення статті 2.

У протилежність цьому прикладу, в справі *Andronicou and Constantinou v. Cyprus* Суд не встановив порушення статті 2. У даній справі йшлося про спеціальний загін озброєних офіцерів, спеціально навчених стріляти на ураження. Вони були викликані, щоб врятувати жінку, яка утримувалася в квартирі житлового будинку на прицілі у свого колишнього нареченого. Правоохоронні органи отримали спеціальні інструкції використовувати силу тільки пропорційно небезпеці і стріляти тільки якщо життя жінки або їх власне життя буде під загрозою. При проведенні операції жінка і її наречений були вбиті, а один з поліцейських поранений. Суд ретельно перевіряв обґрунтованість застосування вогнепальної зброї та належність підготовки операції і дійшов висновку, що обставини справи відповідали ситуації, коли ця зброя могла бути застосована, захищалося життя іншої особи, а тому порушення статті 2 не було.

Обставини, при яких сила на ураження може бути використана для цілей статті 2(2) (b) для здійснення законного арешту або запобігання втечі особи, затриманої на законних підставах, достатньо обмежені. У справі *Nachova v. Bulgaria* Суд визнав, що не було абсолютної необхідності в застосуванні вогнепальної зброї для арешту правопорушника, який не вдавався до насильства і для ні кого не представляв небезпеки. Суд вивів, що в таких обставинах використання вогнепальної зброї не виправдано, навіть якщо це означає упущення можливості провести арешт.

У справі *Kelly and others v. the United Kingdom* заявники скаржилися на порушення статті 2 у зв'язку з не виправданим застосуванням сили до їх родичів під час антитерористичної операції в Північній Ірландії, що привело до смертей. Європейський суд з прав людини дійшов висновку, що використання сили на ураження солдатами Північної Ірландії для зупинення машини, що не зупинилася при переїзді через контрольний–пропускний пункт, було виправданим, тому що солдати думали, що в машині знаходяться терористи, а інших засобів зупинити машину не було. „Ризик збитку від застосування сили під час затримання був високий, але він був несумірно нижчий тій небезпеці, якій прикордонники запобігли, зупинивши машину.”

Це рішення згодом критикувалося на тій підставі, що сила на ураження не може вважатися „абсолютно необхідною” для запобігання майбутнім, невизначеним діям. Врешті–решт, важко зрозуміти, як може бути виправдано застосування сили в даному випадку в іншому, не пов'язаному із захистом від тероризму аспекті. У справі *Aytekin v. Turkey*, де солдат застрелив водія машини, що минула контрольний пункт без зупинки, Комісія дійшла іншого висновку – про порушення статті 2 на тій підставі, що водій не

викликав своєю поведінкою ніяких підозр, а особи, що знаходилися на контрольному пункті, одержали невірну інформацію, отже, застосування сили не було абсолютне необхідним і не відповідало вимогам статті 2. Цікаво, що дану справу на стадії судового розгляду по суті було визнано неприйнятною через невикористання заявником всіх внутрішніх засобів правового захисту (заявниця погодилася прийняти від держави грошову компенсацію за загибель чоловіка).

Умисне та неумисне вбивство.

Стаття 2 поширює дію на випадки навмисного і ненавмисного позбавлення життя. Виключення, приведені в статті 2(2), можуть тлумачитися як навмисне позбавлення життя, але не складають його насправді.

На думку Комісії та Суду, в справі *Stewart v. the United Kingdom* „текст статті 2 свідчить, що частина 2 головним чином визначає не ті випадки, коли допускається умисне позбавлення життя, а ситуації, в яких допустимо „застосування сили”, що може спричинити ненавмисний результат – позбавлення життя”. У цій справі служби безпеки зіткнулися з групою бунтівників, в результаті обстрілу випадково серед натовпу було вбито 13-річного хлопчика. Проте військові не мали наміру його убити. Встало питання про те, чи є використання такої сили, що привела до позбавлення життя, обґрунтованим, враховуючи обов'язок військових придушити заколот і ризик, якому вони при цьому піддавалися. Комісія заявила, що обстріл був обґрунтованим.

Навпаки, в справі *Gylez v. Turkey* турецькі сили безпеки використали кулемети для придушення демонстрації, яка супроводжувалася насильством. Ці дії спричинили смерть 15-річного сина заявниці. Суд підкреслив, що хоча ситуація підпадала під дію статті 2(2) (с), повинно бути встановлено відповідну рівновагу між переслідуваними цілями і використовуваними засобами. Брак належних технічних засобів протидії масовим безладам, що змусив сили безпеки удатися до такої могутньої зброї, був неприпустимим, особливо тому, що інцидент відбувся в місцевості, де було оголошене надзвичайний стан.

Суд підкреслює необхідність робити належні попередження перед застосуванням сили, здатної спричинити смертельний результат (*Oğur v. Turkey*). Необхідно надати всі можливості для здачі, і застосування сили повинне бути крайнім заходом.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ЗАХИЩАТИ ПРАВО НА ЖИТТЯ ЗАКОНОМ.

Зобов'язання захищати право на життя законом є позитивним зобов'язанням, тобто передбачає, що держава повинна щось зробити для захисту прав особи. У справі *Ergi v. Turkey* Суд встановив, що „у відповідності до статті 2 Конвенції у сполученні із статтею 1 держава може бути зобов'язана вживати певні міри, щоб „забезпечити” ефективну реалізацію права на життя”.

Держава зобов'язана приймати закони про захист право на життя, про захист від навмисного довільного посягання на неї. Як держава виконує цей обов'язок – знаходиться у сфері її розсуду, проте в національному законодавстві повинні бути кримінальні санкції за позбавлення життя. В деяких випадках Суд розглядав сам зміст норми і їх відповідність вимогам статті 2. З процедурної точки зору, зобов'язання держав захищати життя вимагає ефективної реалізації закону.

Обов'язок вживати необхідні заходи для захисту життя достатньо загальна, і вона явно розповсюджується на кримінально-правові аспекти законодавства і правозастосування. Практика Суду щодо позитивних зобов'язань держави захищати життя постійно розширює межі застосування статті 2, тому точного визначення мір, які будуть прийнятні для захисту життя, назвати не можливо. Однак ясно, що ці міри можуть включати ряд ризиків у зв'язку з спричиненням шкоди здоров'ю, а також з

незаконними насильницькими діями. Очевидно, що озброєний напад, який загрожує життю, може піднімати питання по статті 2 Конвенції. В той же час, інші питання можуть викликати сумніви.

Як відзначають деякі дослідники, судова конкретизація обов'язку держави вживати заходи для захисту життя тягне за собою часткову трансформацію статті 2 у „соціальне право”. В той же час у справі *Sokur v. Ukraine* заявник розглядав невиконання рішення національних судів про стягнення на його користь заборгованості з заробітної плати за 3 роки, як порушення його права на життя в контексті статті 2, враховуючи його низький життєвий рівень. Але Суд нагадав, що відповідно до його практики ні стаття 2, ні будь-яке інше положення Конвенції не може тлумачитись як таке, що надає особі право мати певний встановлений рівень життя. Більше того, заявник не показав, що він так жебракуює, що рівень його забезпеченості настільки низький, що це складає загрозу його життю. Тому Суд не знайшов порушення статті 2.

Зобов'язання держави відносно осіб, що звертаються за захистом.

Позитивні зобов'язання держави вживати превентивні заходи для захисту окремих осіб і груп осіб можуть виникнути у разі, коли влада знала або повинна була знати про існування „реального і безпосереднього ризику для життя певної особи або групи осіб, викликаного злочинними діями з боку третіх осіб”. Якщо в подібних обставинах влада не вжила заходи в рамках своїх повноважень, які б допомогли уникнути цього ризику, існує порушення права на життя. У справі *Osman v. the United Kingdom* Суд встановив, що заявник повинен лише довести, що влада не зробила того, чого було б розумним чекати в цілях уникнення реального і безпосереднього ризику для життя, про яке вона знала або повинна була.

У цій справі заявники скаржилися, що поліція не вжила необхідні превентивні заходи для захисту життя двох осіб. Шкільний вчитель, одержимий переслідуванням свого учня і його батька, убив одного і поранив другого заявника. Заявники неодноразово скаржилися в поліцію на переслідування їх з боку цієї особи, проте поліція не робила ніяких дій по захисту прав заявників, що і привело до замаху. Хоча в даному випадку Європейський суд не встановив порушення статті 2, він зробив наступні важливі висновки:

1. Зобов'язання держави по статті 2 пов'язані зі встановленням ефективних норм кримінального права для захисту життя.

2. Це також передбачає при певних обставинах позитивне зобов'язання держави вживати превентивні заходи по захисту життя індивіда, чиє життя піддається ризику через злочинні дії іншої особи.

3. Беручи до уваги нестабільність сьогоденного суспільства і непередбачуваність людської поведінки, а також вибір між суспільними інтересами, перед яким знаходиться держава, її зобов'язання по статті 2 не повинні тлумачитися як такі що „пред'являють нереальні і неможливі вимоги до влади”.

4. Зобов'язання по статті 2 також повинні тлумачитися так, щоб включати обов'язки по розслідуванню злочинів і притягнення злочинців до відповідальності.

5. Влада, що не зробила всього того, що від неї обґрунтовано чекали у сфері захисту права на життя, повинна нести відповідальність, якщо знала або повинна була знати про ризик для життя індивіда.

Аналогічних висновків Суд дійшов у справі *Gongadze v. Ukraine*. Суд зауважив, що цій справі чоловік заявниці у своєму відкритому листі до Генерального прокурора повідомляв про декілька фактів щодо взяття працівниками міліції показань стосовно нього в його родичів та колег і про нагляд за ним невідомих осіб. Він вимагав розслідування цих фактів та вжиття заходів на його захист. Крім того, органи державної

влади, мали знати про вразливе становище, в яке потрапив журналіст Гонгадзе, який зачіпав політично чутливі теми щодо тих, хто перебував при владі на той час. Суд зазначив, що завдяки повноваженням, наданих їй законом, ГПУ має право і повинна наглядати за роботою міліції та розслідувати законність її дій. Незважаючи на чіткі ознаки незрозумілого інтересу до нього з боку правоохоронців, вказані в листі Г. Гонгадзе, відповідь ГПУ була не лише формальною, а й просто недбалою. Через два тижні чоловік заявниці зник. Суд підкреслив, що ці скарги покійного Г. Гонгадзе та наступні події, які вказали на можливу причетність державних посадовців до його зникнення та смерті, були знехтувані чи просто відхилені без належного розслідування впродовж значного часу. Відповідно було винесено рішення про порушення статті 2.

У ряді попередніх справ Комісія розглянула рамки зобов'язання вживати заходи для захисту життя в контексті терористичних актів в Північній Ірландії. Вона вказала, що поліція/сили безпеки можуть бути необхідними в деяких випадках, проте зробила акцент на тому, що із статті 2 не може витікати зобов'язання держави виключити будь-яку можливу агресію. Зокрема, не можна чекати і вимагати від держави постійного або тривалого захисту поліцією або службою безпеки. На цій підставі Комісія відхилила скаргу заявника (*X. v. Ireland*) про припинення його захисту і охорони з боку поліції, яке раніше продовжувалося декілька років у зв'язку із замахом на нього з боку членів Ірландської республіканської армії.

Особи, що знаходяться на межі самогубства та вбивства в ув'язненні.

Позитивні зобов'язання „захищати життя” відносяться й до людей, що знаходяться в ув'язненні. Зобов'язання вживати заходи по захисту життя таких осіб повинно виконуватися з особливою строгістю з погляду статті 2, враховуючи уразливість таких осіб. Ця підвищена відповідальність відображена в тому, що тягар доказу відносно всякої фізичної шкоди, одержаної ув'язненою особою, і, особливо, у разі смерті даної особи, цілком переноситься на державу.

Що стосується ризику самогубства, Суд встановив, що тюремні власті повинні виконувати свої обов'язки, ґрунтуючись на невід'ємності прав і свобод осіб, схильних до самогубства. Існують загальні запобіжні засоби, що дозволяють понизити ризик спричинення шкоди самому собі без посягання на свободу особи. Відповідальність держави виникає при існуванні реального і безпосереднього ризику самогубства, про яке тюремна влада знала або повинна була знати (*Keenan v. the United Kingdom*).

Що стосується небезпеки з боку інших ув'язнених, відповідальність держави виникає у разі вбивства одного ув'язненого іншим в умовах, коли тюремна влада знала або повинна була знати про існування реальної і безпосередньої загрози життя одного ув'язненого з боку іншого або інших, як, наприклад, у справі *Edwards v. the United Kingdom*. Суд „ще раз підкреслив, що ув'язнені особи, знаходяться в уразливому становищі і на владу покладається обов'язок захищати їх права”.

У справі *Anguelova v. Bulgaria* молода людина була заарештована і померла після того, як була доставлена поліцією до лікарні. Факти щодо періоду знаходження особи під вартою, одержання пошкодження голови і інших тілесних ушкоджень, були спірними. Але Суд вирішив, що поліція не доставила людину до доктора вчасно і надала помилкову інформацію в лікарні. В даному випадку мало місце порушення позитивного зобов'язання держави захистити право на життя.

Ризики для здоров'я.

У справі *Barret v. the United Kingdom* заявниця скаржилася на те, що на військово-морській базі, де служив її чоловік, був відсутній належний контроль за споживанням службовцями алкоголю і не було належного медичного огляду на предмет споживання алкоголю, в результаті причиною смерті чоловіка стало важке алкогольне сп'яніння.

Комісія не встановила в даній справі порушення статті 2, хоча вказала, що в місцях, де розташовані бари і інші заклади, в яких продають алкогольні напої, і де, у зв'язку з певним видом діяльності людини, є ризик для життя (робота з джерелами небезпеки), можуть виникнути питання, пов'язані із статтею 2 Конвенції.

У справі *LCB v. the United Kingdom* заявник стверджувала, що вона заразилася лейкемією від батька, військовослужбовця, що постраждав від радіації в результаті проведення ядерних випробувань в 1950-х роках. Суд визначив, що у держави є обов'язок по вживанню відповідних заходів щодо захисту життя тих осіб, які підпадають під його юрисдикцію. Хоча за представленими фактами Суд не визнав, що військовослужбовець знаходився під дією небезпечних рівнів радіації, він досліджував питання, чи можна було чекати від представників органів державної влади, що вони проконсультують батьків заявниці про небезпеку і наслідки радіації та вживуть заходи, щоб стан її здоров'я було перевірено. Сенс полягає в тому, що на державу може бути покладено обов'язок попереджати людей про ризики для здоров'я, як в результат небезпечної дії.

Суд розглянув цей обов'язок відповідно до статті 8 в іншому аналогічному випадку (справа *McGinley and Egan v. the United Kingdom*). Суд вказав, що якщо у „держави є небезпечні джерела, що приводять до несприятливих наслідків для здоров'я тих осіб, які працюють з цими джерелами, про що держава може і умовчати, – повага до права на приватне і сімейне життя вимагає ефективної і доступної процедури для отримання відповідної інформації про такі наслідки”.

Цей принцип було застосовано іншій важливій справі *Oneryildiz v. Turkey*. Заявник з 12 членами сім'ї жили в нетрях Стамбулу. Його будинок, як і інші, знаходився на ділянці в оточенні сміття. Метан від гниючих відходів вибухнув і зруйнував кілька будинків, включно з будинком заявника, що привело до загибелі 39 осіб. Суд вирішив, що відповідні закони про зберігання відходів належним чином не виконувалися. Влада знала про можливі ризики, проте жителів про це ніколи не попереджали. Відповідно до статті 2 влада була зобов'язана вжити такі профілактичні заходи, які були необхідними і достатніми для захисту життя мешканців будинків. Суд заявив, що навряд чи звичайний громадянин міг знати про ризики дії метаногенезиса і ймовірність обвалів. Однак, як впливає зі статті 2, просто інформування громадян недостатньо, держава повинна була вжити ефективні заходи для захисту жителів нетрів від ризиків для життя. Отже, було порушення статті 2. Ця справа демонструє чіткий зв'язок права на життя із правом на екологічну безпеку.

Також, наприклад, значущим є обов'язок держави щодо ризиків безпеки харчових продуктів. Вже можна говорити про те, що у кожного є право одержувати і володіти інформацією про ризики для життя і здоров'я. Припускається, що це також включає ризики в результаті розміщення або зберігання зброї масового ураження (справа *Guerra v. Italy*).

Медичне обслуговування.

Позитивні зобов'язання захищати життя людини припускають регламентацію питань, що стосуються охорони життя пацієнтів в лікарнях, і наявність ефективної незалежної юридичної системи, що дозволяє встановити причини смерті, якщо вона наступила в лікарні або коли пацієнт знаходився під постійним контролем медичних працівників, і міру відповідальності медичного персоналу (рішення у справі *Calvelly and Ciglio v. Italy*). „Позитивні обов'язки вимагають прийняти такі правові положення, що зобов'язують лікарні, публічні чи приватні, вживати належних заходів для захисту життя пацієнтів. Вони також вимагають, щоб існувала ефективна незалежна судова система, аби можна було встановити причини смерті пацієнтів, які перебувають під

опікою лікарів, публічного чи приватного сектора, і можна було встановити відповідальність винних осіб.”

Якщо порушення права на життя заподіє ненавмисно, то позитивне зобов'язання держави по статті 2 щодо встановлення ефективної правової системи, необов'язково вимагає використання засобів, кримінального права.

Якщо допущена халатність з боку медичного персоналу, необхідно надати жертвам можливість звернутися із цивільним позовом до суду або розглянути цивільний позов в рамках кримінальної справи, щоб встановити відповідальність зацікавлених лікарів і надати компенсацію в процесі врегулювання цивільного спору (позову про відшкодування матеріального збитку і компенсації моральної шкоди). Також може бути передбачено залучення лікарів до дисциплінарної відповідальності.

Часто говорять, що стаття 2 вимагає від держави надання відповідного рівня медичного обслуговування особам, що знаходяться під її юрисдикцією. Суд ще не розглядав справи по статті 2 на цій підставі, але раніше існуюча Комісія прийняла ряд рішень, що припускають, що в рамках статті 2 можуть існувати реальні підстави для обговорення цього питання. Комісія беззастережно визнала, що держава несе певну відповідальність відносно медичного обслуговування відповідно до статті 2. Так, у справі *Scialacqua v. Italy* Комісія опосередковано визнала, що сфера дії статті 2 може включати обов'язок держави відшкодувати вартість ліків, необхідних для врятування життя, хоча і визнала заяву необґрунтованою.

Суд, проте, вивчив питання медичного обслуговування в контексті скарг, поданих особами, страждаючими серйозними захворюваннями, що намагаються уникнути висилки з держави-учасника Конвенції в іншу державу, де він/вона навряд чи одержить відповідне медичне обслуговування. Проте Суд більш схильний розглядати такі справи по статті 3, а не статті 2.

Висилка, депортація.

Стаття 2, узятя разом зі статтею 1 Конвенції, гарантує захист права на життя кожному в рівній мірі, включаючи незаконних і незареєстрованих іммігрантів, тих, хто вимагає політичного притулку, біженців, затриманих іммігрантів, тих, хто затриманий з подальшою висилкою з країни, і тих, хто чекає висилки в ув'язненні.

При висилці в іншу країну може виникнути питання, пов'язане із статтею 2, в тому випадку, якщо особа може піддатися смертельному ризику у разі повернення. Для держав, що ратифікували Протокол 6, висилка іноземців в державу, де вони можуть бути піддані смертній карі, вважається порушенням статті 2. Будь-яка особа, переслідувана з боку державних органів і навіть не державних органів, повинна бути захищена статтею 2. Оскільки це питання актуальніше для моменту в майбутньому, ніж у минулому, стандартом доказу повинні бути „дійсний ризик” або „вагомні підстави для довіри”.

Практика Європейського суду свідчить, що дії, які пов'язані із висилкою, переважно розглядаються у контексті статті 3 і права на захист від нелюдського і принижуючого гідність поводження (наприклад, справи *D v. the United Kingdom* та *Soering v. the United Kingdom*). У будь-якому випадку держава, яка екстрадує особу, перш ніж проводити висилку повинна отримати від запитуючої держави підтвердження, що смертна кара не буде застосована у якості покарання до цієї особи. Так, у справі *Aylor-Davis v. France* висилка заявника до Техасу не порушила статті 2, оскільки влада США і Техасу завірили, що страта не буде застосована.

ЗОБОВ'ЯЗАННЯ ДЕРЖАВИ ПРОВОДИТИ РОЗСЛІДУВАННЯ.

Третя категорія зобов'язань, сформульованих Судом з першого речення статті 2 („право на життя охороняється законом”), може бути охарактеризована як процедурні

обов'язки. Частина експертів зараховує їх до позитивних обов'язків держави. У центрі уваги процедурних обов'язків – розслідування позбавлення життя за будь-яких обставин.

Розслідування повинне бути „ретельним, неупередженим і точним” (справа *Velikova v. Bulgaria*). Воно також повинне бути ефективним в тому сенсі, що повинно привести до визначення, чи було застосування сили в даному випадку виправданим чи ні і до встановлення і покарання винних. Зобов'язання проводити ефективне розслідування означає не тільки отримання результату, але і процес його проведення (справа *Shanaghan v. the United Kingdom*).

У справі *Bubbins v. the United Kingdom* Суд сформулював наступні вимоги до обов'язку держави проводити розслідування: „Основна мета розслідування фактів позбавлення життя коли залучені державні службовці або органи – забезпечити ефективне виконання національних законів, що гарантують право на життя, а також забезпечити контроль у випадках смерті. Це розслідування повинне бути ретельним, неупередженим, доступним для сім'ї жертви, ефективним в тому сенсі, що повинно привести до визначення, чи було застосування сили в даному випадку виправдано чи ні, та до встановлення і покарання винних”.

Так, наприклад, у справі *Zamula and others v. Ukraine*, в якій трагічна смерть дочки заявника була спричинена злочинними діями посадової особи, міліціонера, Суд відмітив, що злочинець був заарештований, звинувачений та засуджений. Його було піддано суворому тюремному ув'язненню. Більше того, національні суди визнали управління внутрішніх справ прямо відповідальним за незаконні дії міліціонера та зобов'язали його виплатити заявнику та його сім'ї 65,114.20 гривень у якості компенсації за моральну та матеріальну шкоду. Тому скарга за статтю 2 була визнана необґрунтованою, не дивлячись на те, що компенсація виплачена не була, однак, це вже предмет розгляду за іншими статтями Конвенції.

Цілі розслідування.

Європейський суд встановив, що загальна юридична заборона на свавільне позбавлення життя державними органами буде неефективна, якщо на практиці не існує процедури контролю за законністю використання сили, яка потенційно може привести до летального результату. Обов'язковість розслідування також торкається випадків зникнення жертв після взяття під варту. У справі *Taş v. Turkey* заявник скаржився на порушення статті 2 відносно його сина в ході антитерористичної операції властей Туреччини. Його син був поранений в ході масових затримань і взяття під варту. В ході перебування під вартою і у госпіталі, куди він був направлений, він зник. Уряд в своїх письмових поясненнях указував, що особа зникла в ході ведення слідства, місцезнаходження його невідомо і на уряді не лежить обов'язок доводити, що він живий або що в його смерті провини держави немає. Проте Суд вказав наступне: „Суд вже раніше відзначав, що якщо особу було узято під варту в повному здоров'ї, але до моменту звільнення з-під варти вона одержала фізичні пошкодження, обов'язок держави привести переконливі докази того, як ці пошкодження були одержані. (див. справу *Tomasi v France, Ribitsch v. Austria*). Зобов'язання влади стежити за поведінням осіб, що знаходяться під вартою повинно носити особливий характер, коли особа під вартою, вмирає. Там, де держава не може привести переконливих доказів на користь того, що стало причиною смерті особи, яка знаходилася під вартою, або якщо тіло не знайдене, виникають серйозні питання про порушення державою статті 2 Конвенції.”

Розслідування також обов'язкове, якщо заява про зникнення підтверджується доказами, що особа, яку останній раз бачили в ув'язненні в державному органі, після

цього зникла при загрозливих для життя обставинах. Так, в рішенні Суду у справі **Cyprus v. Turkey** розглядалася скарга держави Кіпр на військові дії держави Туреччина, в ході яких безліч грецьких і кіпріотських сімей загинули або пропадали без вісті. Суд, зокрема, вказав: „Заяви Уряду Туреччини про непричетність до цих смертей, повинні розглядатися в контексті процедурного зобов'язання Високих договірних сторін по статті 2, а саме – зобов'язання проводити ефективне офіційне розслідування – чи були жителі Кіпру позбавлені життя через дії турецьких військових або з інших причин, особливо беручи до уваги масштаб військових дій і велику кількість випадків смерті в результаті військової операції.”

Суд нагадує, що питання порушення статті 2 виникає і за ситуації, коли не проведено ретельного і ефективного розслідування випадків смерті осіб, яких, як і за обставинами даної справи, востаннє бачили такими, що знаходяться під вартою, і які згодом зникли в обстановці, яка може розглядатися як така, що несе реальну загрозу життю. У разі зникнення найближчий родич зниклої особи має, згідно статті 2, право виступати стороною в розслідуванні обставин зникнення. Проте докази можуть бути суто непрямими (**Çakici v. Turkey**). У контексті зникнення актуальною може стати і стаття 3 – захист від нелюдського і принижуючого гідність поводження.

Держава може бути визнана винною в порушенні статті 2 у зв'язку з невиконанням зобов'язань по розслідуванню, навіть якщо заявник не зміг представити доказів того, що людина була навмисно позбавлена життя державними службовцями (справа **Yaşa v. Turkey**). Сам факт відсутності адекватного розслідування є достатньою підставою для порушення статті 2.

Обов'язок проводити розслідування за фактом використання сили, яка потенційно може привести до смерті.

Обов'язок проводити розслідування існує не тільки у разі, коли результатом використання сили з'явилася смерть. Суд стверджує, що у випадках, коли сила була застосована для спроби здійснення вбивства, власті також зобов'язані провести ефективне розслідування (справа **Yaşa v. Turkey**). Жертва має право, щоб розслідування в цьому випадку було проведено на тому ж рівні, що і розслідування відносно тих, хто помер в результаті одержаних поранень.

У справі **Yaşa v. Turkey** заявник скаржився на порушення статті 2 відносно нього самого і його дядька. Він указував, що військові формування Туреччини робили замах на його життя і розстріляли його дядька за те, що вони продавали газети курдської партії. Заявник стверджував, що ні відносно факту смерті, ні відносно факту замаху на його життя не було проведено належного розслідування. Уряд оспорував цю заяву. Європейський суд указав наступне: „Суд нагадує, що у світлі загальних зобов'язань статті 1 Конвенції захищати права і свободи осіб, що знаходяться під його юрисдикцією, зобов'язання по статті 2 вимагають проведення ретельного і ефективного розслідування випадків смерті в результаті застосування сили. У даній справі, один тільки факт, що влада була проінформована про вбивство дядька заявника, піднімає питання про зобов'язання по статті 2 Конвенції (див. рішення у справі **Ergi v. Turkey** від 28 липня 1998 р.) Те ж відноситься і до спроби вбивства заявника, оскільки ті 8 пострілів, які були зроблені в нього, дозволяють зробити висновок про намір позбавити його життя.”

Однак, справа **Yaşa v. Turkey** є скоріше виключним прикладом. В іншій справі, **Hasan Ihan v. Turkey**, по скарзі на порушення права на життя у зв'язку з нанесенням жандармами травми голови заявнику через удар гвинтівкою Суд зазначив наступне: „в даній справі сила, що була використана проти Ihan не була смертельна. Хоча це не виключає аналізу скарги заявника на предмет відповідності статті 2, передбачається,

що тільки у виключних обставинах погане поводження з боку державних офіційних осіб, яке не приводить до позбавлення життя, означає порушення статті 2". В цій справі Суд визнав порушення статті 3.

Своєчасність і неупередженість розслідування.

Розслідування повинне проводитися належним чином і в розумні терміни. Це важливий момент у підтримці громадської думки, що влада прихильна цінностям правової держави, запобігає змові між державними службовцями, і виражає нетерпимість до незаконних дій (справа *Hugh Jordan v. the United Kingdom*) У випадках, коли розпочатий судовий розгляд постійно відкладається і переноситься, розслідування не відповідає вимогам розумного терміну. Суд вважає, що у разі, коли слухання справи переноситься протягом тривалого терміну і це визнається виправданим на користь дотримання процесуальних гарантій відносно сімей хворих, встає питання про те, чи відповідає така система розслідування вимогам швидкості і доступності (справа *Kelly v. the United Kingdom*).

Для того, щоб розслідування було ефективним, воно повинне бути своєчасно ініційовано і проведено з належною швидкістю (*Finucane v. the United Kingdom*). Розслідування, яке проводиться через значний час після інциденту, не буде ефективним, якщо в результаті неможливо одержати відповідні свідчення, включаючи свідчення очевидців і судові докази.

У справі *Kaya v. Turkey* Суд визнав процедурне порушення на підставі, що прокурор не мав сумніву у причетності вбитого до терористичної діяльності. Саме через упередженість розслідування не було взято показання у співробітників сил безпеки на місці події, не перевірено наявність слідів пороху на руках або одязі вбитого. Не було проведено дактилоскопічне дослідження зброї, судово-медична експертиза була проведена недбало та поверхово.

Виконання вимог своєчасності і незалежності, як складових ефективного розслідування незаконного вбивства працівниками державних органів, на думку Суду було порушено і в справі *Gongadze v. Ukraine*. За визначенням Суду „*упродовж розслідування, до 24.12.2004, державні органи більше переймалися доведенням непричетності високих посадовців до справи, ніж з'ясуванням правди щодо обставин зникнення та смерті чоловіка заявниці*”.

Тягар і стандарти доведення, необхідні для встановлення відповідальності держави за незаконне позбавлення життя.

Суд встановив, що для визначення того, чи винна держава в позбавленні життя людини, необхідно довести її винність відповідно до стандарту доведення „поза всяким сумнівом”. У справі *Orhan v. Turkey* заявник скаржився на те, що турецькі сили безпеки спалили його селище, заарештували його братів і сина, після чого вони були убиті. Уряд Туреччини оспориював свою причетність до смертей родичів заявника і оспориював взагалі сам факт проведення військової операції на даній території. У своїх письмових поясненнях за скаргою Уряд указував, що „не було доведено поза всяким сумнівом, що селище було знищено і що родичі заявника були затримані саме силами безпеки держави”. Суд, дослідивши всі факти і представлені заявником і урядом докази дійшов висновку, що заявником не було представлено доказів, які б поза всяким сумнівом встановлювали провину держави в позбавленні життя родичів заявника, проте, оскільки обставини смерті були дуже спірні, на державі лежав обов'язок провести ретельне і ефективно розслідування причин смерті. Дослідивши обставини справи, Європейський Суд дійшов висновку, що таке розслідування не було проведено, отже, держава порушила свої позитивні зобов'язання по статті 2 Конвенції.

У справі *Tanrikulu v. Turkey* Європейський Суд також встановив, що: „Досягнення необхідного рівня доказів може визначатися співіснуванням досить сильних, зрозумілих і узгоджених висновків або неспростованих припущень. ”

Проте доказова цінність таких висновків або неспростованих припущень повинна бути розглянута у світлі обставин кожної конкретної справи, серйозності і природи звинувачень, які висувуються. В ряді рішень (*Salman v. Turkey, Çakici v. Turkey, Timurtaş v. Turkey*) Суд зазначив: якщо події повністю або у великій мірі відомі виключно владі, як, наприклад, у разі утримання людини під вартою, існує чітка презумпція провини держави при отриманні травм або смерті в ув'язненні. В цьому випадку тягар доведення покладається на владу, яка повинна надати задовольняючі і переконливі пояснення фактів, що відбулися.

„Особи, що знаходяться під вартою, перебувають в дуже уразливому положенні, і на владу покладено зобов'язання забезпечити дотримання їх прав” (за рішенням *Salman v. Turkey*). У разі, коли людина, поміщена під варту у доброму стані здоров'я, пізніше вмирає, на владу покладається обов'язок надати правдоподібні пояснення подій, що привели до смерті. Непредставлення подібних пояснень веде до встановлення відповідальності влади за цю смерть (за рішенням *Angelova v. Bulgaria*). У разі настання смерті в ув'язненні існує чітка презумпція провини державних органів.

Аналогічні висновки можна зробити, якщо держава без вагомості на те причини не надає матеріали, запитані Судом (за рішенням *Orhan v. Turkey*). В ухвалі у справі *Timurtaş v. Turkey* Суд визнав, що якщо заявник звинувачує агентів держави в порушенні своїх передбачених Конвенцією прав, в деяких випадках тільки Уряд держави-відповідача має виняткову інформацію здатну підтвердити або спростувати дані твердження. Не надання Урядом інформації, що у нього є, або її невчасне надання, без задовільних на те пояснень можуть створити підстави для висновків про обґрунтованість стверджень заявника.

У справі *Yaşa v. Turkey* Суд встановив, що факт того, що влада поінформована про вбивство, сам по собі приводить до виникнення зобов'язань відповідно статті 2 – проводити розслідування. Те ж стосується відносно замаху на вбивство. У випадках звинувачення державних службовців в незаконному позбавленні життя розслідування повинне проводитися в умовах „прозорості”. Суд визнав це необхідним для підтримки суспільної довіри і задоволення законних інтересів, які можуть виникнути в результаті застосування сили, яке привело до летального результату (справа *Shanaghan v. the United Kingdom*).

Обов'язок забезпечити докази.

Влада повинна робити всі необхідні кроки, сприяючі збору доказів, що стосуються всіх фактів незаконного позбавлення життя. Суд відмовився встановити певний перелік процедур, які влада зобов'язана здійснити для забезпечення належного розслідування. Проте влада повинна зробити всі необхідні дії для отримання доказів, що стосуються справи, включаючи:

- Відповідні судові докази, зокрема балістичні експертизи у випадках використання вогнепальної зброї (*Hugh Jordan v. the United Kingdom*);
- Допити офіцерів, що заарештовували жертву, зокрема, про стан здоров'я жертви на момент арешту (*Velikova v. Bulgaria*);
- Допити і свідчення свідків, включаючи офіцерів поліції, озброєних сил і т.д., що брали участь в операції, в результаті якої було вбито людину (*Shanaghan v. the United Kingdom*);
- Вилучення куль, що уразили жертву (*Tanrikulu v. Turkey*);

- Розтин, проведений кваліфікованими лікарями (*Tanrikulu v. Turkey*), на підставі якого дається повний і точний висновок про характер поранення і об'єктивний аналіз клінічних даних, включаючи причину смерті, гаданий час нанесення поранень і смерті (*Velikova v. Bulgaria*);
- Повний звіт про зброю, що використалася, і відстріляні гільзи (*Gül v. Turkey*);
- Фотографії зброї на місці її розташування (*Gül v. Turkey*);
- Аналіз металу куль і їх фрагментів для ідентифікації виробника, постачальника і типу використаної зброї (*Güleç v. Turkey*);
- Перевірку стану рук підозрюваних на наявність слідів, які можуть встановити їх зв'язок зі зброєю, і перевірку зброї на наявність відбитків пальців (*Gül v. Turkey*);
- Звіти про використання зброї і боєприпасів державними службовцями (*Gül v. Turkey*).

Необхідність отримання цих доказів була встановлена Європейським судом у кожному конкретному випадку при конкретних обставинах. При цьому Суд, як вже наголошувалося раніше, відмовився назвати конкретний перелік необхідних доказів, обмежившись лише посиланням на те, що влада повинна докласти максимальні зусилля для забезпечення максимальної кількості доказів, слідуючи принципу ретельності, повноти і ефективності розслідування.

Обов'язок забезпечити суспільний нагляд за розслідуванням.

Розслідування або його результати повинні бути відкриті суспільному контролю для забезпечення прозорості як на практиці, так і в теорії (справа *McKerr v. the United Kingdom*). Ступінь суспільного нагляду може варіюватися від випадку до випадку.

Відносно суспільного контролю за розслідуваннями Суд ухвалив, що розголошення або публікація поліцейських звітів і матеріалів розслідування може відобразитися на інтересах окремих людей або розслідуванні в цілому, оскільки може передрішати справу. Це не може розглядатися як безпосередня вимога статті 2.

Необхідний доступ громадськості або родичів жертви може бути забезпечений на інших стадіях процедури. Так, в справі *McShane v. the United Kingdom*, заявниця скаржилася на порушення статті 2 у зв'язку з вбивством її чоловіка в ході безладів в Північній Ірландії. Прагнучи подавити заколоти сили безпеки використовували пластикові бомби і вибухові речовини, кидаючи їх в натовп, від чого чоловік заявника і загинув. У своїй скарзі до Європейського суду з прав людини заявник скаржилася на те, що її чоловік був убитий військовими в ході придушення заколотів, і що не було проведено ефективного розслідування по даному факту. Заявник указувала, що смерть стала результатом необґрунтованого і непропорційного застосування поліцейськими сили. Більш того, проведене службове розслідування не відповідало вимогам незалежності і контролю з боку громадськості: структура, яка проводила розслідування, була безпосередньо відповідальна за проведення цієї операції. Контроль з боку громадськості був виключений, оскільки дана структура не надавала ніякої інформації про хід слідства, і навіть самій заявниці було закрито доступ до матеріалів слідства. Суд в дійшов висновку, що „ефективність розслідування також забезпечується можливістю громадськості контролювати слідство. Ступінь такого суспільного контролю може варіюватися залежно від обставин справи, проте в будь-якій справі необхідно дотримуватися законних інтересів потерпілого і інформувати його про хід слідства. Доступ до матеріалів справи може бути забезпечено і на пізній стадії слідства, оскільки надання такого доступу на ранній стадії може привести до порушення таємниці слідства – таким чином, ненадання на початковому етапі доступу до документів не може розглядатися як автоматичне порушення статті 2 Конвенції”.

Незалежність і безсторонність розслідування.

Розслідування незаконного позбавлення життя повинне проводитися так, щоб забезпечити дослідження всіх аспектів. Недостатньо просто з'ясувати у обвинувачених, наприклад, поліцейських, їх версію подій. Всі свідки, що підтримують або спростовують офіційну версію подій, повинні бути допитані з метою встановлення істини.

Це має на увазі не тільки відсутність ієрархічного або інституційного зв'язку, але і практичну незалежність. У справі *McShane v. the United Kingdom* Європейський суд дійшов наступного висновку: „Ефективне розслідування незаконного позбавлення життя представниками влади в цілому вимагає, щоб особи, які проводять розслідування, були незалежні від винних і осіб, що беруть участь в цій справі”.

Незабезпечення незалежності працівників поліції, що займаються розслідуванням інциденту, від співробітників, причетних до інциденту стало однією з основних причин визнання порушення статті 2 у таких справах, як *Hugh Jordan v. the United Kingdom*, *McKerr v. the United Kingdom*, *Kelly and others v. the United Kingdom*, *Shanaghan v. the United Kingdom*.

ВИСНОВОК.

Право на життя захищає базові цінності демократичних держав Європи і не допускає відступів під час війни та надзвичайного стану.

Європейський суд досі не визначив ані самого терміну життя, ані його рамки. Відповідно дискусія щодо таких питань, як аборти та евтаназія, продовжуються і їх вирішення покладається Судом на національного законодавця та національні суди, які більш обізнані з моральними цінностями суспільства. Очевидно, що українська правова система в цій сфері повинна орієнтуватися на потреби суспільства і наявні тенденції розвитку суспільної моралі.

Право на життя не є абсолютним. Стаття 2 містить перелік з чотирьох допустимих виключень з права на життя. Одне з них, смертна кара, майже втратило актуальність для країн Європи через підписання більшості з них Протоколів 6 і 13 до Європейської конвенції прав людини, які, відповідно, забороняють застосування смертної кари під час надзвичайного стану і повністю виключають страту з переліку можливих покарань у будь-якому випадку. В світлі народження дискусії щодо поновлення смертної кари в Україні взяті нашою державою зобов'язання по цих Протоколах набувають особливого значення.

Інші три виключення дозволяють державі позбавляти життя у випадку самооборони або захисту іншої особи, при законному арешті та затриманні на законних підставах, а також задля придушення бунту чи заколоту. Однак ці виключення потребують вузького тлумачення, допустимі лише на підставі закону та підлягають тесту на абсолютну необхідність в кожному конкретному випадку. Тільки за таких умов позбавлення життя не буде порушувати негативний обов'язок держави в контексті статті 2.

Розвиток норм у нових значущих справах Європейського суду привів до ідеї позитивних зобов'язань держави по захисту права на життя індивіда. Практика Суду в цій сфері постійно розширює межі застосування статті 2. Міри, які повинна вживати держава для захисту права на життя точно не визначені, однак вони включають ряд ризиків для життя, зокрема, ризики для здоров'я, елементи медичного обслуговування, екологічної безпеки, незаконне насильство, захист осіб над якими держава здійснює повний або значний контроль (заарештовані, ув'язненні, пацієнти лікарень). Це призводить до часткової трансформації права на життя в соціальне право. Тому Суд обережно ставиться до занадто швидкого розширення меж позитивних зобов'язань держави по статті 2.

Розширення стандартів позитивних зобов'язань держав по статті відбиваються і на практиці звернень українських громадян із скаргами до Європейського суду. Однак заявники часто трактують право на життя ширше, ніж це розуміє Суд на сучасному етапі.

Третя категорія зобов'язань держави по статті 2 характеризується як процедурні обов'язки, у центрі уваги яких міститься розслідування позбавлення життя. Цей обов'язок отримав значну конкретизацію у рішеннях Суду. Так розслідування повинно бути ретельним, неупередженим, своєчасним, незалежним, доступним для сім'ї жертви, проведеним під суспільним наглядом, ефективним в тому сенсі, що повинно привести до визначення, чи було застосування сили в даному випадку виправдано чи ні, та до встановлення і покарання винних. Ефективність розслідування стосується не тільки його результату, а й самої процедури. В першу чергу це стосується ситуації загибелі під час військових або анти терористичних операцій, смерті затриманої, заарештованої чи ув'язненої особи, зникнення особи, яку останній раз бачили затриманою державними органами, або зникнення при загрозових для життя обставинах, використання сили, яке могло привести до смерті. В цих випадках тягар доведення своєї непричетності покладається на державу.

Європейські стандарти розслідування випадків смерті мають особливе значення для української правової системи. Зокрема через прецедентне для України рішення Суду по справі *Gongadze v. Ukraine*, ефективне розслідування за якою досі не завершене не дивлячись на вимоги рішення Європейського суду.

Використані джерела:

1. Право на жизнь в практике Европейского суда по правам человека, Максим Ферштман, Лекция в рамках Заочной школы для правозащитников ОО „Сутяжник” при поддержке Фонда Маккартуров.
http://sutyajnik.ru/rus/actions/marthur04/echr/art_2
2. Стаття 2 Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод – право на жизнь, Анна Деменева, Лекция в рамках Заочной школы для правозащитников ОО „Сутяжник” при поддержке Фонда Маккартуров.
http://sutyajnik.ru/rus/actions/marthur04/art_2/
3. Право на жизнь, запрет пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты, российское законодательство и правоприменительная практика / Под общ. ред. С. И. Беляева. – Екатеринбург: Изд-во Урал, ун-та, 2005. – 244 с. (Международная защита прав человека; Вып. 4).
4. Право на жизнь, Джонатан Купер, Доклад, предназначенный для подготовки судей и прокуроров в связи с Европейской конвенцией защиты прав человека, в рамках совместной инициативы Европейской комиссии и Совета Европы с Турцией.
<http://jp.coe.int>
5. Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі.
<http://www.eurocourt.org.ua>
6. Documentation Centre. Netherlands Institute of Human Rights. Utrecht School of Law
[http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/\(article\)?OpenView&Start=12.163&Count=30&Expand=12#12](http://sim.law.uu.nl/SIM/CaseLaw/hof.nsf/(article)?OpenView&Start=12.163&Count=30&Expand=12#12)
7. Стаття 3 Европейской конвенции по правам человека руководство по практическому применению, Югюр Эрдаль, Хасан Бакирчи © 2006 World Organization Against Torture (ОМСТ) ISBN 2-88477-129-8 <http://www.srji.org/resources/case/torture/>

8. Порівняльне прецедентне право з прав людини. Станіслав Шевчук, – К.: Видавництво Реферат 2002. – 344 с.
9. Что такое права человека и какие бывают права человека? Марек Новицкий, Лекция в рамках II Высшего международного курса защиты прав человека Хельсинкского фонда прав человека.
10. The right to life. A guide to the implementation of Article 2 European Convention on Human Rights, Deuwe Korff, Human rights handbook №8, Directorate General of Human Rights, Council of Europe, F-67075, Strasbourg Cedex, 2006.

МЕЖІ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ З БОКУ ДЕРЖАВИ

Христова Г.О., кандидат юридичних наук,
Національна юридична академія України,
Смірнова О.С., Національна юридична
академія України

ПРАВО НА ЖИТТЯ ТА ЙОГО ЮРИДИЧНІ МЕЖІ.

Починаючи з давніх часів, право людини на життя визнавалось одним з першочергових за своєю важливістю, невід'ємних прав людини. Забезпечення права на життя є необхідною передумовою реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина. Надійна охорона життя людини як найвищої соціальної цінності слугує підґрунтям здійснення всіх її прав та свобод.

Незважаючи на те, що це право розглядається юридичною наукою як неспростовна презумпція, і його розуміння, на перший погляд, не викликає жодних суперечностей, залишається актуальним питання: чи існує певний правовий простір, у межах якого позбавлення життя чи посягання на нього вважалося би правомірним? Іншими словами, чи є право на життя абсолютним за своєю природою?

Пошук відповіді на це питання доречно розпочати із самого розуміння права. Сучасна концепція права дозволяє узгодити природно–правові та позитивістські погляди та пропонує вживати поняття права у двох значеннях – у загальносоціальному й спеціально–юридичному. У загальносоціальному значенні право (свобода) є стан людини, що характеризує його можливість діяти на власний розсуд. У цьому значенні свобода – це право в природному стані, не обмежене й не сковане формально–юридичними умовностями, тобто не виражене в тексті юридичного документа. У спеціально–юридичному значенні право є офіційно визнана й легалізована в спеціально–юридичній формі міра можливої поведінки людини в тієї або іншій життєвій ситуації, тобто його суб'єктивне право. Отже, **право в законі – це завжди відоме обмеження природного права** з погляду уточнення меж його поширення, визначення дозволених форм, способів реалізації права, визначення механізмів захисту від порушення або відновлення порушеного права.

Право на життя, з одного боку, є першочерговим за своєю значимістю природним правом людини, яке існує незалежно від його санкціонування з боку держави. З іншого боку, визнання цього права державою через закріплення його у законодавстві є необхідною умовою його ефективного захисту від порушення. Але, закріплюючи за будь–якими суб'єктами певне право та беручи його під свою охорону, держава одночасно встановлює певні *межі захисту цього права*, переслідуючи мету, по–перше, попередити зловживання цими суб'єктами своїми правами, а по–друге, забезпечити державні органи достатніми для охорони цього права повноваженнями. Отже, **законодавчо визнане право на життя має певні рамки, які охоплюють правовий простір, в межах якого держава бере на себе обов'язок охороняти це право, тобто право на життя має законодавчо визначені межі правової охорони.**

ФОРМИ ЗАХИСТУ ДЕРЖАВОЮ ПРАВА НА ЖИТТЯ.

Традиційно право на життя належить до прав людини першого покоління (громадянських та політичних прав), які вважаться негативними правами. Їм іманентно кореспондує обов'язок держави не зазіхати на ці права людини та не вчиняти жодних дій, що можуть призвести до їх порушення. Проте обов'язок держави щодо забезпечення права на життя не обмежується пасивним утриманням від посягання на нього. Сучасне

розуміння права на життя виділяє *три аспекти обов'язку держави щодо захисту цього права: негативний, позитивний та процесуальний.*

Негативний обов'язок полягає в зобов'язанні держави не посягати на життя людей та забороні легітимного позбавлення життя особи, тобто йдеться про обов'язок держави „не вбивати”. *Позитивний обов'язок держави* полягає в обов'язку держави забезпечити захист права людини на життя від посягання з боку третіх осіб. Нарешті, *процесуальний обов'язок держави* зводить до зобов'язання уповноважених державних органів забезпечити всебічне та неупереджене розслідування всіх випадків смерті, що сталися, особливо коли є підозра насильницької смерті. При чому, цей обов'язок поширюється на всі випадки вбивств, незалежно від того, чи представники державних органів несуть за них відповідальність.

Такий підхід вироблений практикою Європейського суду з прав людини, хоча й не впливає прямо з тексту статті 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, яка присвячена праву на життя. При цьому слід мати на увазі, що революційною подією для України стало визнання Законом України „Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини” від 23 лютого 2006 р. № 3477–IV практики Суду джерелом права України (ст. 17 Закону). Це означає офіційне визнання Україною прецедентного права Європейського суду, у тому числі з питань належного розуміння особливостей захисту державою права на життя та його юридичних меж.

ЗАКОНОДАВЧЕ ВИЗНАННЯ ПРАВА ЛЮДИНИ НА ЖИТТЯ ТА ВИЗНАЧЕННЯ ЙОГО ЮРИДИЧНОГО ОБСЯГУ.

Негативний обов'язок держави щодо права людини на життя набуває статусу юридичної гарантії через визнання права на життя та меж його захисту на законодавчому рівні.

Свій обов'язок охороняти право на життя держава підтверджує, приєднуючись до міжнародно–правових актів, що проголошують необхідність визнання і охорони цього права. Право на життя визнається основними міжнародно–правовими договорами з прав людини, які ратифіковано Україною, зокрема Європейською конвенцією про захист прав людини та основоположних свобод, Міжнародним пактом про громадянські та політичні права, Конвенцією Співдружності Незалежних Держав про права і основні свободи людини тощо.

Конституція України в статті 3 проголошує: „Людина, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Таким чином, визнаючи життя людини найвищою цінністю в державі, Основний закон встановлює пріоритет інтересів людини, її прав та свобод над інтересами держави. Більше того, сама Конституція у вказаній статті говорить: „Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави”.

Закріплюючи цінність життя людини у Розділі I Конституції України „Загальні засади”, держава тим самим визнає базове значення цього права, його фундаментальний характер. Держава відносить необхідність забезпечення права на життя до основних принципів свого функціонування, бере на себе зобов'язання „чинити так, щоб людина була метою, а не засобом діяльності”.

Основний Закон вдруге підкреслює значимість названого права, закріплюючи його у Розділі 2 Конституції „Права, свободи та обов'язки людини та громадянина”. Так, стаття 27 Конституції України проголошує: „Кожна людина має невід'ємне право на

життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини”.

Слід звернути увагу, що Основний Закон вказує на заборону саме *свавільного* позбавлення життя. Для того, щоб правильно зрозуміти суть положення „Ніхто не може бути *свавільно* позбавлений життя”, звернемося до тлумачного словника української мови. Останній пояснює значення слова „свавільний” наступним чином: „*Свавільний* – такий, який діє на власний розсуд, не зважаючи на волю і думку інших; суперечить ustalеним законам, позбавлений справедливості”. *Свавільня* ж трактується як „необмежена влада, відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, незважаючи на волю і думку інших”¹. Конституційний Суд України погоджується з таким тлумаченням даного терміну. Так, у своєму Рішенні у справі щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190–1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання від 29 грудня 1999 року №11–рп/99 він пояснює термін „свавільно” зазначеним вище чином.

З наведеного можна зробити висновок, що Основний Закон нашої держави забороняє позбавлення права на життя у випадках, коли це суперечить законності та справедливості, вчинюється певним суб'єктом на власний розсуд всупереч нормам чинного законодавства. Закріплюючи у Конституції таке положення, *законодавець по суті прямо вказує на можливість існування таких випадків, коли посягання на життя може вважатиметься вчиненням у межах та у відповідності до закону, тобто правомірним.*

Право людини на життя закріплює і Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435–IV, відносячи це право до особистих немайнових благ. Так, стаття 201 Цивільного кодексу вказує, що особистими немайновими благами, які охороняються цивільним законодавством, є: здоров'я, **життя**; честь, гідність і ділова репутація; ім'я (найменування); авторство; свобода літературної, художньої, наукової і технічної творчості, а також інші блага, які охороняються цивільним законодавством. Стаття 270 ще раз повторює, що „...фізична особа має право на життя”, а стаття 281 Цивільного кодексу повністю присвячена праву на життя. Названа стаття дублює положення Конституції: фізична особа має невід'ємне право на життя (частина 1 статті 281 ЦКУ); фізична особа не може бути позбавлена життя (частина 2 статті 281 ЦКУ). Крім того, підкреслюється, що фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом (частина 2 статті 281 ЦКУ).

Таким чином, *законодавство України, визнаючи право на життя, визначає у загальному вигляді й обсяг цього права, тобто межі його правової охорони.*

Позитивний обов'язок держави стосовно контролю за незаконними актами насильства також вимагає законодавчої бази, яка забороняє позбавлення життя та створення відповідних структур (правоохоронних органів), які забезпечують нагляд за додержанням вказаної заборони. *Відповідальність за порушення права на життя традиційно встановлюються нормами кримінального права.*

Кримінальний кодекс України від 5 квітня 2001 р. № 2341–III (далі – ККУ) містить окремий розділ „Злочини проти життя та здоров'я особи”, який іде другим розділом особливої частини ККУ, слідує за розділом першим „Злочини проти основ національної безпеки України”. Розділ II „Злочини проти життя та здоров'я особи” ККУ містить низку статей, що передбачають відповідальність за умисне позбавлення життя чи позбавлення життя із необережності, а саме:

- стаття 115 ККУ (умисне вбивство);

- стаття 116 ККУ (умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання);
- стаття 117 ККУ (умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини);
- стаття 118 ККУ (умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця);
- стаття 119 ККУ (вбивство через необережність);
- стаття 120 ККУ (доведення до самогубства).

ККУ визначає *вбивство* як умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині. Задля забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини проти життя та здоров'я особи Пленумом Верховного Суду України було винесено Постанову „Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи” від 7 лютого 2003 року.

Серед іншого, названа Постанова Пленуму Верховного Суду України визначає особливості кваліфікації вбивств за наявності так званих кваліфікуючих ознак, перелік яких визначено ч. 2 статті 115 ККУ. Першою такою ознакою ККУ визначає *умисне позбавлення життя двох або більше осіб*, яке кваліфікується за п. 1 ч. 2 ст. 115 ККУ за умови, що їх убивство охоплювалось єдиним умислом винного. Для такої кваліфікації не має значення, яким мотивом керувався винний і чи був він однаковим при позбавленні життя кожного з потерпілих.

Наступна ознака – це *убивство малолітньої дитини* (п. 2 ч. 2 ст. 115 ККУ), під яким розуміється умисне позбавлення життя особи, якій не виповнилося 14 років. Ця кваліфікуюча ознака наявна тоді, коли винний достовірно знав, що потерпілий є малолітнім, або припускав це, або за обставинами справи повинен був і міг це усвідомлювати. Третя ознака – *умисне вбивство жінки, яка перебувала у стані вагітності*, інкримінується особі за умови, що винний завідомо знав про такий стан потерпілої.

Відповідальність за *умисне вбивство заручника* (п. 3 ч. 2 ст. 115 ККУ) настає за умови, що потерпілий був заручником (тобто, особою, яка була захоплена чи трималася з метою спонукати її родичів, державну або іншу установу, підприємство чи організацію, фізичну або службову особу до вчинення чи утримання від вчинення будь-якої дії як умови звільнення) і винна особа це усвідомлювала.

Умисне вбивство визнається вчиненим з *особливою жорстокістю* (п. 4 ч. 2 ст. 115 ККУ), якщо винний, позбавляючи потерпілого життя, усвідомлював, що завдає йому особливих фізичних (шляхом заподіяння великої кількості тілесних ушкоджень, тортур, мордування, мучення, в тому числі з використанням вогню, струму, кислоти, лугу, радіоактивних речовин, отрути, яка завдає нестерпного болю, тощо), психічних чи моральних страждань (шляхом зганьблення честі, приниження гідності, заподіяння тяжких душевних переживань, глуmlinня тощо), а також, якщо воно було поєднане із глуmlinням над трупом або вчинювалося в присутності близьких потерпілому осіб і винний усвідомлював, що такими діями завдає останнім особливих психічних чи моральних страждань.

Умисне вбивство, вчинене у стані сильного душевного хвилювання (ст. 116 ККУ), або *матір'ю своєї новонародженої дитини* (ст. 117 ККУ), або *при перевищенні меж необхідної оборони* чи в разі *перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця* (ст. 118 ККУ), кваліфікується тільки за цими статтями ККУ, навіть якщо воно й мало ознаки особливої жорстокості.

Як учинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб (п. 5 ч. 2 ст. 115 ККУ), *умисне вбивство* кваліфікується за умови, що винний, здійснюючи умисел на позбавлення життя певної особи, усвідомлював, що застосовує такий спосіб убивства,

який є небезпечним для життя не тільки цієї особи, а й інших людей. При цьому небезпека для життя інших людей має бути реальною.

За п. 6 ч. 2 ст. 115 ККУ як *умисне вбивство* кваліфікується в разі, коли винний, позбавляючи життя потерпілого, бажав одержати у зв'язку з цим матеріальні блага для себе або інших осіб (заволодіти грошима, коштовностями, цінними паперами, майном тощо), одержати чи зберегти певні майнові права, уникнути матеріальних витрат чи обов'язків (одержати спадщину, позбавитися боргу, звільнитися від платежу тощо) або досягти іншої матеріальної вигоди. При цьому не має значення, чи одержав винний ту вигоду, яку бажав одержати внаслідок убивства, а також коли виник корисливий мотив – до початку чи під час вчинення цього злочину. *Умисним вбивством з хуліганських мотивів* (п. 7 ч. 2 ст. 115 ККУ) вважається позбавлення іншої особи життя внаслідок явної неповаги до суспільства, нехтування загальнолюдськими правилами співжиття і нормами моралі, а так само без будь-якої причини з використанням малозначного приводу.

Відповідальність за п. 8 ч. 2 ст. 115 ККУ за *умисне вбивство особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку* настає, якщо злочин вчинено з метою не допустити чи перепинити правомірну діяльність потерпілого у зв'язку з виконанням ним зазначеного обов'язку, змінити характер останньої, а так само з мотивів помсти за неї незалежно від часу, що минув з моменту виконання потерпілим своїх обов'язків до вбивства. *Умисне вбивство або замах на вбивство окремих державних чи громадських діячів* (працівників правоохоронного органу чи їх близьких родичів, військовослужбовців, суддів, народних засідателів чи присяжних або їх близьких родичів, адвокатів, представників іноземної держави тощо), карається за так званими спеціальними статтями ККУ (112, 348, 379, 400, ч.4 ст. 404, ст. 443 ККУ), тобто статтями, які встановлюють відповідальність за позбавлення життя або замах на життя саме певних категорій осіб.

Умисне вбивство тягне відповідальність за п. 10 ч. 2 ст. 115 ККУ, якщо воно було поєднане зі згвалтуванням потерпілої особи або насильницьким задоволенням із нею статевої пристрасті *неприродним способом*, тобто мало місце в процесі вчинення зазначених злочинів чи одразу ж після нього.

Умисне вбивство, вчинене на замовлення (п. 11 ч. 2 ст. 115 ККУ), – це умисне позбавлення життя потерпілого, здійснене особою (виконавцем) за дорученням іншої особи (замовника). Таке доручення може мати форму наказу, розпорядження, а також угоди, відповідно до якої виконавець зобов'язується позбавити потерпілого життя, а замовник – вчинити в інтересах виконавця певні дії матеріального чи нематеріального характеру або ж не вчинювати їх.

До кваліфікуючих ознак навмисного позбавлення життя ККУ також відносить *умисне вбивство, вчинене організованою групою* (п. 12 ч. 2 ст. 115 ККУ), а також *вчинення вбивства особою, що раніше вже вчиняла вбивство* (п. 13 ч. 2 ст. 115 ККУ), за винятком убивства, передбаченого статтями 116 – 118 ККУ. Відповідальність за повторне умисне вбивство настає незалежно від того, чи була винна особа раніше засуджена за перший злочин, вчинила вона закінчене вбивство чи готування до нього або замах на нього, була вона виконавцем чи іншим співучасником злочину.

Умисне вбивство без названих вище кваліфікуючих ознак, а також без ознак, передбачених статтями 116 – 118 ККУ, зокрема в обопільній сварці чи бійці або з помсти, ревнощів, інших мотивів, викликаних особистими стосунками винного з потерпілим, іменується так званим „простим” вбивством та підлягає кваліфікації за ч. 1 ст. 115 ККУ.

Окрему форму посягання на життя становить *доведення особи до самогубства* або до замаху на самогубство. Відповідальність за цей злочин настає за умови, що потерпілий вчинив відповідні дії внаслідок жорстокого поводження з ним, шантажу, примушування до вчинення протиправних дій або систематичного приниження його людської гідності винним. Під жорстоким поводженням слід розуміти безжалісні, грубі діяння, які завдають потерпілому фізичних чи психічних страждань (мордування, систематичне заподіяння тілесних ушкоджень чи побоїв, позбавлення їжі, води, одягу, житла тощо). Систематичним приниженням людської гідності є тривале принизливе ставлення до потерпілого (постійні образи, глумління над ним тощо).

Таким чином, умисне позбавлення життя особи розрізняється за своїми формами та характеризується різними кваліфікаційними ознаками. Наявність цих ознак збільшує суспільну небезпечність вбивства та зумовлює призначення більш тяжкого покарання винному в його вчиненні. *Проте різна міра покарання, що призначається особам, що скоїли вбивства, жодним разом не означає різний ступінь захисту права на життя осіб, що стали жертвами цих злочинів.* Йдеться про втілення в життя принципу індивідуалізації та співрозмірності покарання, врахування ступеню вини особи, що вчинила злочин, призначення їй *справедливого* покарання з урахуванням тяжкості вчиненого діяння. Так, при призначенні покарання за злочини проти життя людини, згідно з п. 2 вищезгаданої Постанови Пленуму Верховного Суду України „Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи”, суди мають ураховувати ступінь тяжкості вчиненого злочину, сукупність усіх обставин, що його характеризують (форма вини, мотив, спосіб, характер вчиненого діяння, ступінь здійснення злочинного наміру, тяжкість наслідків тощо), особу винного й обставини, що пом'якшують та обтяжують покарання.

Отже, *вид та міра покарання, що призначається у межах, передбачених законодавством, визначається особою винного та обставинами справи, а не різним ставленням держави до особи потерпілого та обсягу його права на життя.* Винятком з цього є хіба—що встановлення більш суворих покарань за вбивство осіб, що виступають певними державними чи громадськими діячами. Під час здійснення своїх повноважень задля загального блага, ці особи ставлять своє життя у більш ризиковане становище, ніж інші, що й зумовлює більший захист їх права на життя з боку держави, що їм надається під час виконання службових чи посадових обов'язків.

Диференційований підхід при призначенні покарання за злочини проти життя людини свідчить, що право на життя не може універсально, за допомогою одних і тих же засобів захищатися державою в усіх випадках, оскільки це б суперечило іншим її цілям, спрямованим на забезпечення блага як всього суспільства в цілому, так і кожної окремої особи.

Процесуальний аспект права на життя, що полягає в обов'язку держави провести ґрунтовне, повне, всебічне, безсторонне розслідування обставин смерті, також вимагає законодавчого закріплення. Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод встановлює ряд стандартів, котрі мають втілюватися в законодавстві країн—учасниць. Ці стандарти регулюють порядок розслідування справ про злочини проти життя особи та охоплюють наступні вимоги:

1) *слідчий має бути незалежним від тих осіб, стосовно яких здійснюється розслідування;*

Це положення у повній мірі втілене у кримінально—процесуальному законодавстві України. Так, відповідно до Кримінально—процесуального кодексу України від 28 грудня 1960 р. № 1001—05 (далі — КПКУ), який із численними змінами та доповненнями є чинним на сьогодні, слідчий наділений певною процесуальною самостійністю

(сукупність повноважень, що дає можливість і здатність йому одноособово приймати рішення і вчиняти процесуальні дії при розслідуванні кримінальної справи).

Слідчий самостійно приймає всі рішення про спрямування слідства у кримінальній справі і про провадження слідчих дій, за винятком випадків, коли необхідно рішення суду (судді) або одержання санкції, згоди від прокурора чи затвердження ним окремих рішень слідчого, а також несе повну персональну відповідальність за їх правильне і своєчасне проведення та прийняття по них законних і обґрунтованих рішень (ч.1 ст. 114 КПКУ).

Вмотивоване рішення суду (судді) необхідне слідчому лише у чітко визначених випадках, зокрема, для провадження огляду та обшуку житла чи іншого володіння (ст.190, ст. 177 КПКУ), накладення арешту на кореспонденцію та зняття інформації з каналів зв'язку (ст. 187 КПКУ), обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст.1652 КПКУ) та ін. Одержання санкції прокурора потрібне у випадках: відсторонення обвинуваченого від посади (ст. 147 КПКУ), провадження обшуку за винятком житла чи іншого володіння (ст.177 КПКУ). Отримання згоди прокурора є необхідним слідчому у таких випадках: перед направленням справи до суду для вирішення питання про звільнення обвинуваченого від кримінальної відповідальності на підставах передбачених ст.ст.72, 8, 9, 10, 11' КПКУ, перед направленням подання до суду про провадження окремих слідчих дій, обрання запобіжного заходу у вигляді взяття під варту (ст.ст. 190, 177, 178, 187, 165 КПКУ).

Слідчий вправі в разі незгоди із вказівками прокурора чи начальника слідчого підрозділу про: 1) притягнення як обвинуваченого, 2) кваліфікацію злочину, 3) обсяг обвинувачення, 4) направлення справи для віддання обвинуваченого до суду, 5) закриття справи – відмовитись від їх виконання. Слідчий є самостійним в обранні своєї поведінки після надходження до нього таких вказівок і, якщо він вважає їх помилковими, то вправі подати справу з письмовим викладом своїх заперечень відповідно до прокурора вищого рівня, якщо вказівку дав прокурор, або до прокурора, який здійснює нагляд за провадженням, якщо вказівку було отримано від начальника слідчого підрозділу. За законом (ч.2 ст. 114 КПКУ) ніхто не має права примусити слідчого виконати ці вказівки.

Слідчий вправі давати органам дізнання доручення і вказівки про провадження слідчих та розшукових дій, а також вимагати від них допомоги при провадженні окремих слідчих дій (ч. 3 ст. 114 КПКУ).

Процесуальна самостійність слідчого передбачає й право слідчого в будь-який момент приступити до провадження досудового слідства в справі, що перебуває в провадженні органу дізнання (ч.4 ст. 114 КПКУ).

Слідчий оцінює докази за своїм внутрішнім переконанням, що ґрунтується на всебічному, повному й об'єктивному розгляді всіх обставин справи в їх сукупності, керуючись законом (ч.1 ст.67 КПКУ).

Отже, згідно з кримінально-процесуальним законодавством України, слідчий – це процесуально самостійний суб'єкт кримінального процесу.

2) слідство повинне мати змогу визначити, чи було застосування сили обґрунтованим, а також визначити осіб, відповідальних за вчинене, і сприяти їх покаранню, якщо застосування сили не було обґрунтованим.

Окремої норми, котра закріплювала цей обов'язок слідства, КПКУ не містить, проте в цілому його положення в достатній мірі забезпечують цю складову процесуального обов'язку держави щодо забезпечення права на життя.

3) слідство має бути достатньо швидким, щоб забезпечити громадську довіру до слідства та унеможливити будь-які підозри у толерантності влади до незаконного застосування сили;

Кримінально–процесуальний кодекс України чітко й детально прописує строки слідчих дій, крім того, він містить окремий розділ, присвячений питанням врегулювання таких строків.

4) з боку громадськості повинен існувати певний контроль за самим розслідуванням або його результатами, з тим щоб забезпечити підзвітність органів слідства; до всіх справ має бути залучено близького родича потерпілого з метою захисту його інтересів.

Норма, котра б закріплювала громадський контроль за слідством, в кримінально–процесуальному законодавстві відсутня. З приводу ж залучення до справи близького родича потерпілого з метою захисту його інтересів, КПКУ містить окрему статтю, що визначає поняття потерпілого. Відповідно до ст. 49 КПКУ потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Громадянин, визнаний потерпілим від злочину, вправі давати показання у справі. Потерпілий і його представник мають право: подавати докази; заявляти клопотання; знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення досудового слідства, а у справах, в яких досудове слідство не провадилося, – після призначення справи до судового розгляду; брати участь у судовому розгляді; заявляти відводи; подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду, а також подавати скарги на вирок або ухвали суду і постанови народного судді, а за наявності відповідних підстав – на забезпечення безпеки.

КПКУ прямо передбачається, що у справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, вказані вище права мають його близькі родичі. Процесуально це означає, що у справах, де йдеться про позбавлення життя особи, близькі родичі визнаються потерпілими та мають повний доступ до матеріалів справи та ходу її розслідування. В цілому ж, кримінально–процесуальне законодавство України формально відповідає міжнародним стандартам розслідування справ про злочини проти життя особи, хоча й потребує вдосконалення.

Правовий простір, у межах якого держава охороняє життя людини від порушень і протиправних посягань, захищається від останніх і *судовою гілкою державної влади*. Суди, як єдині органи в державі, що мають право здійснювати правосуддя, уповноважені розглядати і вирішувати справи про злочини проти життя особи. Прозора й неупереджена діяльність суду у цьому напрямку є надійною запорукою забезпечення права людини на життя у межах, в яких держава зобов'язалася це право гарантувати.

Однією з важливих гарантій здійснення проголошеного статтями 3 і 27 Конституції права людини на життя і здоров'я є беззастережне виконання судами вимог кримінально–процесуального закону щодо забезпечення прав потерпілих від зазначених злочинів, про які частково йшлося вище. У справах про злочини даного виду суди зобов'язані як установлювати вину підсудних та призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди.

Таким чином, кваліфікація злочинів проти життя та призначення покарання за них здійснюються під впливом багатьох факторів, але це не означає, що в якомусь із випадків життя матиме більшу чи меншу цінність. Цінність життя кожної людини є абсолютною та еквівалентною.

ЛЕГІТИМНІ ВИПАДКИ ЗАСТОСУВАННЯ СИЛИ, ЩО ПРИЗВОДИТЬ ДО СМЕРТЕЛЬНИХ НАСЛІДКІВ.

Незважаючи на особливий статус права на життя, міжнародне право та національне законодавство країн, у тому числі й України, *визначає випадки, коли допускається застосування сили з боку держави або третіх осіб, що призводить до смертельних наслідків (летальної сили)*. Ці випадки й визначають межі юридичного захисту права на життя у загально-соціальному значенні, тобто встановлюють обсяг права на життя як юридичної категорії.

Першим таким випадком є *дозвіл на застосування державою смертної кари за найбільш тяжкі злочини у випадках, коли вина особи у вчиненні злочину встановлена вироком неупередженого, безстороннього суду*. Можливість навмисного позбавлення життя людини через застосування смертної кари визнавалася основними міжнародними документами з прав людини на момент їх прийняття та ратифікації більшістю країн. Так, Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, що був відкритий для підписання в 1966 році та набув чинності, в тому числі і для України 23 березня 1976 року називає право на життя невід'ємним правом кожної людини (частина 1 статті 6), але при цьому проголошує, що в країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить положенням цього Пакту і Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.

Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом (частина 2 статті 6 Пакту). При цьому кожен, кого було засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках (частина 3 статті 6). Пізніше, а саме 15 грудня 1989 року Організація Об'єднаних Націй ухвалила Другий факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права щодо скасування смертної кари, який набув чинності 11 липня 1991 року. Цим документом визначається, що жодна особа, яка знаходить під юрисдикцією держави, що його ратифікувала, не підлягає смертній карі. Наша держава ухвалила Закон „Про приєднання України до Другого Факультативного протоколу до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари” лише 16 березня 2007 року.

Європейська конвенція про захист прав людини та основоположних свобод на момент її створення також визнавала можливість застосування смертної кари. Ч.1 статті 2 Конвенції передбачається, що нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше, ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання. Проте смертна кара на сьогодні скасована Протоколом 6 та Протоколом 13 до Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод, які унеможливають правомірне застосування крайньої міри покарання в усіх випадках, навіть за діяння, вчинені під час війни або неминучої загрози війни.

Україна, усвідомлюючи цінність життя людини, Рішенням Конституційного Суду України у справі про смертну кару від 29 грудня 1999 року №11–рп/99 визнала положення статей чинного на той момент Кримінального кодексу, що передбачали покарання у вигляді смертної кари, такими, що не відповідали Конституції, таким чином скасувавши даний вид покарання. Новий Кримінальний кодекс України, що набув чинності 1 вересня 2001 року, не передбачає смертну кару як виняткову міру покарання.

Смертна кара – не єдиний випадок, коли припускалося умисне позбавлення життя людини. *Міжнародне право та національне законодавство країн, у тому числі й України, містить випадки правомірного посягання на життя людини як з боку держави, так і з боку третіх осіб*.

Відповідно до ч. 2 статті 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основоположних свобод *позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:*

а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

Як бачимо, в самій статті вказується, що позбавлення життя в цих випадках не є порушення права на життя, тобто *ці випадки визначають юридичний обсяг права на життя, межі його правової охорони з боку держави.* При чому серед названих випадків летального застосування сили перший (позначений літерою а)) стосується переважно дій третіх осіб, а другий і третій (літери б) та с)) – застосування сили, що призводить до смертельних наслідків, з боку держави.

Україна належить також до держав, що підписали Конвенцію Співдружності Незалежних Держав про права і основні свободи людини від 26 червня 1995 року. Визнаючи за кожною людиною невід’ємне право на життя, даний акт поряд з цим містить положення, згідно з яким позбавлення людини життя не розглядається як порушення Конвенції, якщо воно є результатом застосування сили тільки у випадках крайньої необхідності та необхідної оборони, передбачених національним законодавством (ч. 4 статті 6 Конвенції).

Слід особливо підкреслити, що випадки правомірного посягання на життя людини зумовлені „*виключною необхідністю*” (ст. 2 Європейської Конвенції) *застосування сили*, коли порушення права на життя виступало єдино можливим засобом запобігання ще більшої суспільної шкоди (реальної небезпеки для життя та здоров’я значної кількості осіб, масових заворушень, повстань, екологічних катастроф, що неминуче призвели б до загибелі людей).

У випадках, коли йдеться про легітимне посягання на життя людини з боку третіх осіб, тобто коли законодавство визнає правомірним позбавлення життя чи посягання з боку однієї людини на життя іншої, то йдеться про випадки самооборони чи крайньої необхідності. При чому практика Європейського суду з прав людини виходить з того, що захист власності не є достатньою підставою для правомірного посягання на життя особи. Тобто в усіх цих випадках йдеться фактично про зіткнення двох повністю рівнозначних з точки зору суспільної оцінки цінностей – права на життя однієї особи та права на життя іншої (інших) людей. *При цьому вихідним природно-правовим обмеженням прав та свобод одних осіб виступають права та свободи інших, за відомим висловом, свобода кожного завершується там, де порушується свобода інших.* Отже випадки, коли застосування летальної сили або посягання на життя інших визнається правомірним з боку держави та легітимовано суспільством, зумовлені природним обмеженням будь-якого права людини, обмеженням, що унормовує абсолютну свободу, запобігаючи перетворенню її на свавілля. Тобто такі випадки самі по собі мають природній, надпозитивний характер та відтворюють у законодавстві природні межі права на життя, а не встановлені державою на власний розсуд. Ці обмеження за своєю суттю походять не від держави (хоча й обов’язково закріплюються у законодавстві), а із суспільної моралі, що рефреном пройшла через усю історію людства.

ВИПАДКИ ПРАВОМІРНОГО ПОСЯГАННЯ НА ЖИТТЯ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ.

В умовах сучасного динамічного світу досить часто виникають обставини, за яких громадяни, а також уповноважені державою особи вимушені здійснювати вчинки,

пов'язані з правомірним заподіянням шкоди цінностям, що охороняються кримінальним законом. Сама природа таких обставин характеризується заподіянням шкоди правам та інтересам, що охороняються законом, за відсутності злочинності діяння. Оскільки за своїми зовнішніми ознаками вчинки, вчинені за наявності таких обставин, співпадають з ознаками злочинних посягань, то право робити висновок щодо їх правомірності – прерогатива держави в особі спеціально уповноважених органів та посадових осіб на підставі закону і у відповідності із встановленою ним процедурою².

У науці кримінального права зазначені обставини отримали назву *обставин, що виключають злочинність діяння*. Радянське кримінальне законодавство до 1991 року відносило до таких обставин лише необхідну оборону і крайню необхідність. Основи кримінального законодавства Союзу СРС і союзних республік 1991 року, хоча й не набули чинності, але зробили значний внесок в удосконалення даного інституту кримінального права. Вони розширили перелік вказаних обставин та передбачали вже чотири обставини, що виключають злочинність діяння (було додатково включено затримання особи, що скоїла злочин, та виправданий професійний і господарський ризик)³.

Чинний Кримінальний кодекс України містить значно розширений перелік обставин, що виключають злочинність діяння, а саме:

- *необхідна оборона;*
- *крайня необхідність;*
- *затримання злочинця;*
- *фізичний або психічний примус;*
- *виправданий ризик;*
- *виконання законного наказу або розпорядження;*
- *виконання спеціального завдання у складі організованої групи або злочинної організації.*

Наявність хоча б однієї із зазначених обставин при вчиненні діяння, що зовні підпадає під ознаки злочину, виключає злочинність такого діяння. При цьому законодавець не робить виключень щодо виду та характеру цінностей, яким була заподіяна шкода в результаті такого діяння. Тому можна зробити висновок, що *посягання на життя, і навіть позбавлення життя за наявності будь-якої з вказаних обставин буде визнаватися правомірним.*

Першою з обставин, що виключають злочинність діяння, у Кримінальному кодексі представлена *необхідна оборона*. Відповідно до частини 1 статті 36 ККУ, необхідною обороною визнаються дії, вчинені з метою захисту охоронюваних законом прав та інтересів особи, яка захищається, або іншої особи, а також суспільних інтересів та інтересів держави від суспільно небезпечного посягання шляхом заподіяння тому, хто посягає, шкоди, необхідної і достатньої в даній обстановці для негайного відвернення чи припинення посягання, якщо при цьому не було допущено перевищення меж необхідної оборони. При цьому при вирішенні питання про можливість кваліфікації дій особи як перевищення меж необхідної оборони слід виходити із загально відомого принципу *in dubio pro geo* (всі сумніви, не підкріплені доказами, повинні тлумачитись на користь обвинувачуваного).

Логічним розвитком права на життя є право людини захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої людини від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом, тобто посягання на життя особи дає їй підстави використати законодавчо закріплене положення – „Кожен має право захищати своє життя від порушень та протиправних посягань”.

До обставин, що виключають злочинність діяння, належить і така обставина, як *затримання злочинця*. Згідно з ч. 1 статті 39 Кримінального кодексу України, „не визнаються злочинними дії потерпілого та інших осіб безпосередньо після вчинення посягання, спрямовані на затримання особи, яка вчинила злочин, і доставлення її відповідним органам влади, якщо при цьому не було допущено перевищення заходів, необхідних для затримання такої особи”.

Тобто, для того, щоб звільнити особу, котра заподіяла затримуваному шкоду, аж до позбавлення останнього життя, від кримінальної відповідальності за даною підставою, необхідно, аби для даної справи було характерна спрямованість її саме на припинення злочинного діяння, затримання злочинця та доставлення (передання) його в руки відповідних правоохоронних органів. На користь законодавчого закріплення правомірності заподіюваної за умов затримання злочинця шкоди свідчить те, що відображення даного положення у кримінальному законі має позитивний вплив на населення, таким чином стимулюючи його до активної участі у боротьбі зі злочинністю.

Характеризуючи вказану вище обставину, необхідно звернутись до Закону України „Про міліцію” від 20 грудня 1990 року № 565–ХІІ, а саме до тієї його частини, котра закріплює за працівниками міліції право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю.

Так, у частині 1 статті 12 цього Закону говориться, що „міліція має право застосовувати заходи фізичного впливу, спеціальні засоби та вогнепальну зброю”. Стаття 15 даного Закону окреслює коло умов, за яких працівниками міліції може бути застосовано вогнепальну зброю. Визначення таких умов у законодавстві держави в аспекті розглядуваної нами проблеми ще раз засвідчує існування меж правової охорони права на життя, оскільки очевидно, що застосування вогнепальної зброї створює для нього безпосередню загрозу.

Відповідно до Закону України „Про міліцію”, її працівники мають право застосовувати вогнепальну зброю у наступних випадках:

- 1) для захисту громадян від нападу, що загрожує їх життю і здоров'ю, а також для звільнення заручників;
- 2) для відбиття нападу на працівника міліції або членів його сім'ї, якщо їх життю або здоров'ю загрожує небезпека;
- 3) для відбиття нападу на охоронювані об'єкти, конвої, жилі приміщення громадян, приміщення державних і громадських підприємств, установ і організацій, а також звільнення їх у разі захоплення;
- 4) для затримання особи, яку застали при вчиненні тяжкого злочину і яка намагається втекти;
- 5) для затримання особи, яка чинить збройний опір, намагається втекти з-під варти, а також озброєної особи, яка погрожує застосуванням зброї та інших предметів, що загрожує життю і здоров'ю працівника міліції;
- б) для зупинки транспортного засобу шляхом його пошкодження, якщо водій своїми діями створює загрозу життю чи здоров'ю громадян або працівника міліції.

Забороняється застосовувати і використовувати вогнепальну зброю при значному скупченні людей, якщо від цього можуть постраждати сторонні особи. Працівники міліції мають право використовувати зброю для подання сигналу тривоги або виклику допомоги, для знешкодження тварини, яка загрожує життю і здоров'ю громадян або працівника міліції. Отже, як бачимо, законодавство України передбачає право працівників міліції застосовувати вогнепальну зброю, тим самим фактично допускаючи можливість того, що це може призвести до заподіяння шкоди життю та здоров'ю людини. Такий підхід, за умови дотримання основних принципів використання зброї, що

містяться, зокрема, в затверджених Резолюцією Генеральної асамблеї ООН „Основних принципах застосування сили та вогнепальної зброї посадовими особами по підтримці правопорядку” від 14 грудня 1990 року, та інших стандартів застосування сили правоохоронними органами, відповідає європейським та світовим вимогам.

До обставин, що виключають злочинність діяння, Кримінальний кодекс України відносить і *виконання наказу або розпорядження*. Діяння або бездіяльність особи, що заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, визнаються правомірними, якщо воно було вчинене з метою виконання законного наказу або розпорядження.

Щоб правильно тлумачити зміст даної статті, слід визначити саме *поняття наказу*. В. Григенча говорить, що наказ – це „заснована на законі або іншому нормативному акті вимога органу влади або особи, наділеної владними повноваженнями, про вчинення або не вчинення будь-яких дій, звернених до особи (осіб), і така, що вказує цю вимогу виконати”⁴. Ю. Старостіна під терміном „наказ” розуміє „акт управління, що має юридично владний характер, приймається в межах компетенції посадових осіб та має обов’язкову силу для суб’єктів, яким він адресований”⁵.

Законними ж, відповідно до Кримінального кодексу, визнаються накази та розпорядження, якщо вони надані відповідною особою в належному порядку у межах її повноважень та за змістом не суперечать діючому законодавству, і не пов’язані з порушенням конституційних прав та свобод людини і громадянина (згідно частини 2 статті 41 ККУ).

Іншою обставиною, що виключає злочинність діяння, є *фізичний та психічний примус*. Слід відзначити, що попереднє кримінальне законодавство не вказувало на дану обставину як на таку, що виключає злочинність діяння. До переліку таких обставин її було включено Кримінальним кодексом України у 2001 році.

Так, частина 1 статті 40 Кримінального кодексу України вказує, що „не є злочином дія або бездіяльність особи, яка заподіяла шкоду правоохоронюваним інтересам, вчинена під безпосереднім впливом фізичного примусу, внаслідок якого особа не могла керувати своїми вчинками”. Слід зазначити, що психічний примус, на відміну від фізичного, не завжди виступає в ролі обставини, що виключає злочинність діяння, а лише у випадках, коли такий примус був пов’язаний із загрозою життю особи, що заподіює шкоду правоохоронюваним інтересам.

До числа обставин, що виключають злочинність діяння, а отже, унеможливають і кримінальну відповідальність особи, відносяться і *виконання спеціального завдання у складі організованої групи або злочинної організації*. Так, частина 1 статті 43 Кримінального кодексу вказує, що „не є злочином вимушене заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам особою, яка відповідно до закону виконувала спеціальне завдання, беручи участь в організованій групі чи злочинній організації з метою попередження чи розкриття їх злочинної діяльності”. Така особа, відповідно до ч. 2 даної статті, підлягає кримінальній відповідальності лише за вчинення у складі організованої групи чи злочинної організації особливо тяжкого злочину, вчиненого умисно і поєданого з насильством над потерпілим, або пов’язаного з спричиненням тяжкого тілесного ушкодження потерпілому, або настанням інших тяжких або особливо тяжких наслідків. Отже, якщо в у цьому випадку застосування сили призведе до позбавлення життя людини, кримінальна відповідальність особи, що виконувала спеціального завдання у складі організованої групи або злочинної організації, не виключається.

До обставин, що виключають злочинність діяння, належить і *діяння, пов’язане з ризиком*. ККУ (ч. 1 статті 42) говорить, що „не є злочином діяння (дія або бездіяльність), яке заподіяло шкоду правоохоронюваним інтересам, якщо це діяння було вчинене в умовах виправданого ризику для досягнення значної суспільно корисної мети”. Ризик

визнається виправданим, якщо мету, що була поставлена, не можна було досягти в даній обстановці дією (бездіяльністю), не поєднаною з ризиком, і особа, яка допустила ризик, обґрунтовано розраховувала, що вжиті нею заходи є достатніми для відвернення шкоди правоохоронюваним інтересам. Ризик не визнається виправданим, якщо він завідомо створював загрозу для життя інших людей або загрозу екологічної катастрофи чи інших надзвичайних подій.

Кримінальний кодекс передбачає також, що не є злочином заподіяння шкоди правоохоронюваним інтересам у стані *крайньої необхідності*, тобто для усунення небезпеки, що безпосередньо загрожує особі або охоронюваним законом правам цієї або інших осіб, а також суспільним інтересам або інтересам держави, якщо цю небезпеку за даної обстановки не можна було усунути іншими способами і якщо при цьому не було допущено перевищення меж крайньої необхідності.

Отже, як бачимо, сучасне кримінальне законодавство передбачає досить широке коло обставин, що виключають злочинність діяння. Сама їх природа передбачає зовнішню схожість із злочинами. Проте сутність цих обставин зводиться до того, що вони виключають внутрішню злочинну сутність скоєного, при чому навіть у випадку, коли правоохоронюваним правам та інтересам було заподіяно значну шкоду. Посягання на життя не встановлює виключень для застосування даних обставин. За їх наявністю позбавлення життя особи, за загальним правилом, визнається правомірним.

Таким чином, право на життя має визначені законом межі правової охорони, які становлять юридичний обсяг права на життя. *У міжнародному праві та національному законодавстві України межі юридичного захисту права на життя чітко окреслені через визначення випадків, за яких посягання на життя вважається правомірним та не становить порушення права на життя.*

НЕМОЖЛИВІСТЬ ЗВУЖЕННЯ ВИЗНАЧЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ МЕЖ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УМОВАХ НАДЗВИЧАЙНОГО СТАНУ.

На законодавчому рівні припускаються обмеження юридичного обсягу певних прав і свобод людини за визначених підстав. Первинною базовою основою державно-юридичного обмеження прав людини є ч.2 ст.29. Загальної Декларації прав людини, відповідно до якої при здійсненні своїх прав і свобод кожна людина повинна піддаватися тільки таким обмеженням, які встановлені законом виключно з метою забезпечення належного визнання й поваги прав і свобод інших і задоволення справедливих вимог моралі, громадського порядку й загального добробуту в демократичному суспільстві.

Обмеженню різних прав людини присвячена серія положень Міжнародного Пакту про громадянські і політичні права (п. 5 Преамбули, ст. 5, 12, 18, ч. 3 ст. 19, п. 2 ст. 22) і Міжнародного Пакту про економічні, соціальні і культурні права (ст. 2, 4), широкий перелік статей Європейської конвенції про захист прав людини і основоположних свобод. В них конкретизуються *мета, підстави й межі* обмежень прав людини. Так, відповідно до Пакту про громадянські і політичні права обмеження окремих прав можуть здійснюватися, тільки якщо вони необхідні для „охорони державної безпеки, громадського порядку, здоров'я чи моральності населення або прав і свобод інших” (п. 3 ст. 12 Пакту). При цьому права можуть бути обмежені настільки, наскільки цього вимагає „гострота становища, за умови, що такі заходи не є несумісними з іншими їх зобов'язаннями за міжнародним правом й не тягнуть за собою дискримінації виключно на основі раси, кольору шкіри, статі, мови, релігії або соціального походження” (п. 1 ст. 4 Пакту).

Підставою обмеження визначеного законодавчо обсягу прав людини виступають, передусім, умови надзвичайного стану. Введення правового режиму надзвичайного стану призводить до своєрідного перерозподілу взаємних прав і обов'язків громадянина і держави: розширенню повноважень органів державної влади за рахунок обмеження прав і свобод громадян, що обумовлене необхідністю ефективної діяльності органів з ліквідації негативних наслідків надзвичайних ситуацій. Такі обмеження є тимчасовими, а визначення терміну їх дії обов'язковим. Конституція України (ч.1 статті 64) та Закон України „Про надзвичайний стан” (ст. ст. 3,4,8) припускають обмеження прав людини в умовах надзвичайного стану.

Проте у міжнародно–правових актах (наприклад, ст. 12 Міжнародного пакту про громадянські й політичні права), а також конституціях держав передбачений *перелік прав, юридичний обсяг яких не підлягає обмеженню за жодних підстав*. Право на життя завжди вказується як таке, законодавчо визначений обсяг якого є непорушним та за жодних підстав не може бути звужений. Ч. 2 статті 64 Конституції України також закріплює перелік прав, юридичний обсяг яких не може бути обмежений ні за яких умов, серед них – й право на життя як фундаментальне, вихідне право кожної людини.

ВИСНОВОК.

Таким чином, юридичне право на життя не є абсолютним у тому значенні, що на законодавчому рівні передбачаються випадки та умови, за яких позбавлення життя людини не вважається свавільним та неправомірним. Посягання на життя аж до його позбавлення, яке іде від держави (наприклад, у випадку законного затримання особи) або від третіх осіб (у випадках, зокрема, необхідної оборони чи крайньої необхідності) легітимовано суспільною мораллю та не тягне за собою юридичної відповідальності. Проте обсяг права на життя, визнаний законодавчо, є непорушним та за жодних умов не може бути звужений.

Використана література:

1. Великий тлумачний словник сучасної української мови// Гол.ред. В.Т. Бусел – К.:Ірпінь: ВТФ Перун, 2001 – 1440 с.
2. Ю.В. Баулін *Обстоятельства, исключающие преступность деяния*// Х.:Основа, 1991. – 360 с.
3. Орешкина Т. *Физическое или психическое принуждение как обстоятельство, исключающее преступность деяния*// Уголовное право. – 2000. – №1. – С. 1–2.
4. Девятко А.Ю. *Юридическая природа исполнения приказа или распоряжения как обстоятельства, исключающего преступность деяния* //Юридический вестник. – 2003. – №4. – С. 40.
5. Старостина Ю. *Обязательность приказа как обстоятельство, исключающее преступность деяния*// Законность. – 2000. – №4. – С. 11.

ЯКІСТЬ ЖИТТЯ ЯК НЕВІД'ЄМНА СКЛАДОВА ЗМІСТУ ПРАВА НА ЖИТТЯ

**Рогова О.Г., кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри менеджменту та
економіки в сімейній медицині Харківської
медичної академії післядипломної освіти**

Право людини на життя як багатогранне явище реалізується у декількох світах існування людини, серед яких соціальний посідає дуже важливе місце. Саме у соціальному бутті задовольняються і вітальні, і духовні потреби складної біосоціодуховної істоти людини, демонструючи нерозривний зв'язок права на життя з його якістю.

Вітальне (біологічне) існування є передумовою, базисом всього життя людини, але, вийшовши з лона природи та створивши суспільство собі подібних, людина відрізала собі шлях назад, до первісного існування. Сьогодні жоден з нас не може задовольнитися простим та невибагливим задоволенням тільки природно-біологічних (вітальних) потреб. З ходом часу розширилися соціальні зв'язки людини, збагачувалися її потреби, які може забезпечити тільки життя у суспільстві. І навіть духовний світ людини, що є унікальним та неповторним у кожного з нас, без визнання (схвалення) близьким та далеким соціальним оточенням залишається нереалізованим змістом людського життя.

Виокремлення саме соціально-економічного аспекту життя людини не є випадковим. Не можна не погодитися, що соціальна спрямованість теорії та практики державного управління, гуманізація економіки, плюралізм форм економічної, політичної, культурної та інших видів діяльності людини обумовлюють її правові можливості, і, зокрема, зміст права на життя. Право брати участь у створенні реальної політики, впливати на якість власного життя та життя суспільства сьогодні все більшою кількістю людей розглядається як невід'ємна та необхідна складова процесу реалізації повноцінного права на життя.

Тому, аналізуючи соціально-економічний аспект права на життя, можна поєднати різноманітні можливості, без яких сучасна людина вже не уявляє собі життя у суспільстві: можливість відчувати безпеку – особисту та соціальну, економічну та екологічну, расову та релігійну, вимагати від держави і суспільства необхідних заходів для підтримання такої безпеки, власною працею заробляти собі на гідне життя, своїм натхненням створювати унікальні витвори мистецтва та продовжувати себе у нащадках. Це далеко не повний перелік правових можливостей, що є реальністю сучасного світу та правового буття людини, тобто повноцінного людського життя, яке реалізує власну програму та сенс і не порушує прав інших людей. Позбавлення людини будь-якої з перелічених можливостей зробить її життя обмеженим у певній якості.

Практика конституційного закріплення права на життя, як і інших „невідчужуваних прав людини” вносить певну визначеність, що обумовлює реальні межі здійснення природних прав людини. Не можна не визнати, що це природне право не є невідчужуваним у абсолютному значенні: так, в ряді країн людина і досі може бути позбавлена життя за вироком суду; смерть загрожує при виконанні воїнського обов'язку, за обставин необхідної оборони чи крайньої необхідності, як її розуміють в науці кримінального права; людина свідомо піддає своє життя ризику при здійсненні певних службових, професійних чи громадських обов'язків, тобто погоджується з можливим смертельним наслідком своїх дій. Наведені приклади не є вичерпними підставами обмеження та самообмеження у сфері дії права на життя. Саме тому, щоб бути

здійсненним та захищеним реально, право на життя потребує визначення статичних та динамічних чинників, які утворюють його зміст, конкретних умов і меж реалізації, засобів юридичного забезпечення.

Порівняння вітчизняної та світової суспільно–правової практики, її ретроспективний аналіз дає змогу визначити межі реалізації права на життя у різні історичні періоди. Це необхідно для прояснення загальнотеоретичних засад цього права, для підвищення суспільної правосвідомості шляхом подолання правового нігілізму та „білих плям” історії і теорії правознавства, для підвищення почуття відповідальності та соціальної активності людини. Вирішення вказаних завдань має сприяти цілісному розумінню взаємозв'язків в системі людина – суспільство – держава, подоланню безпідставних очікувань від держави створення ідеальних умов для реалізації права на життя.

З іншого боку, вказаний аналіз дозволяє виокремити соціально–економічні можливості, які людина може реалізувати за різних конкретно–історичних обставин, і які пов'язані з правом на життя.

Історичний аналіз законодавства та суспільно–правової практики України свідчить, що за часів радянської влади опрацювання проблеми сутності, змісту та обсягу права на життя майже не відбувалося. Формування ідеї цього права та його закріплення в українському законодавстві відбувалося здебільшого в контексті загальної концепції прав людини або у площині скасування смертної кари [3; 8; 32]. Тому можна констатувати спрощений підхід до права на життя, який був притаманний вітчизняному законодавству протягом довготривалого періоду часу і фактично означав спроби відмовитися від смертної кари.

Успадковане від радянського правознавства розуміння права на життя в контексті заборони смертної кари сьогодні поступається місцем іншим, змістовно багатшим уявленням про цей феномен, а зміна методологічних підходів (визнання складності людської природи у теорії та філософії права; розуміння права з позицій етико–аксіологічного виміру; визнання пріоритету прав людини в системі людина – держава) робить можливим переосмислення сутності права людини на життя, його місця серед інших державно–правових явищ, розширення меж та змісту цього права.

Ще П.І.Новгородцев підкреслював значення „гідного існування”: „...коли говорять про право на гідне людське існування, то під цим слід розуміти не позитивний зміст людського ідеалу, а тільки заперечення тих умов, які цілковито виключають можливість гідного людського життя” [16]. Тому право на гідне існування займає найважливіше місце серед чинників, що утворюють зміст соціально–економічного аспекту права людини на життя. Ці чинники мають забезпечити гідне існування кожному та „звільнити від пригнічення таких умов життя, які вбивають людину фізично та морально” [16]: (належний прожитковий мінімум, відповідні йому зарплатня, пенсійне та інші види соціального забезпечення; необхідний для існування у суспільстві рівень освіти; вільний доступ до духовних „скарбів” людства, можливість вільної духовної самореалізації).

Важливою складовою змісту права на життя, його соціально–економічного аспекту, є різноманітні чинники, які можна об'єднати ємним поняттям „безпека людини”. Серйозні погрози досліджуваному праву здатне створити порушення права на безпеку. Виходячи з широкого розуміння останньої, можна визначити численні напрямки її додержання: створення системи антитерористичних органів та ефективних заходів; безпечне довкілля; профілактика найбільш небезпечних форм злочинності; безпека новітніх технологій та наукових експериментів на людях, що створюють загрозу життю та здоров'ю; система заходів для безпеки життя людини на транспорті, у тому числі

попередження нещасних випадків у авіації, на виробництві. Безпека людини передбачає право обирати не ризиковані, а захищені форми життєдіяльності. Останнє знаходить свій прояв у різних можливостях: вимагати від держави в особі її органів під час бойових дій, антитерористичних операцій, катастроф техногенного характеру та інших обставин, що погрожують великій кількості людей, уникати невинуватих та неадекватних людських втрат, запобігати їм; право на самозахист (у тому числі необхідна оборона та крайня необхідність).

Поряд з правом обирати не ризиковані, а захищені форми діяльності, варто визнати і потилежне – право обирати різноманітні форми ризикованої поведінки, свідомо піддавати їм своє життя. Право обирати ризиковані види діяльності включає як види діяльності, які схвально сприймаються суспільством (професії та спеціальності, які з великою долею вірогідності передбачають можливість смерті людини; участь у наукових експериментах, що створюють загрозу життю чи здоров'ю людини), так і не схвальні різновиди: свідомий вибір різних форм саморуйнівної поведінки – паління, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії тощо. Свідченням непрямого заохочення державою осіб до вчинків, здатних призвести до неминучої загибелі задля високих суспільних і державних інтересів, є положення про певні державні нагороди, обов'язкове державне страхування представників певних видів діяльності тощо [28].

Позбавлення себе життя заради рятування інших людей, попередження завдання шкоди громадським інтересам, для досягнення успіху військової операції та у багатьох інших випадках, коли людина керується не своїми, а суспільними інтересами, підносить їх вище особистих прагнень, у всі часи розглядалося як соціально схвальна поведінка, розцінювалося як героїчна самопожертва. В таких випадках дії людини спрямовані не на завдання собі смерті, а на досягнення високої мети рятування цінностей, вагоміших для людини, ніж власне існування. Жертвування власним життям у таких ситуаціях є наслідком свідомого та самостійного вибору, коли у шкалі цінностей людини опиняється щось більш значуще для неї, ніж власне життя.

За різних історичних епох причини, що спонукали людей прагнути власної смерті, змінювалися. Праці відомих істориків сивої давнини (Страбона та Діодора Сіцилійського) свідчать про численні приклади з історії різних народів щодо зневажливого ставлення до природної смерті від старості. Готи та кельти, мешканці островів Фіджи та Нових Гебридів вважали, що випередити власну смерть є великою честю, а очікування смерті – нечуване безчестя [7].

Крім людей похилого віку самогубства були поширеним явищем також серед удовиць, які вважали своїм обов'язком послідувати за померлим чоловіком. Так, у Індії цей звичай настільки увійшов у практику, що проти нього виявилися марними всі зусилля англійських колоніальних властей. Керуючись тотожними уявленнями про високу честь такої смерті, у середньовічній Японії свідомо здійснювали акт самогубства воїни–самураї. А середньовічна Європа була свідком різноманітних актів самопожертви християнських мучеників, флагелантів–самобічевателів, видатних учених, які обирали смерть заради тріумфу власних релігійних чи наукових поглядів. Імена Джордано Бруно та Жанни д'Арк і сьогодні залишаються символами непохитності переконань та мужності. Тобто провідним мотивом пошуків передчасної смерті для таких людей були уявлення про почесний характер такої загибелі.

Епохи буржуазних та соціалістичних революцій привнесли нові цінності, заради яких люди жертвували власним життям, вважаючи це почесним. Ще пізніше відомі та невідомі герої Великої вітчизняної війни та японські камікадзе без вагань віддавали своє життя для перемоги рідних країн. У всі часи героїчною визнавалася загибель під час

бойових дій, тим більше – загибель, якої людина шукала сама, переслідуючи суспільні цілі (перемоги, захисту та інші).

Відомий французький учений Е.Дюркгайм, вивчаючи природу самогубства як соціального явища, класифікував самогубства на егоїстичні та альтруїстичні. На його думку, тенденції, що посилюють схильність індивідів до самогубства, мають свої витoki у послабленні згуртованості певних соціальних груп, до яких належить людина (сім'я, релігійне чи політичне середовище) [7]. Отож, продовжує Дюркгайм, якщо можна буде назвати егоїзмом такий стан, коли індивідуальне „я”, не знаючи міри й на шкоду загалові, протиставляє себе суспільному організмові, то цим же терміном слід буде кваліфікувати й особливий вид самогубства, котрий породжується перебільшеним почуттям індивідуальності. Суспільство з високим ступенем згуртованості робить індивіда залежним від суспільного середовища, розглядає його як один зі складників своєї структури, а значить, не дає йому змоги розпоряджатися своєю особистістю на власний розсуд. Таким чином воно протистоїть прагненню індивіда відійти в небуття, знехтувавши обов'язками, які він має щодо суспільства [7].

У той же час майже тотожні причини спонукають індивіда, „вбудованого” в певну соціальну групу та тісно з нею пов'язаного, здійснювати альтруїстичний суїцид. Якщо у випадку егоїстичного суїциду причиною відмови людини від життя виступає послаблення соціальних зв'язків і суспільної зацікавленості до життя людини, втрата людиною відчуття власної соціальної значущості, то у випадку альтруїстичного суїциду перебільшення людиною певних соціальних цінностей, їх акцентуація та піднесення вище власних інтересів виступають причиною самогубства. І в тому, і в іншому випадках витoki самогубства знаходяться у відносинах індивіда з суспільством. Цікаво, що саме визнання (або невизнання), схвалення (або несхвалення) суспільством діяльності людини у більшості випадків виступає головною причиною самогубства. Можна зробити висновок про вирішальний вплив саме соціального середовища життя людини на моральний вибір особистості щодо можливості (або необхідності) продовжувати власне життя.

Тому, не торкаючись філософсько–екзистенційного трагізму явищ самогубства, правову природу самогубства можна визначити як один з проявів права (свободи) людини вільно та свідомо розпорядитися власним життям.

Яскравим прикладом реалізації такої можливості щодо розпорядження власним життям є терористичний акт злочинця–самогубця, його свідомий вибір, виконання його життєвої програми (як він її собі уявляє), з іншого боку – це діяльність, яку суспільство (принаймні, більша його частина) не тільки не схвалює, а й засуджує. Бо реалізуючи таку можливість, терорист здійснює антигуманні та антисоціальні дії, тим самим заперечуючи право на життя інших.

Явища тероризму набувають все більшого резонансу, який через масовість та розповсюдженість сьогодні без перебільшень розглядається як загроза не тільки життю окремих людей, а й як загроза для всього соціуму. У свідомості пересічних громадян тероризм здебільшого пов'язаний з ісламським фундаменталізмом, однією з найбільш радикальних течій ісламу. Як відзначає американський дослідник Деніел Пайпс, іслам на відміну від християнства має цілісну програму для організації суспільства [12]. Ісламський фундаменталізм апелює до відродження первісних канонів ісламу, засобом для чого є священна війна джихад. Основою релігійної ідеології фундаменталізму є нескінченне протистояння „світу Аллаху” та „світу невірних”, де роль героїв–рятівників відведено шахідам – терористам–смертникам.

Якщо абстрагуватись від жахливої практики тероризму, феномен шахідів дуже цікавий: шахід, як свідок Аллаху, буде свідчити про інших людей у судний день. А

отримати таку привілею можна, якщо довести свою відданість Аллаху ціною власного життя (та життя багатьох невірних). Скоюючи акт самогубства (читай – тероризму), шахід переконаний у власній богообраності та героїзмі. Можливо, Е.Дюркгайм назвав би це альтруїстичним суїцидом. Але жахливий парадокс виявляється в тому факті, що загальне благо (благо мусульманської громади) існує тільки в уявленні самого шахіда і, можливо, його ідейних керівників, що готують його до страшної місії. Руйнівні та криваві наслідки терористичного акту з численними жертвами „невірних” розглядаються як необхідний атрибут „священної війни”.

Сьогодні явища тероризму реально впливають на стан індивідуальної та національної безпеки, бо не існує жодних гарантій проти такого свавільного позбавлення життя. Не можна не відзначити, що тероризм, як чинник, що обмежує право людини на життя, є складним явищем, на вивчення та боротьбу з яким людству доведеться витратити багато зусиль. Але і сьогодні, і завжди незаперечним залишається факт, що будь-які релігійні, расові, етнічні, економічні, політичні та інші цілі та програми (в тому числі ісламістська програма створення світової цивілізації) не виправдовують порушень фундаментального права людини – права на життя, яке мають і мусульмани, і немусульмани, і „вірні” і „невірні”.

Серед чинників, які обумовлюють реалізацію права людини на життя, і безпосередньо пов'язані з безпекою життя людини та її правом на життя, Конституцією України та Концепцією національної безпеки України до головних національних інтересів віднесене забезпечення екологічно та технічно безпечних умов життєдіяльності суспільства. В умовах техногенної діяльності людини природне, невід'ємне право на безпечне навколишнє середовище розглядають як „складову, забезпечуючу та необхідну частину найвищого права людини на життя” [2]. З таким тлумаченням важко не погодитися, бо збереження життя та здоров'я людини як біосоціодуховної істоти неможливе без екологічної безпеки, нешкідливого та сприятливого середовища, у якому людина тільки і може жити. Потреба жити у безпечному доквіллі відноситься до безпосередніх, головних інтересів людини, є життєво важливою та обумовлена природно-біологічною (вітальною) необхідністю існування індивіда.

Перш за все, передумовою реалізації права на життя в контексті екологічних правовідносин є здійснення права на безпечне доквілля та екологічна безпека. Конституція України покладає на державу обов'язок забезпечення екологічної безпеки і підтримання екологічної рівноваги на території України, збереження генофонду Українського народу. Першочергове дотримання вимог екологічної безпеки є одним з головних принципів еколого-правового регулювання та державної політики взагалі.

Невипадково у класифікації природних екологічних прав, яка запропонована А.В.Анісімовою, як складові права людини на життя наведені природно-біологічні права, що безпосередньо пов'язані з фізіологічною взаємодією людини і природи (споживання атмосферного повітря, природні умови існування) [2]. Видається слушною точка зору тих дослідників, які називають головним серед екологічних прав право на безпечне навколишнє середовище – екологічний інтерес, що полягає у життєво важливій для людини потребі користуватися незабрудненим оточуючим середовищем [4]. Переважаюча необхідність досягнення безпечної якості навколишнього середовища заради збереження життя і здоров'я людини визначає ціннісно-правову установку природокористування [4].

У Законах України „Про екологічну експертизу” [22] (ст.6), „Про використання ядерної енергії та про радіаційну безпеку” [21] (ст.5) закріплено принципи, які забезпечують пріоритет збереження життя, здоров'я людини, охорони доквілля по

відношенню до економічного ефекту господарської та іншої діяльності. А Закони України „Про захист населення та територій від надзвичайних ситуацій техногенного і природного характеру” та „Про зону надзвичайної екологічної ситуації” визначають пріоритет завдань рятування життя та збереження здоров'я людей, навколишнього середовища; забезпечення населення достовірною інформацією про стан довкілля, можливу загрозу для життя і здоров'я людей та виконання заходів, спрямованих на нормалізацію екологічного стану [2].

Якщо вимоги екологічного законодавства щодо безпечного та нешкідливого довкілля визначають мінімум, який потрібен для створення сприятливих для вітального існування людини умов, то не менш важливими для реалізації права на життя є чинники, що визначають якість життя людини. Такі чинники сьогодні закріплено у нормах цивільного та медичного законодавства. Необхідною складовою збереження життя є право на належне медичне обслуговування (доступне або безкоштовне лікування, диспансеризація хворих на хронічні захворювання, охоплення щепленнями від найбільш небезпечних хвороб, охорона здоров'я дітей та жінок репродуктивного віку, різноманітні цільові програми для різних соціальних груп та ін.).

Ст. 3 Конституції України визначає, що „Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю”. Зasadнича стаття конституційного тексту поєднує два самостійні поняття – життя і здоров'я – в одне, співвідносячи їх за ознакою соціальної значущості. За таким самим принципом визначаються пріоритети і в законодавстві України про охорону здоров'я. Зокрема, у чинному Цивільному кодексі України (далі – ЦКУ) серед прав, що забезпечують природне існування фізичної особи перше місце посідає право людини на життя (глава 21 ЦКУ – „Особисті немайнові права, що забезпечують природне існування фізичної особи”). У нормах вказаної глави ЦКУ поняття „життя” поєднане з поняттям „здоров'я”, тобто визнаються право захищати своє життя та здоров'я, життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом; право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю [9] (ст. 281; ст. 282).

„Основи законодавства України про охорону здоров'я” (далі – „Основи”) як один з основних принципів називають „визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, один з головних чинників виживання та розвитку народу України” [17] (ст.4). Іншими словами, охорона здоров'я без перебільшень розглядається як передумова збереження життя українського народу, а значить і передумова збереження життя кожного українця.

Якщо проаналізувати визначення охорони здоров'я, як його дають „Основи”, то вочевидь існує нерозривний зв'язок між правом на охорону здоров'я та правом на повноцінне активне життя: „Охорона здоров'я – система заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя” [17] (ст.3).

Про такий самий тісний зв'язок прав свідчить і визначення медичної допомоги, як воно закріплене у Постанові Кабміну „Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги” № 955 від 11.07.2002 р.: „Медична допомога – це вид діяльності, який включає комплекс заходів, спрямованих на оздоровлення та лікування пацієнтів у стані, який на момент її надання погрожує життю, здоров'ю та працездатності і здійснюється професійно підготовленими працівниками, які мають на це право згідно законодавства” [25]. І навіть на рівні побутової свідомості існує переконання, що повноцінне життя неможливе без здоров'я.

ЦКУ закріплює цивільно–правові принципи надання медичної допомоги:

1) право на вибір лікаря та вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій для особи, яка досягла чотирнадцяти років і яка звернулася за наданням їй медичної допомоги;

2) обов'язкова згода фізичної особи на надання медичної допомоги (по досягненні чотирнадцяти років);

3) право відмовитися від лікування для повнолітньої дієздатної фізичної особи, яка усвідомлює значення своїх дій і може керувати ними;

4) необов'язковість згоди на медичне втручання у невідкладних випадках, за наявності реальної загрози життю фізичної особи [31] (ст. 283; ст. 284).

Принцип інформованої згоди покладено в основу будь–якого медичного втручання та захисту права на життя під час здійснення лікування: для застосування методів діагностики, профілактики та лікування необхідна згода об'єктивно інформованого пацієнта; якщо відсутність згоди може привести до тяжких для пацієнта наслідків, лікар зобов'язаний йому це пояснити [10] (ст. 43). В особливих випадках, коли повна інформація може завдати шкоди здоров'ю пацієнта, лікар може її обмежити [10] (ст. 39).

Право на достовірну і повну інформацію про стан свого здоров'я закріплено для повнолітньої фізичної особи також і у ЦКУ, у тому числі право на ознайомлення з відповідними медичними документами, що стосуються її здоров'я. Батьки (усиновлювачі), опікун, піклувальник мають право на інформацію про стан здоров'я дитини або підопічного. Якщо інформація про хворобу фізичної особи може погіршити стан її здоров'я, зашкодити процесові лікування, медичні працівники мають право дати неповну інформацію про стан здоров'я такої людини, обмежити можливість її ознайомлення з окремими медичними документами [31] (ст.285).

Не можна не погодитися з дослідниками, які відносять до змісту права на життя і репродуктивну поведінку людини. Так, Г.Б.Романовський наводить приклад щодо штучної стерилізації в межах певної соціальної групи. Дійсно, обмеження права на продовження себе у нащадках на перший погляд має лише опосередкований зв'язок з правом на життя. Але, розглянуте у історичній ретроспективі, таке обмеження з часом приведе до повного природного вимирання цієї групи [26]. Тому включення правових можливостей, пов'язаних з репродуктивною поведінкою людини, до змісту права на життя видається цілком слушним та обґрунтованим.

Отож, розширення змісту права людини на життя відбувається також за рахунок певних репродуктивних можливостей: „Стерилізація може відбутися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи. Стерилізація недієздатної фізичної особи за наявності медичних та соціальних показань може бути проведена лише за згодою її опікуна, з додержанням вимог, встановлених законом. Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки. У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти восьми тижнів. Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності за медичними та соціальними показаннями, встановлюється законодавством. Повнолітня жінка має право за медичними показаннями на штучне запліднення та перенесення зародка в її організм” [31] (ст. 281). Як елементи права на життя пропонує розглядати право на штучне запліднення й імплантацію зародка, право на штучне переривання вагітності Л.В.Красицька [11].

У Програмі дій, прийнятій Міжнародною конференцією з народонаселення та розвитку, що проходила у Каїрі у 1994 р., уперше було визначено поняття „репродуктивні права” [15]. Це поняття отримало розвиток у доповіді Четвертої

всесвітньої конференції ООН з положення жінок та у Пекінській платформі дій, що була прийнята на конференції. Так, репродуктивне здоров'я визначається як стан повного фізичного, розумового і соціального добробуту, а не просто відсутність хвороб або недуг у всіх питаннях, що стосуються репродуктивної системи та її функції і процесів [5]. У відповідності до цих документів репродуктивні права охоплюють певні можливості людини, які визнані у міжнародних та національних документах з прав людини, а саме:

- основне право подружніх пар та окремих осіб вільно приймати відповідальне рішення щодо кількості своїх дітей та інтервалів між їх народженням та мати для цього необхідну інформацію, освітню підготовку та засоби;
- право на досягнення максимально високого рівня сексуального та репродуктивного здоров'я;
- право приймати рішення щодо відтворення нащадків без будь-якої дискримінації, примусу та насильства [15].

Не можна не підкреслити, що Пекінська платформа дій не просто визначає поняття та зміст репродуктивних прав, а пов'язує їх з недоторканністю особи. Захист репродуктивних можливостей людини знайшов відображення і у міжнародній Конвенції про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: втручання в геном людини (з метою видозміни геному) може здійснюватися лише у профілактичних, діагностичних або лікувальних цілях, і тільки якщо воно не має на меті внести будь-яку видозміну у геном нащадків. Забороняється селекції статі майбутньої дитини шляхом використання медичних репродуктивних технологій, за винятком випадків, коли необхідно уникнути серйозного спадкового захворювання, пов'язаного зі статтю [9] (ст. 13, ст.14). Стаття щодо дослідження на ембріонах *in vitro* (у пробірці) свідчить про визнання необхідності правового захисту ненародженої людської істоти: „1. Якщо законодавство дозволяє проводити дослідження на ембріонах *in vitro*, воно забезпечує належний захист ембріона. 2. Вирощування ембріонів людини для дослідних цілей забороняється” [9](ст.18).

Вважаємо, що тлумачення змісту права людини на життя як багатоаспектного явища дозволяє розглядати репродуктивні права у тісному взаємозв'язку з ним. Головна мета вказаних прав – забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини – є невід'ємною ознакою будь-якої форми життя та безпосередньо впливає на якість життя людини і можливість продовжити себе у нащадках. Тому розширення меж права на життя можливе за рахунок визнання репродуктивних прав людини продовженням та необхідною складовою права на життя.

Репродуктивні права передбачають можливість для людини продовжити себе у своїх нащадках. З точки зору філософії це може бути названо пошуком безсмертя, з точки зору права – реалізацією певних суб'єктивних можливостей, які для різних людей мають неоднакову цінність та значущість. Так, для однієї людини неможливість мати дитину може означати безглузде існування, життя без сенсу, у перекладі на мову правових категорій – обмежене за обсягом суб'єктивне право. Для інших відсутність дитини не обов'язково буде чинником, який впливає на якість життя та його сенс.

У Положенні про планування сім'ї, прийнятому Всесвітньою Медичною Асоціацією (далі ВМА) у 1967 р. відзначається, що „Метою планування сім'ї є збагачення життя людини, а не запровадження обмежень. Планування сім'ї може допомогти у наданні більших можливостей для повної реалізації особистості. Подружжя повинно ...як основопокладаюче право людини, мати можливість обирати кількість та час народження дітей” [20]. А Декларація щодо медичного абортів, прийнята у Осло в 1970 р., відзначає, що „розмаїття відношень до цієї проблеми походить від розмаїття відношень до життя ненародженої дитини. Це галузь особистих переконань та сумління, яке треба поважати”

[20]. Положення про право жінки на застосування протизаплідних засобів, прийняте Генеральною асамблеєю ВМА у вересні 1994 р. підкреслює, що „Застосування протизаплідних засобів може запобігати передчасним смертям жінок з причин, пов'язаних з небажаними вагітностями. Оптимальне планування народження дітей також буде вносити свій внесок у виживання дітей” [20].

Репродуктивні права мають і ще один важливий аспект – можливості людини, що пов'язані з реалізацією репродуктивних прав, є передумовою виникнення права на життя нової майбутньої людини.

В різні історичні періоди спостерігалися численні хитання щодо можливості та необхідності регулювання народжуваності та репродуктивних прав людини. В нашій країні за часів радянської влади відбулася легалізація штучного переривання вагітності. Так, у Постанові Наркомздора та Наркомюста від 18.11.1920 р. відзначалося, що моральні пережитки минулого та важкі економічні умови ще спонукають частину жінок зважитися на таку операцію, і тому, охороняючи здоров'я жінок та вважаючи метод репресій у цій сфері абсолютно не досягаючим мети, „допускається безоплатне провадження операції з штучного переривання вагітності в обстановці радянських лікарень, де забезпечується її максимальна нешкідливість” [27].

У 27.06.1936 р. було прийнято протилежну за змістом постанову Центрального Виконавчого Комітету та Ради Народних Комісарів „Про заборону абортів, збільшення матеріальної допомоги породіллям, встановлення державної допомоги багатосімейним, розширення мережі пологових будинків, дитячих яслей та дитячих садків, посилення кримінального покарання за несплату аліментів та про деякі зміни у законодавстві про розірвання шлюбу”, де відзначалося, що, забороняючи аборти, уряд йде назустріч численним заявам працюючих жінок. „Провадження абортів допустити виключно у тих випадках, коли продовження вагітності являє загрозу життю або погрожує ... шкодою здоров'ю вагітної жінки, а рівно при наявності тяжких захворювань батьків, які передаються спадково, і тільки у обстановці лікарень та пологових будинків” [27].

Ця постанова проіснувала до 23.11.1955 р., коли було видано Указ Президії Верховної Ради СРСР „Про скасування заборони абортів”. Практика свідчила, що, незважаючи на останній указ, жінкам чинили перешкоди з метою ускладнення здійснення ними абортів. Можливо, тому 3.12.1961 р. було прийнято Постанову Ради міністрів СРСР № 1065 „Про впорядкування виплати допомоги з тимчасової непрацездатності та видачі лікарняних листів”, якою заборонялося стягнення з жінок платні за операцію штучного переривання вагітності. Закон „Про охорону здоров'я” закріплював, що „з метою охорони здоров'я жінки їй надається право самій вирішувати питання про материнство”.

У сучасному законодавстві України проблема абортів вирішується ліберально. Так, „Основи законодавства України про охорону здоров'я” передбачають можливість добровільного штучного переривання вагітності (абортів) у акредитованих закладах охорони здоров'я при вагітності строком не більше 12 тижнів. Аборт при вагітності від 12 до 28 тижнів за соціальними і медичними показаннями може бути зроблено в окремих випадках і в порядку, що встановлюється Кабінетом Міністрів України [17] (ст.50). Таким чином, ступінь правової захищеності життя ненародженої дитини за українським законодавством залежить від терміну вагітності.

Це означає, що українське законодавство не розглядає ненароджену істоту як власне людину, носія права на життя, хоча і може визнавати у випадках, встановлених законом, інтереси „зачатої, але ще не народженої дитини” [31] (ст.25). Цікавим прикладом визнання умовної правоздатності ненародженої дитини є норми Закону України „Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на

виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності”:

„Заподіяння шкоди зародку внаслідок травмування на виробництві або професійного захворювання жінки під час її вагітності, у зв'язку з чим дитина народилася інвалідом, прирівнюється до нещасного випадку, який трапився із застрахованим. Така дитина відповідно до медичного висновку вважається застрахованою та до 16 років або до закінчення навчання... їй надається допомога Фонду соціального страхування від нещасних випадків” [23] (ст.9). Ця норма фактично прирівнює ненароджену дитину до особи, як її розуміє цивільне право та право соціального забезпечення, і тому визнає право на відшкодування заподіяної їй життю шкоди.

Але більшість дослідників підкреслюють суттєву рису особистих немайнових прав на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність, яка полягає в тому, що вони належать людині внаслідок народження [11]. М.Н.Малеїна вважає, що навряд чи слід розглядати ще ненароджену дитину в якості носія правоздатності ще до народження, тому що суб'єктивні права можуть виникнути лише у суб'єкта, який реально існує [13].

Сьогодні є доведеним факт, що людський ембріон має всі ознаки людини вже на 14-й день після запліднення. Про це йшлося на сесії Ради Європи з біоетики у грудні 1996 р. [18]. Сучасні дослідження показують, що вже через 18 днів вагітності у дитини б'ється серце, на 21-й день починає діяти її власна система кровообігу, не змішуючи кров дитини з кров'ю матері, до того ж кров дитини може відрізнитися за групою від материнської. У 6 тижнів вагітності дитина може здійснювати перші рухи, у 8 тижнів – вміє смоктати палець та тримає на долоні предмет, якщо його туди покласти. Вона відчуває біль та відсмикує руку, якщо її вколоти. У 10–11 тижнів у дитини вже можна зняти відбитки пальців, вона ворухить очами та язиком, у 11–12 тижнів – дихає, реагує на світло, тепло, шум. Всі системи її органів повністю сформовані, а у наступний термін тільки йде зростання та розвиток вже сформованої людини [18].

Сучасні видання з акушерства та гінекології вважають, що „наприкінці 6 місяця плід... може народитися живим, але ще не є життєздатним” [1]. З 1972 р. згідно рекомендаціям Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я (ВООЗ) недоношеною слід вважати будь-яку дитину, народжену раніше 38 тижнів вагітності, незалежно від маси тіла. Раніше (з 1948 р.) недоношеними вважалися всі діти, народжені з масою тіла, меншою 2500 г [24]. Цінність цього критерію визначалася його простотою.

Але досягнення медичної науки зробили можливим рятування навіть недоношених немовлят з низькою масою тіла при народженні. Сьогодні термін життєздатності в різних країнах вираховується по-різному. В Україні він визначається від 22 тижнів вагітності [24]. Це означає можливість та необхідність для медичних працівників рятування життя дитини, народженої після 22 тижнів вагітності. З цього можна зробити висновок, що з точки зору права цінність життя ненародженої дитини збільшується із зростанням самої дитини, а за дитиною, яка досягла терміну внутрішньоутробного розвитку 22 тижні, визнається, так би мовити, більший обсяг права на життя, ніж у попередній термін вагітності. Видається, що пов'язано це, насамперед, із зростаючою у відповідності до термінів вагітності життєздатністю ненародженої дитини, тобто з її потенційною цінністю для суспільства та права.

У зв'язку з переходом на критерії живонародженості і мертвнонародженості, прийняті ВООЗ, на всій території України діють наступні визначення і поняття живонародженості та мертвнонародженості: „Живонародження – вигнання або вилучення з організму матері плода, який після вигнання/вилучення (незалежно від тривалості вагітності, від того чи перерізана пуповина і чи відшарувалась плацента) дихає або має будь-які інші ознаки життя, такі як серцебиття, пульсація пуповини, певні рухи скелетних м'язів. Мертвнонародження – вигнання або вилучення з організму матері плода

з 22–го повного тижня вагітності (з 154 доби від першого дня останнього нормального менструального циклу) або масою 500 г та більше, який не дихає та не виявляє будь–яких інших ознак життя, таких як серцебиття, пульсація пуповини або певні рухи скелетних м'язів” [24].

Прогрес медичної науки та практики робить можливим ефективно проведення реанімаційних заходів та рятування новонароджених навіть незалежно від тривалості вагітності. Так, Наказ Міністерства охорони здоров'я України № 4 від 5.01.1996 р. „Про організацію та забезпечення медичної допомоги новонародженим в Україні” передбачає можливість проведення первинної реанімації новонароджених з масою тіла до 1 кг з гестаційним віком до 28 тижнів. Це також є прикладом обмеженого визнання в українському законодавстві „де–факто” певних прав людського ембріону.

Аналіз наведених нормативних актів України свідчить про спроби з'ясувати підстави визнання правосуб'єктності ненародженої дитини, серед яких називають „життєздатність”, „живонародженість”, певний гестаційний вік або досягнення дитиною певної ваги. Найбільш зваженою з цього приводу є точка зору Ж.Судо, який визначив такі підстави: людський ембріон має всі характеристики людського індивідууму – має нову, специфічну біологічну сутність з власною програмою життя та розвитку; має внутрішній динамізм, що визначається та керується геномом, та спрямований на поступовий розвиток аж до формування дорослої людини; існує у вигляді незалежного організму, тобто організованої біологічної єдності, який діє та розмножується у строго визначеному порядку; є незалежним, тобто не потребує зовнішніх сил для підтримання своєї життєвої структури; є самоконтролюємим у здійсненні своєї генетичної програми; гамети, з яких він утворюється, доводять його належність до людського роду, що визначається також за особливостями належної йому генетичної структури (геному) [29].

Досліджуючи право на життя в контексті теорії та практики міжнародного співробітництва, О.А.Мірошніченко порівнює дефініції „зародок”, „організм”, „індивідуум” або „індивід” і робить висновок, що зародок людини не є ні самостійно існуючим організмом, ні окремою людиною, особою, тому що він цілком залежить від матері: адже протягом більшої частини вагітності зародок не в змозі жити окремо від її організму, а тому не можна вести мову і про яку–небудь його самостійність. „Зародок, таким чином, не є людиною в тому значенні, у якому це розглядається на законодавчому рівні. Правові норми про права людини сформульовані таким чином, щоб уникнути згадки про момент виникнення права на життя” [15]. Таке категоричне твердження видається дещо дивним та викликає логічне (але абсурдне) продовження: якщо висновок про неможливість віднесення зародку до роду людини робиться на підставі його несамостійності і неможливості жити без стороннього (материнського) піклування, то не можна вважати людиною інваліда або невиліковно хвору особу, життєдіяльність яких підтримується штучно.

З цього приводу не можна не згадати думку О.Г.Селіхової щодо біологічного та соціального існування людини: „Період внутрішньоутробного розвитку людини є ранній період її біологічного життя. З народженням починається другий етап біологічного існування людини, а точніше, етап перебування його організму у соціальному середовищі. Це свідчить про помилковість існуючої думки про те, що людське життя починається з її народження. Її слід скорегувати: соціальне життя людини починається з моменту її народження” [26].

Звісно, саме соціальне життя людини є предметом зацікавленості права, бо право існує для регуляції соціальної поведінки людини. У нашому випадку, досліджуючи право на життя, варто зауважити, що унікальність самого людського життя полягає в його належності водночас до біологічного, соціального та духовного світів. У той же час

не можна задовольнитися войовничо–матеріалістичним розумінням світу і обмежувати сферу дії права людини на життя явищами тільки соціального характеру. Бо процес зародження життя менш за все потребує соціальної регуляції та уваги з боку державних органів: біологічні процеси не залежать від владних приписів. Тим більше, що дослідження медичної та інших наук свідчать про невід'ємний, необхідний та значущий характер періоду життя людини до народження, протягом якого закладаються не тільки біологічні, а й психологічні, духовні та особистісні основи життєдіяльності.

Тому, якщо говорити про право на життя у його широкому розумінні – тобто право на вітальне, соціальне та духовне існування, межі права на життя біосоціодуховної істоти – людини варто було б розширити до моменту запліднення. Але треба мати на увазі, що таке тлумачення моменту виникнення життя і права на життя мало б логічним наслідком обов'язок держави криміналізувати штучне переривання вагітності на будь–якому терміні та наштовхнулося б на значний опір прихильників ліберального вирішення проблеми абортів.

Саме тому дуже обережно тлумачить цю проблему міжнародне право. У більшості випадків воно визнає дитиною особу з моменту народження, однак не забороняє державам вважати дитиною людську істоту з моменту зачаття, хоча такий захист ненародженої дитини не передбачено жодним міжнародним договором, за виключенням Американської конвенції про права людини від 22.11.1969 р. [14]. Ст.4 вказаної конвенції звучить так: право на життя захищається законом, як, правило, з моменту зачаття. Використання терміну „захист” стосовно права на життя не означає автоматичного виникнення цього права з моменту зачаття. Видається слушною думка Г.Б.Романовського, що ці „міжнародні акти спрямовані на встановлення зобов'язань по належному захисту ембріона, а це не є тотожним визнанням правосуб'єктності людини з моменту зачаття” [26].

На сьогоднішній день є єдине судове рішення щодо статусу ембріона в міжнародному праві. Європейський суд з прав людини при розгляді справи щодо статусу ембріона (у справі *Vo v. France* від 08.07.2004 р.) зазначив, що питання про початок права на життя слід вирішувати на національному рівні в кожній окремій державі: по–перше, тому, що це питання не вирішено у законодавстві багатьох держав – учасниць Європейської конвенції і, по–друге, тому, що немає єдиної європейської позиції серед науковців щодо початку життя та його правового поняття. Суд визначив, що в Європі не існує консенсусу щодо природи та статусу ембріона (людини), і нині неможливо дати абстрактну відповідь на питання про те, чи є ненароджена дитина „особистістю” у змісті ст.2 Європейської конвенції з прав людини [15].

Гадаємо, що при вирішенні цього складного питання немає і не може бути догматичних та спрощених рішень. Без перебільшень можна сказати, що внутрішньоутробний період існування та розвитку людської істоти є передумовою її існування після народження. А тому вказаний період життя має бути захищений правом так само, як і життя людини після народження на будь–якій його стадії.

На практиці розв'язання цієї проблеми має відбуватися з урахуванням наступних принципів: а) гуманізм; б) збереження людини як виду *homo sapiens*, що є турботою існуючого й майбутніх поколінь людей; в) життя кожної людини завжди є вищою цінністю у порівнянні з іншими суспільно–правовими цінностями; г) право на життя будь–якої людської істоти є гідним правового захисту з моменту запліднення; д) повага до антропної гідності людини; е) повага до права на життя інших людей; є) рівність людей щодо права на життя, його недискримінаційний характер; ж) визнання багатомірної біосоціодуховної сутності людини; з) принцип суб'єктоцентризму, тобто уявлення про людину як про активного суб'єкта, який здатен змінювати себе і світ

навколо себе; и) принцип відповідальності людини за власні дії та свідомий вибір; і) збереження людиною своєї біоприродної основи й цілісності; й) принцип екогуманізму як органічна „вбудованість” життя окремої людини в оточуючий світ. Вважаємо доцільним закріплення вказаних принципів у законі України щодо права людини на життя, який слід прийняти найближчим часом.

Для визначення правової природи феноменів, пов'язаних із правом на життя необхідно враховувати, що суб'єктивне право людини на життя гідне поваги та правового захисту на будь-якій стадії життя, але воно не є абсолютним. Право на життя ненародженої дитини може бути обмежене лише зваженим та самостійним рішенням його матері перервати вагітність, якщо її термін не перевищує 12 тижнів. Пріоритетним правовим захистом користується право на життя суб'єкта, який уже народився. За неможливості рівного правового захисту права на життя вагітної жінки та її ненародженої дитини пріоритетом користується право на життя жінки, тобто вже народженого суб'єкта правового захисту, за винятком свідомо висловленого бажання жінки щодо рятування життя дитини. Рішення жінки про переривання вагітності не може бути обумовлено подальшим використанням фетальних тканин або самого плоду з терапевтичною метою або метою трансплантації таких тканин; у випадку використання плоду чи фетальних тканин із медичною метою рішення жінки про переривання вагітності має бути прийнято до початку обговорення питання про можливість їх використання.

Як потенційна загроза життю та здоров'ю розглядається проведення експериментів та досліджень на людині не тільки в контексті міжнародних конвенцій, а й на рівні національного законодавства України. Так, принципи проведення медико-біологічних експериментів на людях свідчать про пріоритетний захист права на життя пацієнта: умовами такого експерименту є перевага можливого успіху над ризиком спричинення тяжких наслідків здоров'ю або життю, обов'язкова добровільна згода та повна інформованість (у тому числі і про можливі негативні наслідки) [17] (ст. 45). Тотожні вимоги закріплено і для медичного втручання, коли допускається навіть застосування ризикованих методів діагностики, профілактики або лікування, якщо вони відповідають сучасним науково обґрунтованим вимогам та спрямовані на відвернення реальної загрози життю та здоров'ю пацієнта, а лікар вживає всіх належних у таких випадках заходів для відвернення шкоди життю та здоров'ю пацієнта [17] (ст.42).

Конституція України 1996 р. визнає людину, її життя та здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (ст. 3) [10]. А Стаття 27 Конституції прямо закріплює невід'ємне право людини на життя, що є свідченням вибору Україною європейських природно-правових цінностей.

За текстом Конституції України можна визначити умови здійснення права на життя. Це, по-перше, правомірна діяльність суб'єктів права (ніхто не може бути свавільно позбавлений життя, а праву на життя респондує обов'язок держави та інших суб'єктів права визнавати та не порушувати його); по-друге, умовою здійснення права на життя є реальна можливість для людини вимагати від держави виконувати свій обов'язок – захищати життя людини (ця можливість реалізується через обов'язок держави криміналізувати вбивство та відмовитися від смертної кари як засобу кримінального покарання); по-третє, кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (засобом реалізації цих конституційних положень є існування можливості необхідної оборони та крайньої необхідності).

ВИСНОВОК.

З огляду на все викладене вище, вважаємо, що зміст суб'єктивного права людини на життя складається з чотирьох правомоч. По–перше, це право діяти певним чином чи утримуватися від певних дій: можливість обирати безпечний стиль життя, ті чи інші засоби, щоб підтримувати своє біологічне, духовне та соціальне існування. Ці можливості втілюються у власній поведінці людини. По–друге, це право на вимогу належної поведінки від всіх інших суб'єктів (дії держави, спрямовані на захист людини від свавільного позбавлення життя, у тому числі від тероризму, екологічної кризи, медичних, виробничих, транспортних та інших ризиків). По–третє, це права, що впливають з заборони посягання на життя іншої особи та можливості захисту власного життя: право на домагання, яке полягає в можливості звернутися до держави щодо ефективного правового захисту свого життя, захищати власними силами своє життя і здоров'я, біологічну, соціальну та духовну ідентичність від протиправних посягань й т.і. По–четверте, це право на вільне користування життям, як власним благом, продовження свого біологічного роду; можливість вільно розпорядитися власним життям.

Правомоччям, що впливають із права на життя, кореспондують певні обов'язки як самої людини, так і інших суб'єктів права: утримуватися від протиправних чи свавільних порушень прав інших людей, надати допомогу, в тому числі правову, для захисту права на життя, притягнути винних у порушенні цього права до відповідальності.

Аналіз правових можливостей, які пов'язані з якістю життя людини, дозволяє акцентувати значення гідного існування для реалізації права на життя у його широкому розумінні (належний прожитковий мінімум, відповідні йому зарплатня, пенсійне та інші види соціального забезпечення; необхідний для існування у суспільстві рівень освіти; вільний доступ до духовних "скарбів" людства, можливість вільної духовної самореалізації).

Гадаємо, що окремого дослідження заслуговує необхідне для збереження життя належне медичне обслуговування (доступне або безкоштовне лікування, диспансеризація хворих на хронічні захворювання, охоплення щепленнями від найбільш небезпечних хвороб, охорона здоров'я дітей та жінок репродуктивного віку, різноманітні цільові програми для різних соціальних груп та ін.) та репродуктивні права (можливість відтворення людини, продовження себе у нащадках, у тому числі за допомогою новітніх медичних технологій).

Необхідною можливістю, що утворює зміст права на життя, є право на безпеку, порушення якого здатне створити серйозні погрози досліджуваному праву. Виходячи з широкого розуміння безпеки, можна зробити висновок про числення напрямки її додержання для реалізації права на життя: безпечне довкілля; профілактика найбільш небезпечних форм злочинності; безпека новітніх технологій та наукових експериментів на людях, що створюють загрозу життю та здоров'ю; система заходів для безпеки життя людини на транспорті, на виробництві; створення системи антитерористичних органів та заходів.

Аналіз дискусійних питань, пов'язаних з ризиком життю, дозволяє розглянути в контексті реалізації права на життя право обирати форми діяльності, як пов'язані, так і не пов'язані з ризиком. Право обирати не ризиковані, а захищені форми діяльності передбачає: вимагати від держави в особі її органів під час бойових дій, антитерористичних операцій, катастроф техногенного характеру та інших обставин, що погрожують великій кількості людей, уникати невинуватих та неадекватних людських втрат, запобігати їм; право на самозахист (у тому числі необхідна оборона, крайня необхідність). Право обирати ризиковані види діяльності включає професії та спеціальності, які з великою долею вірогідності передбачають можливість смерті людини; участь у наукових експериментах, які створюють загрозу життю чи здоров'ю

людини; свідомий вибір різних форм саморуйнівної поведінки – паління, алкоголізму, наркоманії, токсикоманії та ін..

Правовими межами права людини на життя виступають такі правові феномени, як смертна кара (її скасування), необхідна оборона, крайня необхідність, аборт та репродуктивні можливості, можливість вільно обирати ризиковані форми поведінки та свідомо розпорядитися власним життям (евтаназія).

Проблема визначення моменту початку життя в теорії права та правозастосовчій практиці ускладнюється багатьма чинниками, серед яких найважливішим є питання, де закінчується право жінки на репродуктивний вибір, і де починається право ненародженої дитини на життя. Вказані чинники ускладнюють однозначне вирішення питання про момент виникнення права на життя.

Тлумачення змісту права людини на життя як багатоаспектного явища дозволяє розглядати у тісному взаємозв'язку з ним репродуктивні права. Головна мета вказаних прав – забезпечення можливості репродукції (відтворення) людини – є невід'ємною ознакою будь-якої форми життя та безпосередньо впливає на якість життя людини і можливість продовжити себе у нащадках.

Використані джерела:

1. Акушерство/ За ред. С.В.Хміля. – Тернопіль: Укрмедкнига, 1998. – 378 с.
2. Анисимова А.В. Осуществление естественных прав в условиях экологической безопасности// Пробл. законності: Респ.міжвідом.наук.зб./ Відп. ред.В.Я.Тацій. – Х.: Нац.юрид.акад.України, 2004. – Вип. 68. – .52–61.
3. Баулін Ю.В. Захист кримінальним законом права людини на життя// Актуальні проблеми формування правової держави в Україні: До 50-ї річниці Конвенції про захист прав людини та основних свобод: Матер. міжнар. наук.–практ.конф.: У 2-х ч. – Ч.2/ За ред. проф. М.І.Панова. – Х.: Нац.юр.акад.України, 2000. – 2002. – С. 122–125.
4. Бредихина В.Л. К вопросу о приоритете права граждан на безопасную окружающую среду// Пробл. законності: Респ.міжвідом.наук.зб./ Відп.ред. В.Я.Тацій. – Х.: Нац.юрид.акад. України, 2004. – Вип. 69. – С.78–84.
5. Гурська Т. Охорона здоров'я та репродуктивні права жінок (цивільно–правовий аспект)// Підпр–во, госп–во і право. – № 2. – С. 23–27.
6. Дуда И.В., Дуда В.И. Клиническое акушерство. – Минск: Выш. шк., 1997. – 604 с.
7. Дюркгайм Е. Самоубство. Соціол. дослідж.: Пер. з фр. – К.: Основа, 1998. – 519 с.
8. Загоруй И.С. Конституционные гарантии права на жизнь и проблема смертной казни в Украине// Вісн. Луган. ін-ту внутр.справ. – Спец.вип. – 1999. – Ч. 2. – С. 207–213.
9. Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини (Конвенція про права людини та біомедицину)// www.nau.kiev.ua
10. Конституція України: Наук.-практ. коментар/ Ред. кол.: В.Я.Тацій, Ю.П.Битяк та ін. – Х.: Право; К.: Вид. дім „Ін Юре”, 2003. – 808 с.
11. Красицька Л.В. Право громадян України на життя, здоров'я, свободу і особисту недоторканність: Автореф. дис. канд. юрид. наук. – Харків, 1999. – 21 с.
12. Малашенко А. Бродит ли призрак „исламской угрозы”// Рабочие материалы. – 2004. – № 2. – 23 с.
13. Малеина М.Н. О праве на жизнь// Гос–во и право. – 1992. – № 2. – С.50-59.
14. Мирошниченко О.А. Международно-правовые и національно–правовые проблемы легализации права на искусственное прерывание беременности// Там само. – Вип. 69. – С.201–206.
15. Мірошниченко О.А. Право людини на життя (теорія та практика міжнародного співробітництва): Дис. канд. юрид. наук. – Х., 2004. – 191 с.

16. Новгородцев П.И. Право на достойное человеческое существование// Сочинения/ Сост.вступ. ст. и примеч. М.А.Колерова, Н.С.Плотникова. – М.: Раритет, 1995. – С.321–328.
17. Основи законодавства України про охорону здоров'я: Закон України від 19.11.1992 р., № 2801–ХІІ// Відом. Верхов. Ради України. – 1993. – № 4. – Ст. 19 (з наст. змін. та доп.).
18. Попов А.Н. О начале уголовно–правовой охраны жизни в новом тысячелетии// Уголовное право в XXI веке: Матер. Междунар. науч. конф. на юрид. фак. МГУ. – М.: ЛексЭст, 2002. – С. 200–203.
19. Попов А.Н. Преступления против личности при смягчающих обстоятельствах. – С.–Пб.: Юрид. Центр Пресс, 2001. – 465 с.
20. Права человека и профессиональная ответственность врача в документах международных организаций. – К.: Асоц. психиатр. Украины. – 1996. – 121 с.
21. Про використання ядерної енергії та про радіаційну безпеку: Закон України від 8.02.1995 р., № 39/95-ВР// Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 12. – Ст. 81 (з наступ. змін.).
22. Про екологічну експертизу: Закон України від 9.02.1995 р., № 45/95-ВР// Відом. Верхов. Ради України. – 1995. – № 8. – Ст.54 (з наступ. змін.).
23. Про загальнообов'язкове державне соціальне страхування від нещасного випадку на виробництві та професійного захворювання, які спричинили втрату працездатності: Закон України від 23.09.1999 р., № 1105–ХІV// Відом. Верхов. Ради України. – 1999. – № 46-47. – Ст.403 (з наступ. змін.).
24. Про затвердження Інструкції з визначення критеріїв перинатального періоду, живонародженості та мертвонародженості, порядку реєстрації живонароджених і мертвонароджених: Наказ МОЗ України від 29.03.2006 р., № 179, зареєстр. в Мінюсті України 12.04.2006 р. за № 427/12301// www.nau.kiev.ua.
25. Про затвердження Програми подання громадянам гарантованої державою безоплатної медичної допомоги: Постанова Кабміну № 955 від 11.07.2002 р.// www.nau.kiev.ua.
26. Романовский Г.Б. Гносеология права на жизнь. – С.-Пб.: Юрид. Центр Пресс, 2003. – 370 с.
27. Сборник документов по истории уголовного законодательства СССР и РСФСР (1917 – 1952 гг.)/ Под ред. И.Т.Голякова – М.: Госюридлитиздат, 1953. – 463 с.
28. Соловйов А.В. Деякі аспекти „права на смерть”// Підпр–во, госп–во і право. – 2003. – № 4. – С.71–75.
29. Судо Ж. Эвтаназия // www.gsn.ru.
30. Сухонос В.В. Динаміка сучасного державно-політичного режиму в Україні: антиномія демократизму і авторитаризму: Монографія. – Суми: ВДТ „Університетська книга”, 2003. – 336 с.
31. Цивільний кодекс України: Прийнятий Законом України від 16.01.2003 р., № 435-IV// Відом. Верхов. Ради України. – 2003. – № 40-44. – Ст. 356 (зі змін. та доп.).
32. Шевчук С. Європейська правова традиція в Україні і скасування смертної кари// Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі. – 2002. – № 1 (13). – 213–231.

ПРАВО НА ЖИТТЯ: МЕДИЧНІ АСПЕКТИ

Шевченко О.С., Директор Харківського
Регіонального Інституту Проблем
Громадської Охорони Здоров'я, експерт
Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я

ЕВТАНАЗІЯ.

Покликання лікаря вимагає, щоб він виконував свої обов'язки, слідуючи голосу совісті і керуючись принципами лікарської етики. У „Кодексі лікарської етики” вказано: „лікар має зберігати життя, захищати і відновлювати здоров'я, зменшувати страждання свого пацієнта, а також сприяти збереженню природних основ життя, враховуючи їх значення для здоров'я людей. У своїй роботі лікар повинен в першу чергу керуватися благом хворого”. Природно, що більшість в суспільстві вважає, що лікар повинен рятувати гинучу і безнадійно хвору людину у всіх випадках через свій професійний обов'язок і саме призначення медицини.

Але чи можна вважати гуманним прагнення у що б то не стало підтримувати життя хворого, вмираючого від невиліковної хвороби в пекельних стражданнях? Чи розумно підтримувати життя новонародженого, що з'явився на світ в стані важкої, тривалої асфіксії (нестачі кисню), що привела до незворотного порушення функцій головного мозку? Що в таких випадках робити лікареві, щоб звести до мінімуму страждання хворого, якщо допомогти йому більше нічим не можна? І як при цьому не порушити Клятву Гіппократа, яку дає кожен медичний працівник, в якій сказано: „Я не дам нікому просимого у мене смертельного засобу і не покажу шляху для подібного задуму”? Співзвучна Клятві Гіппократа і Женевська декларація Всесвітньої медичної асоціації: „Я зберігатиму високу пошану до людського життя з самого моменту зачаття; навіть під загрозою я не використовуватиму мої медичні знання всупереч законам гуманності”. Але існують ситуації, коли вчинки лікаря йдуть врозріз з принесеною ним клятвою. Йдеться про евтаназію.

Термін „*евтаназія*” запропонував англійський філософ Френсис Бекон, що жив в XVI – XVII століттях, для позначення легкої і безболісної смерті. Розрізняють *активну і пасивну евтаназію*. При пасивній евтаназії припиняється надання медичної допомоги, підтримуюче життя лікування, що прискорює настання природної смерті – така практика широко поширена і у нас в країні. Але найчастіше, коли говорять про евтаназію, мають на увазі активну евтаназію, під якою розуміють введення вмираючому лікарських речовин, що спричиняє за собою швидке і безболісне настання смерті.

У активній евтаназії розрізняють наступні форми:

1. „Вбивство з милосердя”, – відбувається в тих випадках, коли родичі або сам лікар, які бачать болісні страждання безнадійно хворої людини і будучи не в силах їх усунути, дають або вводять йому наддозу знеболюючого препарату, внаслідок чого настає швидка і безболісна смерть. Питання про згоду пацієнта в даному випадку взагалі не ставиться, оскільки він не в змозі виразити свою волю.

2. Друга форма активної евтаназії – самогубство, що асистується лікарем, відбувається з відома пацієнта, лікар тільки допомагає йому покінчити з життям.

3. Третя форма – відбувається без допомоги лікаря. Пацієнт сам включає пристрій, який приводить його до швидкої і безболісної смерті, як би сам накладає на себе руки.

Можна також розрізняти добровільну і недобровільну (voluntary and involuntary) евтаназію [1]. Бувають ситуації, коли людина не може виразити своє волевиявлення. Так, наприклад, відомий випадок з практики медицини США, коли жінка знаходилася без

свідомості 30 років, інші ж її органи функціонували нормально [2]. Теж можна сказати про немовлят і недієздатних. Ще один випадок з практики медицини США, коли батько увірвався в палату до своєї 6-ти місячної дитині і відключив апарат штучного дихання, без якого його дитина не могла дихати з моменту народження.

У різних дослідників, що відображають різноманіття громадської думки, відношення до недобровільної евтаназії, різне. Але все частіше зустрічаються в західній пресі міркування, що готують обґрунтування для юридичної легалізації як добровільної, так і недобровільної евтаназії. Величезне значення для формування громадської думки всього світу мала перемога 42-річної міс Би., повністю паралізованою, такою, що отримала право Верховного Суду Великобританії на відключенні систем життєзабезпечення [3].

Прихильники евтаназії підводять до думки про те, що суть проблеми ширша. Це проблема пошани права особи не терпіти біль, пошана права особи на певну якість життя. Це, кінець кінцем, проблема довіри розсудливості людства, що евтаназія в масовому масштабі неможлива.

Прогрес медицини міняє світогляд. Медицина навчилася видаляти фізичний біль, допомагає долати нагромадження сумних або складних життєвих проблем антидепресантами, знеболюючими засобами. При цьому супротивники евтаназії стверджують, що медицина укріплює позиції гедонізму (від ін. гр. hedone – насолода) в суспільній свідомості: „...все прийнятно, що видаляє біль і приводить до насолоди. Народження і смерть завжди супроводжуються болем. Навіщо відчувати біль, якщо можна піти з життя без неї? Навіщо втрачати „якість життя”? Навіщо жити, страждаючи від обмеженості, що не можна не дати народитися людині, якій уготована судьба бути неповноцінною?” [4].

Суть проблеми евтаназії полягає в умисному спричиненні лікарем смерті хворому із співчуття, на прохання самого вмираючого або його близьких.

Своє літочислення проблема евтаназії починає з глибокої старовини, і вже тоді вона викликала численні спори серед медиків, які не припиняються і до цього дня. Відношення до можливості і доцільності умисного настання смерті невиліковно хворого з метою припинення його страждань ніколи не було однозначним, думки із цього приводу носять діаметрально протилежний характер.

Частина лікарів і юристів вважають, що евтаназія – це клятвopорушення, кримінальний злочин і вважають її абсолютно неприпустимою, навіть якщо вона робиться виключно „із співчуття”, на наполегливу вимогу хворого, якому у будь-якому випадку належить незабаром померти. „Керована смерть перетворилася на „ікону нашого часу””, – кажуть вони [4].

У Германії кримінальне законодавство карає за „вбивство на прохання хворого” тюремним терміном позбавлення волі від 6 місяців до 5 років. У Англії також прийнятий закон про безумовну заборону будь-якій евтаназії в медичній практиці. У Голландії, Швеції, Фінляндії після тривалих дискусій до законодавства внесено дозвіл пасивній евтаназії, звичайно, з певними обмовками, що передбачають виключення будь-яких зловживань. Лікар припиняє підтримку життя, проте основою для ухвалення рішення про припинення лікування є вільне і усвідомлене волевиявлення пацієнта; аналогічні прохання від найближчих родичів пацієнта, що знаходиться в несвідомому стані, є юридично недійсними.

У штаті Каліфорнію (США) після довгих років обговорень на референдумах був прийнятий перший в світі закон „Про право людини на смерть”, по якому невиліковно хворі люди можуть оформити документ з виявленням бажання відключити реанімаційну апаратуру. Проте до цих пір цим законом нікому не вдалося скористатися, оскільки

однією з умов здійснення евтаназії повинен бути висновок психіатра про дієздатність пацієнта, а інша обов'язкова умова полягає в тому, що проводити евтаназію повинен лікар, що неможливе, оскільки Американська медична асоціація ухвалила рішення про заборону своїм членам участі в евтаназії, висунувши гасло: „Лікарі не повинні бути катами”.

Тому лікарі дотримуються догми, що хворих потрібно лікувати, не дивлячись ні на що. Найважливішим професійним аргументом проти введення евтаназії є те, що якщо ми допустимо її, то лікарям не потрібно буде прагнути полегшувати хворим людям болісні страждання, і чим доступніша буде евтаназія, тим більше буде спокуси взагалі позбавитися вантажу цих турбот [5]. Зникне всяка грань між дозволеним і прямо злочинним, завжди існуватиме небезпека зловживання, і тоді пацієнти стануть боятися потрапити до лікарні, оскільки не будуть упевнені в своїй безпеці. Лікар – не бог. Йому треба вирішувати, як лікувати, а не кому жити. Лікар, що поставив себе вище за бога, неминуче скотиться до злочину. І такі прикладів багато. Ось деякі з них.

У Австрії в 1989 р. проти чотирьох медсестер з військової міської лікарні „Лайнц” було висунуто звинувачення в тому, що вони давали хворим снодійні препарати в надмірних дозах або заливали їм рот і дихальні шляхи, щоб вони задихнулися. У досє цієї справи фігурували 42 випадки вбивств; суд визнав доведеним 21 вбивство. На питання суддів про причини такого відношення до хворих одні говорили, що робили це із співчуття, щоб полегшити старим людям перехід в світ інший; інші признавалися, що їх дратували крики хворих і благання про допомогу. Двоє з медсестер–вбивців були засуджені до довічного терміну, двоє – до 20 років в'язниці. У Австрії їх прозвали „Відьми з Лайнца”.

Інший приклад. Терапевт з каліфорнійського міста протягом 8 років із співчуття, прагнучи полегшити страждання, убив декілька десятків своїх пацієнтів, яких вважав безнадійно хворими. Під час допиту на „детекторі брехні” на питання чи „Вважаєте ви себе „ангелом смерті?” він відповів „Так! ”. В результаті він був відпущений на свободу і позбавлений медичної ліцензії.

У медичній етиці існує священне табу – життя безцінне, і означає, говорити про ціну життя аморально. Але ж життя має ціну, особливо, коли для лікування постійно потрібні дорогі ліки, на які не вистачає грошей ні у хворого, ні у близьких, потрібна спеціальна апаратура, яка підтримує життя тому, хто вже приречений і сам щохвилини чекає смерті. Що краще, розумніше – витратити кошти на виходжування невиліковних хворих, людей з мозком, що безповоротно деградував, або пустити ті ж гроші на лікування пацієнтів, у яких є хоч один, але шанс вижити [6].

Із цього приводу відомий дитячий хірург Станіслав Долецкий говорив: „Евтаназія, безболісна смерть, – це милосердя, це благо”. І коли йому заперечували, що евтаназія – це клятвoporушення, він відповідав: „Ви бачили коли–небудь страшні муки і біль, які доводиться терпіти множині хворих раком, інсультом, паралізованим? Ви бачили коли–небудь муки батьків, вимушених місяцями, роками, десятиліттями доглядати за дітьми, у яких атрофувалася центральна нервова система, за дітьми – дебілами? Ви бачили коли–небудь муки сімей, в яких хтось з родичів повністю паралізований? Ви бачили, ви відчували біль батьків, у яких народилася дитина з невиліковною патологією. Якщо так, ви зрозумієте мене” [7].

Боротьба за життя пацієнта справедлива тільки тоді, коли існує надія, що порятувати його можливо; з моменту, коли ця надія втрачена, зі всією гостротою встає питання про милосердя у вищому його прояві. І в цьому випадку їм буде тільки евтаназія. Методика її давно відпрацьована: спочатку у хворого за допомогою

спеціальних препаратів вимикають свідомість, потім вводять засоби, що викликають глибоку кому, потім слідує зупинка дихання і серцебиття.

Але що дає гарантію, що в умовах узаконеної евтаназії контингент осіб, що підлягає милосердному вбивству, не розшириться до страхітливих меж, як це було широко поширено у фашистській Німеччині, де запропонували називати евтаназією знищення так званих „неповноцінних” людей: убивали новонароджених з „неправильним розвитком”, психічнохворих, хворих туберкульозом, злякисними новоутвореннями, інвалідів, людей похилого віку і так звану „нижчу расу”; була створена спеціальна індустрія убивання у вигляді газових камер, душогубок, крематоріїв? Де гарантія того, що евтаназія не переродиться в геноцид?

Звернувшись до досвіду країн, що дозволили евтаназію, ми бачимо наступну картину. Евтаназія була легалізована в Бельгії в 2002 році. У 2003 році евтаназія допомогла розлучитися з життям 200 смертельно хворим пацієнтам, а в 2004 році – 360 пацієнтам. У 2005 році в країні було зареєстровано чотириста випадків „вбивств з милосердя”. У Бельгії зростає кількість випадків евтаназії. З квітня 2005 року в бельгійських аптеках з'явилися спеціальні набори для евтаназії, що дозволяють спростити процедуру добровільного відходу з життя. У набір вартістю приблизно 60 євро входить одноразовий шприц з отрутою і інші необхідні для ін'єкції засоби. Набір для евтаназії може замовити тільки практикуючий лікар, який повинен вказати точне дозування отруйливої речовини. Оформити замовлення можна після звернення в одну з 250 бельгійських аптек, що мають відповідну ліцензію. Згідно із законом в Бельгії може піддатися евтаназії людина не молодша 18 років, страждаюча невиліковним захворюванням. Після декількох письмових запитів, підтверджуючих тверду рішучість хворого, лікар може провести евтаназію. Згідно офіційній статистиці в 40 відсотках випадків евтаназію проводять вдома у пацієнта (За даними Бельгійського комітету з евтаназії).

Самі способи евтаназії дійсно є достатньо гуманними. На з'їзді прихильників евтаназії в Каліфорнії в 2003 році доктор Нітшке продемонстрував черговий винахід для самовбивць і легальний відхід з життя важко хворого британця на відео. Цієї людини на його прохання спеціально перевезли вмирати до Швейцарії, щоб уникнути проблем з британським правосуддям, яке передбачає покарання помічникам охочих піти з життя до 14 років тюремного ув'язнення. Відеозапис продемонстрував тверду рішучість пацієнта піти з життя і своїм прикладом довести право людини самостійно вирішувати свою долю.

Чому юридично кримінально не переслідується суїцид і заборонений суїцид за допомогою лікаря? – питає Р. Singer [2, с. 209]. Чи може вважатися участь лікаря вбивством? Супротивники евтаназії, крім принципу „святості життя”, закликають врахувати наступні нерелігійні заперечення:

- пацієнт просить про евтаназію, коли він відчуває нестерпний біль і психологічно зломлений, коли він знаходиться під впливом наркотичних препаратів;
- низька якість болезаспокійливого догляду;
- вибір евтаназії продиктований егоїзмом, або, навпаки, бажанням позбавити родичів від обов'язку доглядати за ним.

Якщо прийняти до уваги все різноманіття традицій і поглядів конкретного співтовариства (так званий принцип соціально–культурного контексту), можна зрозуміти, що евтаназія не буде єдиною системою допомоги при вмиранні. Як альтернатива евтаназії, є спеціальна система медичної допомоги, болезаспокійливі засоби, що дають можливість піти гідно, не вдаючись до активної евтаназії. Це **паліативний догляд** (palliative care). Втрачається сенс цього терміну, якщо переводити

palliative care як паліативне лікування. Слід розрізняти „лікування” (cure) і „догляд” (care), хоча в українській термінології використовується поняття „паліативне лікування”. Паліативний догляд – це медичне втручання, яке покликане полегшити фізичний і моральний біль, сприяючи тим самим підвищенню якості життя (на кінцевій стадії). Паліативний догляд застосовується не тільки в ситуаціях, коли хворого вже не можуть позбавити від хвороби, але і для поліпшення якості життя на різних стадіях хвороби, лікування зляканих хвороб [8]. Головний принцип паліативного догляду – комфорт пацієнта, „підтримувати пацієнта вільним, наскільки це можливо, від болю і страждань” [9–11], а не тільки позбавлення від хвороби.

Між паліативним доглядом і евтаназією хитка грань. У обох випадках використовуються одні і ті ж лікарські препарати, але у різному дозуванні. Лікар дає опіати з метою прискорити смерть або з метою зменшити біль [12]. Побічним наслідком паліативного втручання часто стає прискорення настання смерті. Чи можна це назвати „повільною” або „непрямою” евтаназією? Мабуть, ні. Головна відмінність між дозволом померти і милосердним вбивством, між активною евтаназією і паліативним заспокоєнням – наміри [13]. Яку мету переслідували лікарі? Прискорити настання смерті (активна евтаназія), утихомирити, позбавивши від страждань (паліатив седейшен), або дозволити прийти природній смерті, не роблячи активних лікувальних процедур (пасивна евтаназія)?

Є інша система установ для термінальних пацієнтів, це хоспіси. У Україні термін „hospice” має переважно негативний відтінок, народжує асоціацію з притулками і другорядною медициною. Слово хоспіс походить від латинського hospes – будинок для відпочинку і розваги мандрівників. Як явище хоспіси виникли в IV ст. у лоні християнського вірування. Сучасний по типу хоспіс для вмираючих заснував німецький пастор Fliedner в XIX ст.

Припинити страждання не припиняючи життя, – таку мету переслідує паліативний догляд. Але яке життя вона може запропонувати? Паліативний догляд найчастіше означає введення пацієнта в тривалий несвідомий стан сну, як правило, до його кінчини. Про яку якість життя може йтися? Саме цей критерій є вирішальним для прихильників евтаназії. Як в згаданому вище випадку міс Би., що отримала право Верховного Суду Великобританії на проведення евтаназії. Вона була повністю паралізована, могла тільки самостійно думати. Якість життя стала причиною її наполегливої боротьби протягом 3 років за право добровільного припинення свого життя. А як бути тим, хто і думати не може? Наприклад, дітям, яких і дітьми не прийнято називати, а „внутріутробними плодами”, „людськими зародками”, „ембріонами”? Всі дискусійні моменти сучасної біомедичної етики концентровано відбилися в проблемі внутріутробного генетичного сканування.

ЕВТАНАЗІЯ ЗА ДОПОМОГОЮ АБОРТУ.

Як бути, якщо в результаті генетичного дослідження виявлені дефективні гени? Аборт? Як тоді повинні відчувати себе інваліди, яких не повинно було бути? Сканування (читання) генома людини дозволяє визначити відхилення в його здоров'ї до прояву ознак цих відхилень. Якщо генна терапія поки не може запропонувати ефективних методів корекції генома людини, може бути доцільним не дати розвинутися ембріонові з генами, які потім розвинуться в хворобу? „Зварити живу курку не одне і теж, що зварити яйце” [2, с.153]. Тим більше, що лікування для більшості захворювань, ведучих до інвалідності, або вад, які можуть бути діагностовані внутріутробно, немає [16]. Така канва деяких міркувань в сучасній біомедичній етиці.

Деякі люди вважають, що краще не приводити в світ дітей, які проживуть „тільки декілька місяців, повних болю”, що краще, щоб будь-який інвалід не народжувався [18]. Прихильники широкомасштабного сканування з метою позбавлення від неповноцінної дитини ще у внутрішній стадії обґрунтовують це як батьківський борг [2, 16], якщо, наприклад, встановлена висока вірогідність гемофілії (нездатність згущуватися крові у хлопчиків), *spina bifida* (незаростання кісток навколо спинного мозку, яке не спричиняє за собою обмеженість інтелекту). Припинити вагітність пропонують також і у випадку, коли дитина буде інтелектуально неповноцінна. Супротивники цих переконань говорять, що нобелівському лауреатові у області фізики Stephen Hawking підкоряється тільки вказівний палець однієї руки, і що тотально-радикальне чищення генофонду „очистить” етичний і інтелектуальний фонд націй.

Західних дослідників біомедичної етики можна поділити на три групи. Першу групу складають ті, хто пропонує ввести масове обов'язкове сканування з метою виявлення дітей з відхиленнями, це J. Glover, P. Singer, J. Harris [17]. Приклади їх міркувань: „краще смерть, чим життя з інвалідністю”, „інвалідність це не життя”, „моральний борг батьків – не приводити в світ дітей-інвалідів”. Другу групу складають ті автори, наприклад T. Shakespeare [17], які виступають за реалізацію права автономії особи в повному об'ємі: батьки вирішують, чи проводити сканування зачатої дитини і чи дати їй життя, якщо виявлені відхилення. T. Shakespeare пише, що якщо сканування було б обов'язковим в роки його народження, його не було б на світі. Він карлик. Батьки повинні мати вибір, їм повинні надати збалансовану інформацію, адже інвалідність не завжди означає трагедію, а тим, хто вирішив продовжити вагітність, необхідно надавати всебічну підтримку. Третю групу складають супротивники сканування, або з релігійних позицій, „всі аборти не допустимі”, або з позиції захисту інтересів інвалідів, це Gregor Wolbring, Marsha Saxton [18], Eva Feder Kittay [19]. Останній автор проти перинатального сканування і селективного абортів, як неминучого атрибуту сканування, не дивлячись на те, що мала дочку, глибокого інваліда. Це її не тільки наукова точка зору, але і особисте переконання. „Експресивісти” вважають, що перинатальне сканування це нова форма дискримінації інвалідів, суспільство хоче, щоб інвалідів не було взагалі, а відхилення від норми, на їх думку, неминучі. Поки це тільки дискусії, ніде в світі не введено обов'язкове сканування.

Біомедична етика переживає драматичний період в своєму розвитку. Вона стоїть перед „стрибком від фактів до норм” [20]. Чи може окремий прецедент дати право зробити його нормою для всього суспільства? „Біоетичні рішення не можуть дійсно бути засновані на лише на одній сьогоденній раціональності, ...наші етичні рішення здійснюються на взаємодії між причиною і емоцією” [21].

На основі представленої картини про дискусії сучасної біомедичної етики можна зробити висновки, що вибір суспільства щодо типу медичної технології допомоги пацієнтам зумовлюється соціально-культурними особливостями країни, світоглядними установками [22].

Крім того, грань між активною і пасивною евтаназією нікчемна, вони переходять одна в одну [23]. Паліативний догляд – реальна альтернатива евтаназії, якщо суспільство не готове приймати евтаназію. Головні умови ухвалення рішення пацієнтом за будь-якою біомедичною технологією – це збалансованість інформації, що надається фахівцями, і якість життя, яка може дати або не дати дана технологія.

АБОРТИ.

Аборт, на жаль, як і раніше залишився найпоширенішим методом регулювання народжуваності в Україні, і в цьому відношенні ми все ще стоїмо в одному ряду із слаборозвиненими державами. До трьохсот тисяч перерваних вагітностей в рік, причому

кожен сьомий аборт роблять підлітки у віці від п'ятнадцяти до сімнадцяти років – і це тільки офіційна статистика .

У 1995 році на 100 пологів в Україні доводилося 205 абортів. А це означає, що з трьох вагітних жінок наважувала лише одна. Для порівняння: у Германії в ті ж роки тільки 1 жінка з 10 переривала вагітність.

Зараз ця лякаюча цифра значно скоротилася, особливо серед підлітків, але аборти в нашій країні – явище, перш за все, соціальне. Воно як лакмус відображає і погляд держави на планування сім'ї, і політику стимулювання народжуваності, і відношення суспільства до жінки. Соціологи бачать декілька причин цього явища. Одна з перших – фінансова нестабільність сімей і невпевненість в завтрашньому дні. Потім йде проблема відсутності власного житла. Нічого дивовижного в тому, що потенційним батькам хочеться виховувати дитину у власній квартирі, а не по чужих знімних кутах. Так між двома варіантами (бути або не бути) відбувається природний вибір на користь останнього. Але все це слідство, а не причина, тобто лише частина проблеми. Витоки ж її потрібно шукати не у фактах небажаної вагітності, що трапилася, а в тому, що ці самі факти обумовило [24].

Сьогодні близько мільйона подружніх пар в Україні не може мати дітей. Причина більшості випадків – аборт. Щороку аборти роблять більше 250000 українських жінок.

У нашому суспільстві до цих пір відсутня елементарна культура сексу. З одного боку, він агресивно рветься в маси з екранів, книг, газетних розкладок, з іншого – як і раніше залишається табуованим там, де юне покоління, вірогідно, повинне одержувати перші елементарні знання. За даними одного з соціологічних досліджень, 75% батьків у один голос заявили, що сексуальним вихованням дітей повинні займатися не вони, а школа. При цьому вчителі сказали те ж саме, але з точністю до навпаки. В результаті 80% старших школярів знання про інтимне життя, а також пов'язані з ним проблеми одержують від однолітків, з порновідео і сумнівної літератури, 15% – від батьків і педагогів, 5% – від медиків, коли зустріч з останніми виявляється неминучою. В результаті знаменитої радянської установки, що в Радянському Союзі сексу немає, ми пожинаємо багатий урожай виховного сурогату. Заняття просвітницьких організацій, на яких слухачів, починаючи з шкільного віку навчають техніці використання презерватива, говорять про контрацепцію, венеричні захворювання і аборти, про проблему насильства в суспільстві, нечисленні, і часто зустрічають серйозний опір в суспільстві. Наші ж співвітчизники як і раніше упевнені: покласти в сумку своєї дитини презерватив – вірний спосіб штовхнути улюблене чадо на слизьку доріжку. Але доріжку це чадо знайде саме, або друзі підкажуть (80% статевих контактів відбувається із-за прямого або непрямого тиску однолітків), ось тільки захиститися від неприємностей йому буде нічим. При цьому про контрацепцію чули всі. Теоретично. Практично ж лише чверть вдається до неї. Інші захищаються абияк: так званий календарний метод з безпечними днями або перерваний статевий акт. Старше ж покоління відрізняється особливою екзотичністю, щосили практикуючи експерименти бабусь, часто варварські, з господарським милом, лимоном або марганцівкою. Проблема ускладнюється тим, що багато дієвих сучасних засобів контрацепції матеріально недоступні, але вражає небажання молодих українців в принципі шукати і використовувати інформацію про можливості оберігатися.

Існує також традиційна різниця між підходом до питань контрацепції чоловіків і жінок. У дев'яти з десяти випадків ініціатором відмови від презервативів стає чоловік. Пояснення при цьому просте: з презервативом знижується чутливість при статевому акті. Крім того, існує стійке переконання чоловіків, піклуватися про контрацепцію – прерогатива жінок. Тому коли виникає проблема з незапланованою вагітністю, більшість чоловіків схильна звинувачувати свою партнерку за необачність і легковажність, а іноді і

підозрювати підступний намір: „...їй дуже вже хотілося заміж, ось і дочекалася слухної нагоди”. Більшості чоловіків аборт здається чимось буденно–природним, часто вони не можуть відповісти на питання, якими можуть бути наслідки абортів для жінки. Для багатьох жінок втрата дитини стає крапкою у відносинах і пари розходяться.

Православна церква розцінює аборт як вбивство – злочин проти Бога і людини. Відповідальність за аборт лягає на всіх, хто до нього причетний. В рівній мірі винні лікарі, чоловік, який не перешкоджає тяжкому гріху, жінка, що ухвалила смертоносне рішення, той родич, який наполягає на аборті, а також всі, хто дає поради перервати вагітність, виступає за свободу подібних операцій, проводить, рекламує і продає абортівні засоби. Церква переконана, що зачаті дитя, із самого початку має не тільки вагу, але і душу, тому тяжкість гріха не розрізняється залежно від терміну вагітності. Цікаві із цього приводу слова сучасного православного богослова Антонія Сурожського: „Говорити про те, що можна здійснювати аборт в якийсь момент до того, як зародок вже мабуть приймає образ дитини, теж не є виходом з положення, в усякому разі, для віруючого. Чи можемо ми сказати, що коли Божа Матерь зачала Рятівника Христа, то до якогось моменту (до чотирнадцятого, вісімнадцятого або двадцять восьмого тижня) Він не був людиною і не був Богом, що народжувався? Ні, у момент зачаття зародок дитини вже є людиною, а його знищення – вбивством людини. І на це треба дивитися прямо і серйозно”. Церква також пропонує вступати в інтимні зв'язки тільки з тією людиною, з якою укладений офіційний шлюб. А в цьому випадку будь–яка вагітність завжди очікувана і бажана. Але в українському суспільстві дуже мало людей готові не тільки ходити в церкву у свята, але виконувати її повчання протягом всього життя. Крім того, наше суспільство можна скоріше назвати світським, чим релігійним [25].

Аборт – зовсім не проста, як прийнято вважати, медична процедура. Ця подія часто спричиняє за собою не тільки фізичні, але і психологічні проблеми. Наслідками операції можуть стати всякого роду ускладнення. Особливо небезпечний перший аборт (аборт під час першої вагітності). Про це знають всі, але більшість припускає, що чутки про його шкоду дуже перебільшені. Проте, за статистикою, близько 40% юних жінок у віці від п'ятнадцяти до сімнадцяти років в результаті такої операції стають безплідними. Це страшна цифра добровільного геноциду може незабаром серйозно вплинути на демографічну ситуацію в країні і майбутнє нації в цілому. 70 % жінок, що пройшов через аборт, потрібне подальше лікування.

Але навіть якщо не говорити про тих, хто назавжди позбавляється права материнства, будь–який аборт супроводжується стресовим розладом із–за одержаної емоційної і фізичної травми. Окрім цього, на душевні переживання жінки накладається відбиток відношення до неї суспільства, родичів, медичного персоналу. То, в якому недружньому середовищі перебуває пацієнтка до, в процесі і після процедури абортів, залишає глибокий слід в її пам'яті. Психологам дуже часто доводиться стикатися з постабортним синдромом, коли у матерів, що не відбулися, розвивається цілий букет всіляких відхилень: від глибокої депресії, відчуття провини, озлобленості, сексуальних відхилень, до пристрасті до алкоголю і нав'язливих ідей про самогубство. Частіше це стосується тих, хто ухвалив рішення про аборт під тиском, і так і не зумів пробачити собі цього фатального кроку.

У Росії в другій половині XVII століття за аборт була введена страта, але в 1715 році Петро I відмінив її, пом'якшивши покарання каторгою. Жінку – у виправний будинок, лікаря – у в'язницю. Проте, не дивлячись на подібні заходи, число абортів стрімко зростало, як і рівень смертності. У 1914 році в країні було проведено 400000 подібних операцій. У 1920 році, щоб уникнути підпільних абортів, а також для вивільнення жінок для потреб народного господарства радянський уряд відмінив покарання, але в 1936 воно

було відновлене. Це рішення диктувалося передвоєнною атмосферою в країні і необхідністю підвищити приріст населення – майбутніх робітниць і захисників Батьківщини. Таким чином, йдучи назустріч численним заявам трудящих жінок, не тільки лікар, але і людина, що схилила їх до абортів піддавався тюремному ув'язненню строком до двох років. Лише у 1955 році, після смерті Сталіна, штучне переривання вагітності було знов легалізоване, але обмежено 12 тижнями терміну вагітності. Тому близько половини абортів робилася тоді підпільно. Про шкоду подібних операцій не мовилося в принципі. У СРСР не існувало практики преабортних консультацій і післяабортної реабілітації.

Вже в 50-х роках в СРСР аборти були платними і коштували 50 рублів. За статистикою тих років, радянська жінка за весь репродуктивний період робила від п'яти до восьми абортів. Великій кількості абортів сприяла також і відсутність повноцінної контрацепції. Перші оральні засоби контрацепції, що з'явилися на Заході у середині 60-х років, дійшли до Радянського Союзу лише в кінці 80-х. До середини 60-х років аборти на малих термінах проводилися без знеболення, пізніше стали застосовувати ефір, потім наркоз – загальний і місцевий. Міні-аборт – переривання вагітності шляхом вакуум-аспірації – був дозволений лише в кінці 80-х років.

У Індії проведення ультразвукове дослідження з метою визначення статі вважається незаконним і строго карається. Причина в тому, що в країні до цих пір існує традиція, по якій первістком в сім'ї повинен стати хлопчик, а народження першої дівчинки – погана ознака для роду. Таким чином, щорічно протягом останніх 20 років індійські медики провели близько 500000 абортів, жертвами яких стали дівчинки. Неофіційні дані збільшують цю цифру в 10 разів, що дає 5 мільйонів перерваних вагітностей із-за невідповідної статі дитини. Закон про заборону на знищення плоду за статевою ознакою був прийнятий 12 років тому, але із-за недосконалості судової системи так і не набув великого поширення.

У США близько 50000 дітей щороку віддається на усиновлення приймальним батькам. Таке рішення ухвалюють жінки, що відмовилися від абортів. Це одна з причин, за якою вже з 1973 року аборти з різними обмеженнями були узаконені в 46 з 51 штатів Америки. Але абортів передують спеціальна процедура, консультація за особливими правилами. Наприклад, в Джорджії аборт проводиться лише після консилиуму з двох або більше лікарів, які перед процедурою повинні детально інформувати жінку про альтернативні рішення і вірогідність того, що плід під час операції може відчувати біль. У Техасі існує закон, що вимагає від батьків неповнолітніх письмового підтвердження про те, що вони повідомлені про майбутній аборт. Законодавство штату Індіана зобов'язує лікарів демонструвати жінкам ультразвуковий знімок плоду і давати прослуховувати його серцебиття.

У багатьох країнах Латинської Америки, Азії, Африки і в деяких європейських державах зберігаються строгі закони, що розцінюють переривання вагітності як акт кримінальний у всіх випадках, за винятком тих, в яких йдеться про врятування життя жінки. До 80-х років двадцятого століття в Італії, Португалії, Іспанії і низці інших країн народжуваність регулювалася не тільки жорстким законодавством відносно абортів, але строгим обмеженням продажу протизаплідних засобів.

За даними проспективних соціологічних опитувань, 38% американців вважають, що жінка повинна мати право на аборт, 42% вважають, що переривати вагітність слід тільки в крайніх випадках, а 18% упевнені, що аборт – вбивство, тому він недопустимий ні за яких обставин. Як і в інших країнах світу, проблема абортів в США має соціальне підґрунтя: за статистикою, більшість абортів в США доводяться на малоімущих незаміжніх жінок, що живуть на соціальну допомогу з безробіття.

Найбільш гнучкими є законодавства про аборти в колишніх країнах соціалізму. При розгляді питання абортів слід враховувати можливі демографічні втрати, пов'язані із зростанням числа абортів на тлі зниження рівня культури статевих відносин молоді, що приводить до небажаних, незапланованих вагітностей. На пострадянському європейському просторі в суспільстві відсутні релігійні установки, що в значних масштабах запобігають абортам, а законодавство достатньо ліберально дозволяє проведення абортів за власним бажанням матері до 12 тижнів вагітності.

В Україні проведення абортів регламентується наступними нормативно–правовими актами:

- Наказ Міністерства охорони здоров'я № 508 від 20.07.2006 року „Про затвердження Інструкції про порядок проведення операції штучного переривання вагітності, форм первинної облікової документації та інструкцій щодо їх заповнення”, зареєстрований в Міністерстві юстиції України 25.10.2006 року за № 1155/13029;

- Постанова Кабінету Міністрів України № 144 від 15.02.2006 року „Про реалізацію статті 281 Цивільного кодексу України”.

Ставлення до абортів в Україні визначається наступним чином: жінка може добровільно прийняти рішення про проведення штучного переривання вагітності в термін до 12 тижнів („...за поінформованим бажанням жінки”), а з 12 до 22 тижнів аборти проводяться за медичними показаннями, серед яких:

- інфекційні захворювання (краснуха, ВІЛ–інфекція в IV стадії, важкі форми туберкульозу),

- злоякісні новоутворення будь–якої локалізації,

- ендокринні захворювання (тяжкі форми цукрового діабету, гіперпаратиреозу, гіперальдостеронізм),

- народження дітей з підтвердженим діагнозом спадкових захворювань та гетерозиготне носійство подружжям мутантних генів, що зумовлюють спадкові захворювання (летальні, сублетальні захворювання, а також такі, що не піддаються або важко піддаються корекції та/або супроводжуються тяжкими порушеннями психічного розвитку),

- хвороби крові (апластичні анемії),

- розлади психіки та поведінки (деменції, органічний амнестичний синдром, розлади психіки та поведінки внаслідок вживання психоактивних речовин, шизофренія, розумова відсталість, хвороба Альцгеймера, м'язові дистрофії, інші міопатії, інш.),

- хвороби системи кровообігу (вади серця, гіпертонічна хвороба III стадії, хронічна ішемічна хвороба серця, серцева недостатність II Б – III стадії, інш.),

- хвороби органів дихання (хронічна респіраторна недостатність, інш.),

- хвороби органів травлення (печінкова недостатність, цироз печінки, інш.),

- хвороби сечостатевої системи (гостра та хронічна ниркова недостатність, інш.),

- хвороби шкіри та підшкірної клітковини (пухирчатка),

- хвороби кістково–м'язової системи та сполучної тканини (системні захворювання),

- уроджені вади розвитку (летальні, деякі вітальні та такі, що супроводжуються інвалідністю та тяжкими порушеннями психічного розвитку, хромосомні аномалії),

- вагітність внаслідок згвалтування,

- вік вагітної до 15 років, більше 45 років,

- настання інвалідності підчас вагітності.

При цьому останні 2 показання можна розглядати як медичні та соціальні одночасно. Важливо також, що термін вагітності, на якому ще можливо провести абортівну операцію, законодавчо скорочений з 28 тижнів до 22 тижнів. З переліку показань до проведення абортів пізнього терміну виключені такі соціальні показники, як важке матеріальне становище сім'ї вагітної. Важливо, що це зроблено приблизно одночасно з покращенням умов надання соціальної допомоги породіллям в розмірі 8500,00 гривень.

Щодо регламентації процедури аборту, він повинен бути безпечним. Небезпечний аборт – це процедура переривання небажаної вагітності спеціалістом, який не володіє необхідними навичками або в умовах, які не відповідають медичним стандартам. Для пацієнок, яким проводиться операція штучного переривання вагітності, здійснюється передабортне та післяабортне консультування щодо особливостей конкретного методу переривання вагітності, можливі його наслідки для здоров'я за Методикою передабортного та післяабортного консультування вагітної щодо особливостей конкретного методу штучного переривання вагітності та видається Пам'ятка пацієнтці щодо штучного переривання вагітності.

Консультуванню з метою прийняття рішення щодо переривання вагітності належить найважливіша роль у наданні жінці необхідної допомоги під час розгляду можливих варіантів вибору, а також прийняття рішення без будь-якого тиску. Консультування проводиться на добровільній основі в конфіденційній обстановці. Консультування проводить лікар акушер-гінеколог. Жінка повинна мати час для прийняття рішення, навіть, якщо їй буде необхідно здійснити для цього повторний візит до спеціаліста. До проведення консультування важливо залучати психолога. За умови тиску на жінку з боку чоловіка (партнера, членів родини) щодо здійснення аборту, пропонують консультування разом з ними.

Якщо жінка прийняла рішення виношувати вагітність, їй надається вичерпна інформація щодо поведінки під час вагітності та необхідності якомога раннього обстеження з метою попередження виникнення ускладнень вагітності.

Якщо жінка прийняла рішення перервати вагітність, вона інформується щодо юридичних аспектів. Жінка також повинна бути інформована щодо того, наскільки зменшується небезпечність аборту, якщо він здійснюється у ранні терміни вагітності.

Особливо гостро питання стоїть для ВІЛ-інфікованих жінок. Для цієї категорії населення надається інформація щодо наявних можливостей профілактики передачі ВІЛ від матері до дитини, а також можливого певного ризику інфікування плода і новонародженого.

Враховується також стан здоров'я вагітної та її бажання щодо кількості дітей та часу їх народження. Вагітна приймає поінформоване рішення щодо виношування чи переривання вагітності.

Під час консультування щодо порядку штучного переривання вагітності вагітній надається така інформація:

- які дії будуть виконуватись під час переривання вагітності;
- які незручності можуть бути під час та після переривання вагітності;
- якими знеболювальними засобами та методами може скористатись жінка перед проведенням переривання вагітності;
- який ризик виникнення ускладнень може бути при даному методі переривання вагітності;
- через який термін часу жінка може мати звичний спосіб життя та відновити статеві відносини;

- необхідність та кратність післяабортного спостереження з метою зменшення ризику виникнення ускладнень;

- щодо методів контрацепції, які жінка зможе застосувати після аборту з метою їх завчасного придбання.

Підчас консультивання щодо послуг з питань планування сім'ї та контрацепції їй наголошується, що контрацепція буде сприяти попередженню наступної небажаної вагітності. Кожна жінка повинна бути інформована, що наступна овуляція настає через два тижні після аборту, що може стати причиною наступної небажаної вагітності за умови невикористання засобів її попередження.

За умови настання цієї вагітності внаслідок контрацептивної невдачі, спеціалістом з'ясовуються причини цієї невдачі (неправильне використання, неправильно призначений метод щодо стану здоров'я вагітної та її статевого партнера тощо). Якщо існують причини невикористання у майбутньому цього методу, жінці надається інформація, яким іншим методом вона може скористатись після аборту. Остаточне поінформоване рішення щодо застосування будь-якого методу контрацепції залишається за жінкою.

За умови необхідності здійснення завчасної підготовки шийки матки до аборту, жінці пояснюється, як найбільш ефективно це зробити, а також якими медикаментами.

Жінці надається інформація щодо перебігу післяабортного періоду у залежності від методики виконання аборту. Також надаються відомості щодо диспансерного спостереження після аборту у відповідності до встановлених нормативів та клінічних протоколів. Жінка отримує інформацію щодо попередження небажаної вагітності з наданням місцезнаходження закладів охорони здоров'я з планування сім'ї.

Переривання вагітності здійснюється медикаментозним або інструментальним засобом. У всіх випадках виконання операції аборту хірургічним методом проводиться медикаментозне знеболення. Пацієнтка перед проведенням операції переривання вагітності заповнює бланк Інформованої добровільної згоди на застосування визначеного методу переривання вагітності. В цьому письмовому свідченні жінка підтверджує, що вона:

- знає, що штучне переривання вагітності може здійснюватись як медикаментозним, так і хірургічним методами;

- обирає визначений лікарем метод переривання вагітності;

- підтверджує, що ознайомила з Пам'яткою пацієнтці щодо штучного переривання вагітності;

- знає, що у разі виникнення ускладнень після аборту, повинна звернутись за допомогою до гінекологічного стаціонару (бажано до того, де здійснювалось штучне переривання вагітності);

- контрольне відвідування лікаря через 7–10 днів після переривання вагітності обов'язкове;

- знає, що метод медикаментозного переривання вагітності не дає 100 % гарантії і у випадку неефективності (прогресуюча вагітність), ця вагітність може бути перервана хірургічним методом.

Проведення штучного переривання вагітності у пацієнтки віком до 14 років або у недієздатної особи здійснюється за заявою її законних представників. Штучне переривання вагітності у пацієнтки, яка досягла 14 років, здійснюється за її згодою (ст. 284 Цивільного кодексу України).

Велика небезпека абортів полягає у їх ускладненнях. Як відомо, найчастіші ускладнення після абортів – це післяродові кровотечі, постабортні інфекційні процеси,

невиношування вагітності при подальших вагітностях, безпліддя в результаті утворення рубців і спайок.

Держава, що не робить кроків для обмеження кількості абортів, не виконує умов Європейської Конвенції прав людини. Йдеться не про заборону проведення абортів як таких, а про створення умов для цілеспрямованого навчання молоді сучасним принципам планування сім'ї. Практика ж прямої заборони абортів в СРСР показує, що в цей період зросла кількість кримінальних абортів, що супроводжуються численними медичними ускладненнями і смертями.

ІНШІ МЕДИЧНІ АСПЕКТИ ПОРУШЕННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ.

Медичні дослідження на людях.

Дану проблему слід розглядати як сумісну з проблемами біоетики. Так, існують вагомі аргументи на користь заборони або значного обмеження медичних експериментів навіть над тваринами. Замість дослідів над тваринами для навчання студентів-медиків і біологів пропонується використовувати відеоматеріали із записом таких експериментів, комп'ютерні моделі експериментів.

Але необхідно пам'ятати, що дію далеко не всіх нових медичних препаратів можна перевірити навіть на близьких людині по будові і фізіології тварин. Питання проведення медичних дослідів на людях з їх згоди також можуть порушувати право на життя. Але якщо застосування даного конкретного препарату не припускає значного погіршення здоров'я людини або його смерть, то правильно оформлена письмова згода на експеримент зменшує відповідальність медичних працівників за можливе порушення права на життя. Гарантія відсутності тяжких наслідків від застосування нових препаратів на людині повинна відповідати кваліфікації медичних працівників, які проводять експеримент.

Суїциди.

Самогубства розглядаються як гріховний вчинок в більшості світових релігій. Серед причин самогубств виділяють:

- психічні захворювання і короткочасні психічні розлади
- вживання психоактивних речовин (алкоголю, наркотиків)
- сонячну, місячну і геомагнітну активність
- перенесене насильство
- важкі життєві ситуації (фінансовий крах, смерті близьких людей, ін.)

Розглянувши даний список, стає зрозумілим, що частина цих причин безпосередньо пов'язано з правом на життя.

Демографічні втрати, пов'язані з добровільним позбавленням себе життя, можуть також представляти велику проблему для країн, розташованих в географічних регіонах, де погодні умови сприяють депресії (наприклад, в країнах, розташованих близько до полярного круга, – тут число самогубств винятково високе), в країнах, де йдуть війни, революції, в країнах, які знаходяться в стані глибокої економічної кризи.

Нижня палата британського парламенту схвалила проект закону, згідно якому люди в Уельсі і Англії зможуть написати так званій „заповіт життя”: відмова від лікування в тому випадку, якщо в майбутньому у них з'явиться хронічне захворювання і вони не зможуть самі ухвалювати рішення про добровільне припинення життя. Закон дозволить людині вибрати довірену особу, яка ухвалить таке рішення за неї. У парламенті розвернулися жаркі дебати з цього питання. Супротивники закону стверджують, що він фактично легалізував еутаназію.

Запропонована колишнім лідером консерваторів Іоаном Дунканом Смітом поправка про те, що закон не повинен стати основою для ухвалення людьми рішень, ведучих до

смерті, не зібрала необхідного числа голосів: за неї проголосували 203 парламентарії, проти – 297. Сміт указав у поправці на те, що люди, які склали „заповіт життя”, можуть поміняти своє рішення до того моменту, коли вже не зможуть розпоряджуватися своєю долею.

При цьому, не дивлячись на вимогу уряду голосувати проти ухвалення поправки, за неї голосували 34 лейбористи. Сміт, у свою чергу, запевняє, що ще 100 лейбористів утрималися. За сам законопроект проголосували 354 депутати при необхідних 236 [26].

Смерті в результаті нещасних випадків в побуті і на виробництві.

По рекомендації Всесвітньої Організації Охорони Здоров'я смертність від травм і нещасних випадків обчислюють не тільки по фактичному числу загиблих, а ще по рокам «недожитого життя». Травми і нещасні випадки є однією з головних причин смертей на Землі після серцево-судинних, онкологічних захворювань і туберкульозу. Тому недостатні дії з боку держави по запобіганню нещасних випадків може бути причиною визнання порушення права на життя громадян.

Обов'язок захищати життя покладається в першу чергу на законодавця: „право на життя охороняється законом”. Що розуміють під цим обов'язком? Чи зобов'язана держава, наприклад, через це зобов'язання нести відповідальність, якщо не встановило на рівні закону обмеження швидкості для мотоциклістів, хоча цей захід міг би зменшити кількість людських жертв на дорогах?

Небезпечна праця на виробництві – відмінна особливість незаможних країн, що розвиваються. До їх числа можна віднести і Україну. Жителі цих країн часто виїжджають в сусідні країни на заробітки. Остербайтери, нелегальні мігранти, що виконують важку, некваліфіковану роботу за маленьку плату, без створення безпечних умов праці і соціальних гарантій для працівника, часто одержують каліцтва і травми без якої-небудь компенсації з боку працедавця.

Смерті в результаті хвороб.

Захворювання на ВІЛ/СНІД значно скорочує життя хворих. Середня тривалість життя людини від моменту зараження його вірусом імунодефіциту складає в середньому від 5 до 12 років. Якщо інфікований вживає наркотики, то цей термін скорочується до двох-трьох років. ВІЛ/СНІД знаходиться в центрі уваги всього суспільства впродовж останніх двадцяти п'яти років у зв'язку з його невиліковністю і великою кількістю медико-соціальних проблем, які супроводжують пандемію.

Знаходячись поряд з ВІЛ-інфікованим або хворим на СНІД, у багатьох з'являється страх заразитися вірусом імунодефіциту. А люди завжди дуже тонко відчують, коли до них змінюється відношення. ВІЛ-інфіковані та хворі на СНІД удвічі потребують підтримки і розуміння тих людей, що їх оточують. Наприклад, коли людина хворіє на грип, його ж не виганяють за межі населеного пункту, не вішають ярлик з написом хворого. ВІЛ-інфіковані живуть таким же життям, володіють такими ж правами, як і всі інші. Спілкування з ними на побутовому рівні абсолютно безпечно, тому будь-які прояви щодо ізоляції і вигнання ВІЛ-інфікованих розглядаються світовою спільнотою як дискримінація за ознакою невиліковного захворювання, у зв'язку з чим витрачаються чималі кошти на численні проекти з запобіганню дискримінації і стигматизації цих людей.

За останні декілька років Україна виявилася втягнутою в низку скандалів з нецільовим використанням коштів гранту Глобального фонду по боротьбі з СНІДом, туберкульозом і малярією, в результаті яких фінансування програм по боротьбі з СНІДом було перерване достроково. Виникає закономірний висновок про те, що корупція в державі може стати причиною погіршення умов для боротьби з епідемічними

захворюваннями, що побічно порушує право на життя не тільки українців, але і жителів сусідніх країн.

Переповненість камер в місцях позбавлення волі також приводить до розповсюдження інфекційних захворювань. Часто особи, заражені сифілісом, туберкульозом, знаходяться в одній камері з іншими ув'язненими. Хоча останнім часом ситуація із забезпеченням слідчих ізоляторів і колоній протитуберкульозними медичними препаратами помітно поліпшується, визначається значний недолік медичного персоналу, медичних препаратів, устаткування.

Якщо йдеться про високозаразливі епідемічні хвороби, то іноді, в ім'я виживання, необхідно застосовувати закони військової медицини. Але є і інший шлях. Вакцинації проти натуральної віспи дозволили ліквідувати це захворювання на Землі. Це стало можливим завдяки скоординованій роботі практично всіх країн світу і дотриманню ними принципів програм імунопрофілактики, запропонованих Всесвітньою Організацією Охорони Здоров'я.

Всю потужність роботи міжурядових структур ООН вдається відчувати саме під час епідемій і стихійних лих, коли людиною беззастережно виконуються найбільш необхідні, раціональні дії. На жаль, активізація подібних дій відбувається тільки в кризових ситуаціях.

Ненадання медичної допомоги і недостатній соціальний захист.

Здоров'я нації – одна з самих наболілих сьогодні проблем нашого суспільства. Не випадково вчені медики б'ють тривогу, намагаючись донести до людей при владі ту просту думку, що держава – це не тільки території і корисні копалини, але і люди. У країні, населеній хворими і немічними, не може бути майбутнього.

Одна з причин цього – відсутність профілактики і ранньої діагностики захворювань. Багато медичних послуг, пов'язаних з діагностикою захворювань, платні. Тому люди вимушені займатися самолікуванням, а до лікаря ходять в екстрених випадках. Багато традиційних вітчизняних ліків стають не по кишені простим громадянам: вони вимушені користуватися дешевими підробками лікарських засобів китайського або турецького виробництва.

Деякі лікарі в Україні суміщають свою роботу з роботою рекламного агента фармацевтичних компаній і пропонують пацієнтам ліки з власного арсеналу, стверджуючи, що в аптеці вони коштують набагато дорожче. Пацієнтові нічого не залишається робити, як купити необхідні ліки з рук свого доктора.

Головна причина багатьох смертей криється в соціальних чинниках, тобто в тому, як налагоджена робота системи життєзабезпечення і безпеки громадян. Якщо у людини немає нормальної роботи, що дозволяє гідно заробляти, нормально жити, повноцінно відпочивати, то рівень його здоров'я різко падає, відповідно росте рівень захворюваності і скорочується тривалість життя [27].

Підйом диспансеризації населення, налагодження інформаційного обміну між лікарями із спеціалізованих установ (наприклад, онкологічних) і установ загальної лікувальної мережі, створення умов для страхування життя і здоров'я, впровадження повноцінної сімейної медицини – перспектива далекого майбутнього для України. Для виправлення роботи некоректної системи і виходу з системної кризи, що зачіпає перш за все системи управління охороною здоров'я, потрібна напружена і кваліфікована спільна робота медиків і політиків. В результаті цієї роботи кожному хворому повинне бути забезпечене право на отримання якісної діагностики і сучасного лікування, яке буде сплачено за рахунок коштів самого хворого, страховки або державних коштів.

У контексті права людини на отримання інформації про стан свого здоров'я ми хочемо також відзначити позитивні зміни медичної доктрини України: про своє

захворювання повинен знати перш за все сам хворий, і саме він може сам вирішити, кого посвячувати в цю таємницю, навіть якщо йдеться про його найближчих родичів. У радянські часи існувала інша традиція: не говорити хворому про його невиліковне захворювання, щоб не погіршити його стан стресом від одержаної інформації, а говорити про все родичам хворого.

Окремим моментом, суміжним з правом на життя, є переважання смертності над народжуваністю в Україні. Головна причина низької народжуваності – недостатній рівень прибутку сім'ї. Демографічна криза в країнах пострадянського простору і в Європі компенсується високою народжуваністю в країнах Азії, населення Землі продовжує збільшуватися, і ми можемо пригадати також про проблему перенаселення. Ми вважаємо, що потрібно внести до сімейного законодавства України уточнення про права на життя дитини (право на народження), особливо зараз, з появою штучних методів запліднення [28].

Якщо допущена халатність з боку медичного персоналу, для притягнення держави до відповідальності у зв'язку з невиконанням позитивних зобов'язань охороняти право на життя необхідне надання жертвам можливість звернутися з цивільним позовом до суду, або розглянути цивільний позов в рамках кримінальної справи, щоб встановити відповідальність конкретних лікарів, а також надати компенсацію в процесі врегулювання цивільної суперечки (позову про відшкодування матеріального збитку і компенсації моральної шкоди). Також може бути передбачене притягнення до дисциплінарної відповідальності тих, хто порушує право на життя інших осіб.

Розповсюдження наркотиків, тютюну і алкоголю.

В Україні неухильно зростає кількість людей з хімічними залежностями. Паралельно з епідемією наркоманій розвивається епідемія ВІЛ/СНІДу. Смерті при вживанні наркотиків наступають перш за все від передозувань, гнійних інфекцій. Враховуючи, що розповсюдження наркотиків – прибутковий бізнес, необхідно говорити про них як про глобальну проблему людства, тісно пов'язану з порушенням права на життя.

Тютюн при його курінні не має жодного корисного чинника для здоров'я людини. В середньому, куріння скорочує життя людини на 10 років, а ризик онкологічних захворювань збільшує в 8–15 разів. В Україні заборонена реклама тютюнових виробів на телебаченні, на пачках з сигаретами присутні написи: „куріння викликає захворювання на рак”. Таке формулювання є чіткішим і страхітливим, чим попереднє: „куріння небезпечно для Вашого здоров'я”. Проте, таких дій, як виявляється, недостатньо, оскільки кількість курців в Україні продовжує неухильно зростати.

Алкоголь – одна з важливих статей доходу державного бюджету. Протягом декількох років реклама спиртних напоїв на телебаченні в Україні була відсутня, але зараз вона продовжується, не дивлячись на законодавчу заборону. Виробниками спиртних напоїв знайдена юридична лазівка: тепер вони рекламують не напої, а торгові марки. Хотілося б побачити принципову позицію українських парламентаріїв, кожний з яких в ході передвиборних кампаній давав обіцянку піклуватися про здоров'я нації.

У міжнародній судовій практиці є випадки розгляду подів, пов'язаних з нестворенням умов з боку держави для запобігання зловживанням алкоголем [28]. Але вони підкреслюють, що свобода вибору щодо вживання психоактивних речовин покладається на самого споживача і регламентується законодавством тих країн, де знаходяться споживачі.

ВИСНОВОК.

Людство йде по шляху демократизації і встановлення єдиних стандартів розуміння базових прав, одним з яких є право на життя. В рамках цього права людині надана можливість самому вирішувати, чи буде він виконувати дії, пов'язані з ризиком для життя; право на природну, ненасильницьку смерть.

Дискутабельна проблема права на смерть як зворотної сторони права на життя, і права особи не тільки самому зробити акт самогубства, але і просити інших осіб про здійснення ними дій, направлених на припинення його життя.

Народження і смерть, зміст і форма життя розуміються вже не як щось само собою зрозуміле, але як повинне осмислюватися людиною зважаючи на їх доцільне використання. Це осмислення здійснюється через юридичні норми і мораль.

Використана література.

1. Kamisar Y. Some Non-religious views against proposed „Mercy–killing” legislation / *Moral Problems in Medicine. A practical Course book.* M. Palmer. Lutterworth Press. Cambridge. 1999. P 51.
2. Singer P. *Practical ethics.* 2 ed. Cambridge University Press. 1996. – P.192.
3. www.guardian.co.uk/theissues/article/0,6512,672432,00.html.
4. Broeckaert B., Olarte J. M. N. Sedation in palliative care: facts and concepts // *The ethics of Palliative care. European perspectives.* Ed. By D. Clark. Buckingham–Philadelphia: Open University Press. 2002. – P. 195.
5. Головистикова А. Юридическое закрепление момента начала жизни и смерти // *Право и жизнь.* № 60 (8). 2003. www.law-n-life.ru/arch/n60.htm
6. Рабец А.М. Право на жизнь и проблемы гражданско–правовой ответственности за его нарушение // *Юрист.* № 6. 2001. С. 61.
7. Капинус О.С. Эвтаназия в свете права на жизнь. Камерон. 2006.
8. Saunders C. What's in a name // *Palliative Medicine.* 1987. # 1. - P. 57.
9. Assisted Dying for the Terminally Ill Bill. HB Bill 17. Published by Authority of the House of Lord. 2004. – P. 7.
10. *Medical Ethics.* 3d ed. By Alastair Campbell, Grant Gillitt, Gaketh Jones. OUP, 2003. – P. 33.
11. Woods S. Is terminal sedation compatible with good nursing care at the end of life// *International Journal of Palliative nursing,* 2002, May. – P. 244.
12. Tannsjo T. Terminal Sedation: Euthanasia in Disguise? 2. Terminal Sedation. A substitute for Euthanasia? Dordrecht/Boston/London, 2004. – P 8.
13. Randal F, Downie R. S. *Palliative care ethics. A companion for all Specialists.* – 2 ed. OPU. 1999. – P 270.
14. Cowan R.S. Genetic technology and reproductive choice: an ethics for autonomy / *Debating Biology. Sociological reflections on health, medicine and society.* Ed by S. J. Williams, L. Birke, G. A. Bendellow. London and New York, 2003. – P. 245.
15. Glover J. Future people, disability and screening. / *Bioethics.* Ed by Harris J. OPU. 2001. – P. 432, 434.
16. Saxton M. Why members of the disability community oppose prenatal diagnosis and selective abortion. // *Prenatal testing and disability rights.* Ed. By Erik Parens and Adrienne Asch. Georgetown university press / Washington, D. C. 2000. – P. 147–164.
17. Kittay E. F., Kittay L. On the expressivity's ethics of selective abortion for disability: conversations with my son // *Prenatal testing and disability rights.* Ed. By Erik Parens and Adrienne Asch. Georgetown university press / Washington, D. C. 2000. – P.165–173.

18. Gordun B., Crul B., Zylicz Z. Euthanasia and physician-assisted suicide / The ethics of palliative care. European perspectives. Ed. By Henk ten Have, David Clark. Open University Press. Buckingham. Philadelphia. 2002. – P. 195.

19. Hayry M., Takala T. What is Bioethics all about? A start/ Scratching the surface of Bioethics. Ed by Hayry M. and Takala T. – Amsterdam - New-York, 2003. – P. 2.

20. Загыртдинова Ф. Эвтаназия. (Страдание и сострадание, смерть и бессмертие в свете биомедицинской этики. Право родиться и право умереть. Христианская этика.) / [http:// www.church.uz](http://www.church.uz).

21. Иванов Ю.Н., Иванова Н.М. Жизнь по интуиции. Кн. 1. М., 1994. Изд-во „Общественная польза”.

22. Гольшева Л.Ю. Ребенок и его право на жизнь: некоторые аспекты законодательной регламентации / Сборник научных трудов. Серия „Право”, выпуск №1 (5) // Сев.Кавк.ГТУ, Ставрополь, 2003 г. Северо-Кавказский государственный технический университет <http://www.ncstu.ru>.

23. Эльштейн Н.В. Медицина и время. Таллин, 1990. Изд-во Валгус.

24. http://news.bbc.co.uk/go/pr/fr/-/hi/russian/uk/newsid_4096000/4096951.stm.

25. Право на жизнь / О некоторых актуальных проблемах реализации конституционного права на жизнь в Саратовской области / Специальный доклад Уполномоченного по правам человека в Саратовской области. – Саратов: Агентство „Диалог”, 2002. – 56 с.

26. Право на жизнь, запрет пыток и бесчеловечного или унижающего достоинство обращения или наказания: европейские стандарты и российское законодательство / Под общ. ред. С.И. Беляева. Екатеринбург: Изд-во Уральского ун-та, 2005. 244 с. (Международная защита прав человека: Вып. 4).

27. Лукьянцев Г.Е. Европейские стандарты в области прав человека. Теория и практика функционирования Европейской конвенции о защите прав человека и основных свобод. Издательство „Звенья”, Москва, 2000 г.

ДОТРИМАННЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ В УСТАНОВАХ КРИМІНАЛЬНО-ВИКОНАВЧОЇ СИСТЕМИ

Олександр Букалов, „Донецький Меморіал”

Питання дотримання права на життя в установах виконання покарань тісно пов'язано з умовами утримання засуджених і осіб, узятих під варту, з медичним забезпеченням їхнього здоров'я, з можливостями одержання необхідного лікування.

В цьому відношенні становлять інтерес дані про смертність у місцях позбавлення волі. Це показник в інтегральному виді відображає результативність зусиль держави що до дотримання права на життя. Дані про захворюваність і смертність в установах Департаменту з питань виконання покарань за останні кілька років, надані правозахисній організації „Донецький Меморіал” самим відомством, наведені нижче в таблиці.

Захворюваність і смертність в установах Департаменту

Показники	1.1.2004	1.1.2005	1.1.2006	1.1.2007
Число осіб у МПВ	191 677	188 465	170 923	160 725
Померло	824	808	868	741
На 1 тис. ув'язнених	4,30	4,29	5,08	4,61
Випадків суїциду	41	44	40	44
На 1 тис. ув'язнених	0,21	0,23	0,23	0,27
Хворих активною формою туберкульозу	9 080	10 198	9 020	бл.7,6 тис.
На 1 тис. ув'язнених	47,37	54,1	52,77	47,28
ВІЛ-інфікованих	1 917	3 568	4 058	4 695
На 1 тис. ув'язнених	10,0	18,93	23,7	29,2

З огляду на помітні зміни з року в рік загальної чисельності осіб, що перебувають в установах Департаменту, є виправданим порівнювати не абсолютні дані, а дані з розрахунку на 1 тисячу ув'язнених.

Зрозуміло, що в 2006 році (дані станом на 01.01.2007) смертність знизилася, але тільки в порівнянні з попереднім роком (з 5,08 до 4,61), оскільки вона все-таки залишається вище рівня 2003–2004 років.

Будь яких точних відомостей про причини смертей не має, однак цілком обгрунтовано можна припустити, що основна причина, по якій вмирають ув'язнені – це хвороби, насамперед туберкульоз. Чи був такий результат неминучий у всіх випадках смерті, сказати неможливо. Для цього необхідно проводити спеціальні дослідження. Однак динаміка зміни смертності показує, що помітних успіхів і змін в останні роки в установах виконання покарань – всупереч твердженням керівництва відомства – не спостерігається.

Мають інтерес дані про смертність, отримані від Управління Департаменту з питань виконання покарань у Донецькій області. Так, за станом на 15.10.2004 року в установах Донецької області вмерло 177 засуджених, за аналогічний період 2005 року – вмерло 205 засуджених, а за такий самий період 2006 року – 111 засуджених. Невідомо, які причини привели до сплеску смертності в 2005 році, однак керівництво відзначає, що „випадків насильницької смерті засуджених, по яких збуджуються кримінальні справи, протягом 2004–2006 років не було”.

Європейський суд з прав людини відзначає, що *позитивні зобов'язання держави вживати превентивних заходів для захисту окремих осіб і груп осіб можуть виникнути*

у випадку, коли влада знала або повинна була знати про існування „реального й безпосереднього ризику для життя певної особи або групи осіб, викликаного злочинними діями з боку третіх осіб”. Якщо в подібних обставинах влада не вжила заходів у рамках своїх повноважень, які б допомогли уникнути цього ризику, існує порушення права на життя. Суд установив, що заявник повинен лише довести, що влада не зробила того, чого було б розумним очікувати з метою запобігання реального й безпосереднього ризику для життя, про яке вона знала або повинна була знати [1].

Однак для України випадки, коли родичі померлого, в місцях позбавлення волі громадянина, ініціювали розслідування його смерті, не відомі. Тому про ефективність прийнятих державою заходів по збереженню життя ув'язнених, судити на підставі наявних даних не виявляється можливим.

Разом з тим, насторожує збільшення суїцидів за три роки з 0,21 до 0,27, тобто майже на 30%. Причини такого росту теж мають потребу в детальному дослідженні.

Позитивні зобов'язання в рамках Європейської конвенції прав людини „захищати життя” відносяться й до людей, що перебувають в ув'язненні. Що стосується ризику самогубства, Суд встановлює, що тюремна влада, виконуючи свої повноваження, повинна виконувати свої обов'язки, ґрунтуючись на невід'ємності прав і свобод осіб, схильних до самогубства. Існують загальні запобіжні заходи, що дозволяють знизити ризик заподіяння шкоди самому собі без зазіхання на свободу особи. Відповідальність держави виникає при існуванні реального й безпосереднього ризику самогубства, про яке тюремна влада знала або повинна була знати [2].

Відомо, що особи, схильні до суїциду, перебувають на обліку тюремної адміністрації, їх число становить кілька тисяч чоловік (в 1999 році – 2500). У відкритих джерелах аналізу причин, що приводять до самогубств, за останні роки не знайдено. В 1999 році основними причинами називалися втрата соціальних зв'язків і у зв'язку з цим життєвих перспектив (30% випадків), а також нездатність адаптуватися в умовах відбування покарань (30%).

Варто мати на увазі, що якщо події повністю або у певній мірі відомі винятково владі, як, наприклад, у випадку утримання людини під вартою, існує чітка презумпція провини держави при одержанні травм або смерті в'язня. У цьому випадку тягар доведення покладається на владу, яка повинна надати задовольняючі й переконливі пояснення фактів, що відбулися, [3].

„Особи, що знаходяться під вартою, перебувають у дуже вразливому положенні, і на владу покладене зобов'язання забезпечити дотримання їхніх прав” [4]. У випадку, коли людина, ув'язнена в гарному стані здоров'я, пізніше помирає, на владу покладається обов'язок надати правдоподібні пояснення подій, що призвели до її смерті. Ненадання подібних пояснень веде до встановлення відповідальності влади за цю смерть [5]. У випадку смерті в ув'язненні існує чітка презумпція провини державних органів.

Однак в Україні про можливість встановлення провини держави мови не йде, тому що відсутні випадки пошуку цієї самої провини, а тому говорити про те, що провинна існує в якихось конкретних випадках не представляється коректним.

Слід зазначити постійний зріст числа ВІЛ-інфікованих осіб в установах Департаменту – більш ніж у два рази за останні три роки

При розгляді питання дотримання права на життя в установах виконання покарань варто відокремити дві сторони проблеми.

1. Дії держави по забезпеченню права на життя у випадках, коли життям громадян загрожує небезпека.
2. Яким чином реагують державні органи у випадках, коли людина втрачає життя, яких вживає заходів.

Як відзначалося в Доповіді „Дотримання прав ув'язнених в Україні–2005”, підготовленій „Донецьким Меморіалом” (далі – Доповідь) [6], „Існують деякі проблеми зі звільненням осіб з поганим станом здоров'я. Є спільний наказ Департаменту й Міністерства охорони здоров'я України № 3/6 від 18.01.2000, що містить **„Перелік захворювань, які є підставою для подання в суди матеріалів про звільнення засуджених від подальшого відбування покарання”**”.

Однак часто суди, які ухвалюють рішення щодо можливості звільнити засудженого від відбування покарання у зв'язку з важким, іноді невиліковним захворюванням, відмовляються звільняти таких ув'язнених, навіть коли зрозуміло, що людина проживе не більше декількох тижнів. У таких ситуаціях відповідальність лягає на судові органи, хоча хворі вмирають в установах Департаменту. Не виключено, що на статистику смертності в певній мірі впливають і коливання в судовій практиці в цьому питанні. Якщо суди підвищать рівень задоволення подань адміністрацій і будуть частіше звільняти осіб з тяжкими захворюваннями, то смертність в колоніях може помітно знизитися, тому що засуджені будуть помирати вже на волі, не збільшуючи статистичні показники установи. Для більш впевненого судження про сполучення цих двох факторів теж необхідні спеціальні дослідження.

Недостатній рівень нормативного вирішення питань звільнення від відбування покарання у зв'язку з важкою хворобою відбивається й у такому факті. Батьківський комітет „Порятунок” 5 липня й 26 жовтня 2005 (Доповідь, п. 169) звертався до Президента України з проханням сприяти у звільненні від покарання за станом здоров'я засуджених Каверзіна О., Ключник С., Перепелка В. На перше звернення відповіді не було. Після другого відповів Департамент і листом від 30 листопада повідомив, що „стадії ходу захворювань цих засуджених не передбачені Переліком захворювань, затверджених Міністерством охорони здоров'я, а Перепелка В. помер у медичній лікарні УВП № 1”. Разом з тим у відповіді відзначалося, що Департамент поставив перед Міністерством охорони здоров'я України питання про можливість розширення Переліку захворювань, які є підставою для подання в суд матеріалів. Результати розгляду цього питання поки не відомі.

Безумовно, що в установ виконання покарань можливості по забезпеченню права на життя та створення безпечних для життя умов відбування покарань обмежені об'єктивними факторами, насамперед ресурсами. Якщо, наприклад, в якійсь установі не вистачає медичних препаратів, необхідних для лікування, і пацієнт із цієї причини вмирає, то складно й навряд чи виправдано казати в такій ситуації про провину працівників даної установи.

Разом з тим, в силу закритості відомства дуже важко скласти об'єктивне уявлення про фактори, що впливають на дотримання права на життя в цих установах.

Не завжди офіційна інформація від відомств (Доповідь, п. 168) відбиває реальну картину повністю. Працівники, що знають про реальне положення, трапляється, бояться про це говорити. Наприклад, херсонська газета „Вгору”, №39, від 29.9.2005 написала:

„Померлих від туберкульозу, кого не забрали родичі, ховають на цвинтарі неподалік села, де розташована тублікарня. По медичних нормах їх треба б спалювати, говорить фельдшер лікарської амбулаторії, але крематорію немає, а тому їх ховають глибше, засипають дезпрепаратами. Офіційні запевняння, що всі лікарні, у тому числі й колонія, у необхідному обсязі забезпечена дезпрепаратами – неправда. Але прямо вказувати на порушення ніхто не наважується, як і не заперечує офіційну версію „все добре” – адже якщо закриють контору, то де працювати?”

Бувають випадки, коли засуджені, не маючи можливості домогтися від адміністрації установ виконання яких–небудь своїх вимог, ризикують життям, намагаються порізати

собі вени або нанести інші ушкодження, щоб змусити адміністрацію установ прислухатися до їхніх вимог і розглянути питання. Якою мірою представники органів влади стурбовані загрозою життю засуджених у таких ситуаціях, свідчить позиція глави Департаменту з питань виконання покарань, викладена їм у листі на ім'я керівника Українського Хельсінкського Союзу у зв'язку з одержанням відомством антипремії „Будяк року–2006”, де пан Кошцінець стверджує:

„Слід зазначити, що групове нанесення засудженими собі членушкоджень є одним із засобів впливу на адміністрацію установ з метою послаблення встановленого законодавством режиму відбування покарань та уникнення покарання за вчинені правопорушення. Проте жодне з членушкоджень, що були нанесені засудженими, не мали ніякої загрози для їх здоров'я та життя та носили демонстративний характер”.

Навряд чи така, не підтверджена ніякими іншими незалежними джерелами, оцінка керівником відомства мотивів, що штовхнули засуджених на покалічення, вписується в міжнародні стандарти дотримання державою права на життя.

Відомі випадки, коли здоров'я, а, можливо, і життя засуджених піддавалися небезпеці через методи, якими проводилися обшуки в житлових приміщеннях колоній з використанням загонів спеціального призначення. Дуже показово, що свідченням дотримання законності при проведенні обшуків з використанням спецпідрозділів, керівник відомства називає не перевірки незалежними органами, а всього лише відсутність скарг: ***„Під час проведення цих заходів спецзасоби та заходи фізичного впливу до засуджених і осіб, узятих під варту, не застосовувалось, про що свідчить відсутність скарг від засуджених (ув'язнених) на неправомірні дії персоналу підрозділів спеціального призначення”.***

Розслідування або їхні результати повинні бути відкриті суспільному контролю для забезпечення прозорості як на практиці, так й у теорії [7]. Ступінь громадського нагляду може варіюватися час від часу. Відносно громадського контролю за розслідуваннями Європейський суд ухвалив, що розкриття або публікація поліцейських звітів і матеріалів розслідування може відбутися на інтересах окремих людей або розслідуванні в цілому, тому що може передішити справу.

Однак публікації результатів розслідувань надзвичайних подій у колоніях не відбувається, що не відповідає стандартам Європейського суду з прав людини. Європейський суд у п. 98 свого рішення [8] прийшов до висновку, що ***„ефективність розслідування також забезпечується можливістю громадськості контролювати слідство. Ступінь такого громадського контролю може варіюватися залежно від обставин справи, однак у будь-якій справі необхідно дотримуватись законних інтересів потерпілого й інформувати його про хід слідства. Доступ до матеріалів справи може бути забезпечено й на останній стадії слідства, тому що надання такого доступу на ранній стадії може привести до порушенні таємниці слідства – таким чином, ненадання на початковому етапі доступу до документів не може розглядатися як автоматичне порушення статті 2 Конвенції”.***

Загальноприйнятим стандартом є оперативність розслідування випадків смерті ув'язнених. Воно повинно проводитись належним чином й у розумний термін. Організоване належним чином розслідування фактів використання сили, що призвело до смерті, є важливим моментом у підтримці громадської думки, що владі притаманні цінності правової держави. Це запобігає змові між державними службовцями, і виражає нетерпимість до незаконних дій.[9].

У цьому контексті скоріше підозрілість, ніж довіру, викликають різного роду письмові заяви засуджених, що надає адміністрація установ як доказ своєї невинності. У

цих заявах вони стверджують, що все в них добре й претензій до адміністрації вони не мають. Так, батьківський комітет „Порятунок”, що поєднує батьків, чії діти відбувають вищу міру покарання, у листі на ім'я Генерального прокурора України відзначає (Доповідь, п. 202), що „явно обурливими виглядають дії керівництва колонії у зв'язку з відбором пояснень у засудженого Ю. про відсутність претензій до адміністрації. Засуджений Ю. є повністю залежною від адміністрації в'язниці особою, перебуває фактично в їхніх руках, тому дача таких пояснень незаконна і є неприпустимою практикою. Про це вказувала Європейська Комісія з прав людини в доповіді в справі № 38812/97 Полторацький проти України”.

В умовах такої закритості установ виконання покарань, неможливості відправити скарги або відомості, які свідчили б про факти порушень із боку адміністрації, занадто сміливо б було стверджувати, що держава робить все можливе для дотримання права засуджених на життя. Сам характер закритості в Україні питань, пов'язаних з діями установ держави, спрямованими на дотримання цього права, не відповідає міжнародним стандартам дотримання прав людини.

Навряд чи подібні методи дії тюремних адміністрацій сприяють громадській довірі до них. Їх дуже складно розглядати і як свідчення нетерпимості до незаконних дій з боку представників влади. На жаль, керівництвом тюремного відомства в Україні не береться до уваги те, що цінність таких висновків або незаперечних припущень повинна бути розглянута у світлі обставин кожної конкретної справи, серйозності й природи висунутих обвинувачень.

При цьому необхідно зазначити, що певний рівень медичного забезпечення в установах все-таки дотримується. Особливо позитивно це позначається на громадянах з маргіналізованих прошарків – бомжі, жебраки. В умовах установи вони одержують деяку мінімальну медичну допомогу, виявившись же на волі, без житла, без роботи й джерел існування, вони в значно більшому ступені піддаються ризику занедужати, не одержати навіть мінімального лікування й навіть померти, чим перебуваючи в місцях позбавлення волі.

Місцева газета Херсонщини („Гривня”, № 16, 14.04.2005) повідомляє (Доповідь – п.166): „У колоніях області утримується більше 7,5 тисяч чоловік. У двох колоніях для хворих туберкульозом відбувають строк 2100 чоловік. Якщо вони за час знаходження в колонії не встигають вилікуватися, то після звільнення вони повинні продовжувати лікування в спеціалізованому диспансері. Однак деякі з них, навіть хворі відкритою формою, звільнившись, жебракують, створюючи небезпеку для громадян”.

ВИСНОВОК.

Відсутність ясних відповідей й яких-небудь статистичних даних по багатьом питанням, що стосуються проблеми дотримання права на життя в установах кримінально-виконавчої системи, явно й однозначно вказує на те, що вкрай актуальним є проведення цілеспрямованих досліджень даних проблем з обов'язковою участю незалежних структур, насамперед, правозахисних організацій.

Використані джерела.

1. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Osman v. United Kingdom* від 28 жовтня 1998 року
2. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Tanrikulu v. Turkey* від 28.07.1999 року

3. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Salman v. Turkey* від 27 червня 2000 року; *Sakici v. Turkey* від 8 липня 1999 року; *Timurtas v. Turkey* від 13 червня 2000 року.

4. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Salman v. Turkey* від 27 червня 2000 року

5. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Anguelova v. Bulgaria* від 13 червня 2002 року

6. Дотримання прав ув'язнених в Україні–2005, Доповідь „Донецького Меморіалу”, 2006 р.

7. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *McKerr v. United Kingdom* 4 травня 2001 року

8. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *McShane v. United Kingdom* 28 травня 2002 року

9. Рішення Європейського суду з прав людини в справі *Jordan v. United Kingdom* від 14 березня 2000 року

ПРАВО НА ЖИТТЯ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ТА УКРАЇНСЬКІЙ ТРАДИЦІЇ: СОЦІАЛЬНО–ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ

Кочемировська Олена, кандидат психологічних наук, президент Асоціації молодих професіоналів „Клас”, доцент кафедри психології Національного аерокосмічного університету „ХАІ” ім.М.Є.Жуковського
Абдурахманова Ірина, психолог, асистент кафедри психології НАУ „ХАІ” ім.М.Є.Жуковського

Право на життя є невід’ємним правом кожного громадянина та вищою соціальною цінністю, яка визнається однаково важливою і для кожної окремої людини, і для суспільства в цілому. Будь–які зазіхання на людське життя відносяться до найбільш тяжких злочинів та караються значними термінами позбавлення волі (визнавши життя людини найвищою цінністю, Україна відмовилася від смертної кари навіть за найцинічніші та найбрутальніші злочини, підтвердивши цим самим повагу до ідей гуманізму й людяності). Аналогічним чином дії та бездіяльність, що сприяють скоєнню самогубства, також тягнуть за собою кримінальну відповідальність.

Отже, замах на життя людини з правової та моральної точки зору вважається абсолютно неприпустимим, і в той же час, цей абсолют піддається сумніву та стає предметом широкої соціальної дискусії, коли мова йдеться про аборти та добровільне переривання життя – самогубство й евтаназію. Одна частина суспільства оцінює зазначені дії як нехтування правом на життя (зокрема, релігійна традиція суворо забороняє порушення Божої волі), а інша – як реалізацію цього права в найширшому сенсі (людина може вільно та самостійно визначитись щодо переривання вагітності, продовження або припинення свого існування, виходячи з приватних мотивів).

Така суперечливість викликана цілою низкою причин історико–філософського, релігійного, політичного та культурного характеру. Найбільших трансформацій в європейській традиції зазнало ставлення громади до суїциду, яке кілька разів радикально змінювалося. Наприклад, в Стародавньому Римі та Греції самогубством було легітимоване та вважалося цілком прийнятним (якщо не почесним) способом розставання з життям. В якості прикладу можна назвати лише кілька імен найбільш відомих самогубців тієї епохи: Сенека, Петроній, Піфагор, Сократ, Демокрит, Діоген Лаерцій, Порцій Катон – і наведений перелік далеко не повний. Пізніше, з поширенням християнства, ставлення до суїциду радикально змінилося – в Середні віки та в епоху Відродження самогубство вважалося одним з найстрашніших злочинів проти віри. Епоха Просвітництва, розвиток філософії раціоналізму та прагматизму, обмеження церковної влади, поставили питання щодо природних прав людини, заклали основи атеїзму, що призвело до часткової легітимації добровільного переривання життя в світських колах. Завдяки цьому, к XIX сторіччю в позацерковному середовищі сформувалися погляди на самогубство, які збереглися й до сьогодні: суїцид сприймається більшістю громадян і не як гріх, і не як акт особистої свободи, а як наслідок значного психічного, морального, фізичного або соціального неблагополуччя. Велике значення для формування такої суспільної позиції мав бурхливий розвиток психіатрії та психології, починаючи з середини XIX сторіччя.

Слід зазначити, що виникнення нових філософських концепцій, які піддавали критиці або повністю переглядали християнські цінності, розвиток політичного тероризму призвели до майже повної легітимації в молодіжному (перш за все, студентському) середовищі самогубства як способу демонстрації свого ставлення до оточуючого світу й суспільства, вираження власної громадянської та політичної позиції. Внаслідок захоплення філософією Шопенгауера та Ніцше початок ХХ сторіччя в Російській імперії відзначився епідемією самогубств серед молоді; аналогічна ситуація спостерігалась в Австро–Угорщині, Германії, Великобританії.

З тих пір процент самогубств постійно зростає (за виключенням воєнних періодів), і суїцидальна поведінка стає об'єктом постійної уваги психологів, психіатрів та інших фахівців. Слід зазначити цікаву закономірність – найбільша кількість суїцидів спостерігається в періоди та в країнах з високим рівнем соціального благополуччя. Так, найвищий рівень схильності до суїцидальної поведінки, перш за все серед молоді, властивий т.з. розвинутим країнам: Швеція, США, Австрія, Швейцарія, Німеччина, Нідерланди, Великобританія, Австралія тощо. Отже, думка, що самогубство – це наслідок соціального або матеріального неблагополуччя є помилковою. Насправді основним виявляється питання щодо психологічних передумов та чинників (особистісних, сімейних та інших), які спонукають фізично та психічно здорову людину прийняти рішення щодо добровільного позбавлення себе життя.

Слід зазначити, що все більш актуальною стає проблема не тільки самогубств, а й евтаназії, яку окремі дослідники розглядають в рамках суїцидальної поведінки, хоча й і за сприянням іншої людини. Крім морально–етичного аспекту, ця проблема ускладнюється наявністю в більшості країн, включно з Україною, кримінальної відповідальності за доведення іншої особи до самогубства.

Всі офіційні конфесії християнської церкви виступають однозначно проти евтаназії, розглядаючи її як злочин проти Закону Божого та людського, як морально неприпустиме вбивство людської істоти. В останні хвилини перед смертю, коли людина прощається з навколишнім світом, її душа повинна мати час аби переосмислити минуле життя та прийти шляхом Ісуса Христа до Царства Божого; евтаназія ж позбавляє особу такої змоги та закриває перед нею ворота до Царства.

Світські ж кола не мають такої одностайності в ставленні до евтаназії, і дискусії з цього приводу не припиняються. Існує багато прихильників такого способу відходу з життя, пояснюючи нестерпними стражданнями важко хворої людини. Багато людей зазначають, що вважають евтаназію найкращим способом закінчити власне життя у випадку смертельного захворювання, яке несе за собою повну втрату рухової активності або жорстокий біль (достатньо згадати без перебільшення всесвітню увагу до судової справи доктора Кеворкяна на прізвисько „доктор Смерть”, який позбавляв життя вмираючих від раку людей).

Ще одним досить болючим питанням є проблема врегулювання абортів, які розглядаються як позбавлення майбутньої дитини права на життя. Розвиток медицини, посилення ролі жінок в суспільстві значно змінили ставлення до абортів у ХХ віці. Вони перестали бути недоступними, тайними, ганебними; аборти залишаються основною формою регулювання народжуваності в багатьох країнах світу. Зокрема, в Україні співвідношення кількості абортів до кількості дітей, народжених живими (на 100 дітей), за даними Держкомстату, становить 112,7%, тобто операцій штучного переривання вагітності на 12,7% більше, ніж народжень дітей.

Християнство з цього приводу має однозначну думку: жінка, яка робить аборт, позбавляє дитину благодаті майбутнього хрещення, тобто вчиняє страшний гріх щодо власної душі та душі немовляти. Ставлення „нерелігійної” частини українського

суспільства до абортів є набагато терпимішим (майже байдужим): вони не заохочуються, але й майже не засуджуються; громада визнає існування обставин, за яких аборт є легітимним способом розв'язання соціальних, медичних та сімейних проблем жінки. В той же час, досвід католицької Польщі та Словаччини, де аборти заборонені законом, свідчить, що це явище не є загальним для всіх європейських країн.

Загалом, в переважній більшості неспеціалізованих досліджень проблема вибору на користь смерті зазвичай розглядається з правової або морально-етичної точки зору. Проте, слід обов'язково враховувати і психологічні підвалини такого життєвого вибору, адже вони прямо пов'язані з особистісною зрілістю людини та її здатністю адаптуватися до мінливої соціальної ситуації, з проблемою втрати та пошуку сенсу життя, особливостями сімейної ситуації та стосунків з найближчим оточенням. Отже, нижче наведено короткий огляд окремих психологічних підходів до розгляду проблем суїциду, евтаназії та абортів.

СУЇЦИДИ – ПСИХОЛОГІЧНИЙ АНАЛІЗ.

Україна відноситься до групи країн з високим рівнем суїцидальної активності (22 інциденти на 100 тис. населення за даними Держкомстату на кінець 2006 р.), причому в центральних та південно-східних областях країни відносна кількість самогубств вища, ніж в інших регіонах держави. Один із провідних психіатрів України О. Чуприков вважає, що офіційні дані є заниженими, адже вони не враховують тих, хто, вирішивши піти з життя, не залишив записки (в цьому випадку смерть може бути віднесена до наслідків нещасного випадку). Крім того, як правило, родичі намагаються всіляко приховати факт суїциду або суїцидальної спроби, тому люди, які прагнули накласти на себе руки, залишаються поза межами уваги медиків. Втім, незважаючи на такий високий показник, Україна не є „чемпіоном” в цьому сумному змаганні: перше місце серед країн Євросоюзу посідає Литва (90 випадків самогубства на 100 тис. жителів). Значною є суїцидальна активність і в економічно благополучних Фінляндії (37/100 тис. населення), Швейцарії (34/100 тис.), Австрії (31/100 тис.), Угорщині (27/100 тис.), Норвегії (24/100 тис.). Загальний показник самогубств у ЄС складає 25,6 суїцидів на 100 тис. населення, що значно вище, ніж в бідних країнах Африки та Латинської Америки, мусульманських державах.

Динаміка рівня смертності внаслідок суїцидальної поведінки в Україні відбиває, що він стрімкіше зростає в промислових регіонах, а також в областях, що зазнали нищівного впливу Чорнобильської катастрофи. Зокрема однією з груп високого суїцидального ризику є ліквідатори наслідків аварії на ЧАЕС; самогубства складають десяту частину серед всіх випадків смерті цієї категорії громадян.

Спостерігається високий рівень суїцидальної активності серед сільського населення України. Якщо традиційно село відрізнялось значно меншим рівнем самогубств порівняно з містами, сьогодні сільчани кінчають із собою в 1,52 рази частіше, ніж міські жителі. Дослідники вважають, що цей феномен пов'язаний з руйнацією багатьох традицій на селі, природним старінням та різким підвищенням рівня алкоголізації сільського населення, відсутністю медичної та психологічної допомоги, доступної в містах.

За статистикою, найбільша кількість самогубств припадає на чоловіків, старших 60 років, але останніми роками фіксується активізація суїцидальної поведінки в групі молоді 15–29 років. Україна не виключення: до спроб самогубства найчастіше вдаються молоді люди у віці 18–29 років, які переважною мірою мешкають в розвинутих промислових районах.

Щодо спроб суїциду, то їх в Україні найчастіше скоюють жінки, але закінчених самогубств більше в групі чоловіків. Для жінок більш характерні так звані демонстративні суїциди, які є способом привернути увагу до власних проблем, заявити світу про власний емоційний стан („мені дуже погано і боляче”). Підхід чоловіків є більш інструментальним – вони зводять рахунки з життям, коли не бачать інших способів розв’язати ситуацію, що склалася. Жінки, крім того, схильні обирати більш „гуманні” та „естетичні”, на їх погляд, форми скоєння самогубства: вони ковтають сильнодіючі лікарські препарати або ріжуть вени, що, в багатьох випадках, і дозволяє їх спасти. Чоловіки ж обирають „скоріші” та „надійніші” методи: стрибають з вікон, вішаються або стріляються.

Самогубство може бути наслідком багатьох чинників, серед яких можна виділити бідність, безробіття, втрату близьких людей, негаразди у сімейному житті, проблеми на роботі, зловживання алкоголем і наркотиками, розлади психіки тощо. Проте, перелічені вище події часто стають лише так званою „останньою краплею”, поштовхом до розставання з життям, а справжні причини, що лежать саме в психологічній площині та не мають під собою очевидного підґрунтя, так і залишаються не визначеними. І саме такі ситуації викликають найбільший подив оточуючих: „І чого йому/їй не вистачало?”, „Нібито все було гаразд”, „Невже можна було піти з життя через таку дрібницю?”.

Вивчення проблеми суїциду почалося на межі XIX–XX ст., і тоді ж з’явилися фундаментальні праці Е.Дюркгейма та З.Фрейда, присвячені цій тематиці. Обидва дослідники стояли на протилежних позиціях. Так, соціологізаторська теорія Дюркгейма розглядала самогубство як наслідок, перш за все, соціальних причин, найважливішою з яких є порушення зв’язків людини із громадою, відчуження особистості від соціальної групи, до якої вона належить. Дослідник визначив низку закономірностей, пов’язаних із суїцидами, які знаходять своє підтвердження й сьогодні: влітку відсоток самогубств вищий, ніж взимку; суїциди більш поширені в північних регіонах порівняно з південними; чоловіки частіше скоюють самогубство порівняно з жінками тощо. Головним же постулатом теорії Дюркгейма став тезис про соціальну зумовленість суїциду; дослідник відкидав значущість індивідуально-психологічних чинників, вважаючи їх другорядними.

Натомість З.Фрейд повністю нівелював важливість соціальних факторів. В своїй класичній роботі „Печаль і меланхолія він проаналізував проблему суїциду з точки зору взаємодії між сексуальним потягом та агресивними імпульсами, які є невід’ємними складовими особистості кожної людини. Фактично, мова йдеться про „єдність та боротьбу” двох базових неусвідомлюваних утворень людської психіки: Еросу – інстинкту життя й Танатосу – прагнення смерті та деструкції. За Фрейдом, суїцид та схильність до нанесення собі будь-яких ушкоджень є проявом руйнівного впливу Танатосу – агресією, спрямованою людиною на саму себе (аутоагресією). Скоюючи аутоагресивний вчинок, людина метафорично знищує в собі ту частину, від якої намагається позбавитись (свідомо чи несвідомо) через її надмірну емоційну „вагу”. Водночас, З.Фрейд вважав, що панування Танатоса майже ніколи не буває абсолютним, що відкриває можливість запобігання самогубству.

Відомий психолог та філософ В.Франкл досліджував проблему самогубства в контексті таких понять як сенс життя, людська свобода, а також у зв’язку з психологією смерті і вмирання. Людина, яка усвідомлює власне існування, вільна власноруч обирати спосіб свого буття в світі. В той же час, особистість постійно стикається з екзистенційною самообмеженістю на трьох рівнях: вона зазнає поразок, страждає і має померти. Отже, завдання людини полягає в тому, щоб, усвідомивши не оборотність смерті, пережити й подолати невдачі і страждання. В.Франкл, який пройшов через жах

концтабору, ставився до самогубства з прикристю і наполягав, що йому немає жодного етичного виправдання, адже самогубець не зустрічає смерть без страху – він просто боїться життя.

Н.Фарбероу сформулював концепцію саморуйнівної поведінки людини, в якій прирівняв самогубство, алкоголізм, наркотичну залежність, нехтування лікарськими рекомендаціями, трудоволізм, злочинні та асоціальні дії, невинуватану схильність до ризику, відчайдушний азарт. М.Табачник визначив самодеструктивну поведінку як вчинення „будь–яких дій (щодо яких у людини є певний реальний та потенційний вольовий контроль), що сприяють просуванню індивіда в напрямку більш ранньої фізичної смерті”. Таким чином, в якості причин суїциду представляється комплекс саморуйнуючих чинників, які не обов’язково швидко приводять до смерті, але є прагненням до самознищення.

Загалом, якщо людина вирішує позбавити себе життя, це означає, що в її свідомості відбулися серйозні зміни в ставленні щодо сенсу життя. Індивід приймає рішення розстатись із власним життям, коли під впливом тих або інших обставин воно втрачає суб’єктивний зміст (причому ззовні таке рішення може здаватися „невмотивованим”, „нелогічним”, „безпідставним”, особливо коли особистість відповідає соціальним нормам „благополуччя”). В той же час, на думку Є.Г.Банщикової втрата сенсу життя – це необхідна, але не достатня умова суїцидальної поведінки. Потрібна відбутись також і переоцінка смерті. Смерть має набути сенсу, ваги, особливого значення, і лише тоді думки про неї можуть перетворитись на мету, яка потребує свого досягнення.

В кожній людині є певний поріг витривалості, терпіння. Для когось „точкою нестерпності” стає життєва трагедія або якісь екстремальні обставини, а для когось стан безвиході може бути спровокований незначною проблемою. Коли людина прагне позбавити себе життя, в неї виникає специфічний психічний стан – тунельне звуження свідомості, коли особа просто не бачить жодного іншого способу розв’язати проблему, крім самогубства, і всі міркування про рідних, друзів, про можливості допомогти собі тощо відходять на другий план.

Спробою суїциду людина часто намагається привернути увагу до своєї біди, проблеми, коли не бачить іншої можливості заявити про свій душевний біль, попросити про допомогу. Взагалі, більшість осіб, яких вдалося спасти після невдалого самогубства, заявляли не про бажання померти, а про намір втекти від ситуації, в якій опинилися, і це стосується навіть демонстративних або демонстративно–шантажних суїцидів.

Відповідно до основних чинників, що спричиняють готовність до суїцидальної спроби можна виділити три типи самогубств (за Є.Шнейдеманом): 1) еготистичні, причиною яких є внутрішньоособистісний конфлікт, тобто зовнішні обставини є другорядними; 2) діадичні, зумовлені нереалізованістю потреб і бажань, стосовних близької, значущої людини, зовнішні чинники домінують, роблячи самогубство вчинок демонстрацією ставлення до іншого; 3) агенеративні, які відбивають бажання зникнути через втрату відчуття приналежності певної групи, до власного покоління або до людства в цілому (такі суїциди, як правило, трапляються в зрілому та похилому віці).

Узагальнюючи різні підходи та теорії, можна виділити низку чинників, які вважаються різними дослідниками найбільш значущими з точки зору їх впливу на формування суїцидального наміру:

- Слабкість традиційних соціальних та релігійних інститутів, які регламентують стосунки між поколіннями та окремими людьми. Стійкість інститутів шлюбу, сім’ї, збереження традиційного життєвого укладу є могутніми антисуїцидальними чинниками.

- Схильність підлітків, молоді та незрілих особистостей до суїцидальних вчинків може зумовлюватись простим копіюванням поведінкових моделей, які закладені в тій чи іншій субкультурі, які демонструються в ЗМІ та в комп'ютерних іграх.

- Вживання наркотиків та алкоголю: за статистикою 20–40% самогубств скоюються в стані сп'яніння. В той же час, статистика не відбиває, яка кількість людей вжила стимулюючі препарати або прийняла наркотики й алкоголь, щоб вистачило сміливості довести до кінця те, що було задумано вже давно.

- Втрата життєвої перспективи та сенсу власного життя.

- Депресія.

- Зростання кількості різноманітних псевдорелігійних утворень, які пропагують самогубство як вищу форму служіння богам.

- Непрямий вплив засобів масової інформації та Інтернет-форумів, які повідомляють про реальні самогубства, суїцидальні спроби, обговорюють проблеми суїцидів та, певною мірою, романтизують його.

Отже, суїцид є багатовимірною проблемою, яку слід розглядати і як проблему громадського здоров'я, і як відбиття проблем окремої людини або групи людей, адже кожне самогубство обумовлене взаємодією низки чинників і не має однозначного пояснення.

ЕВТАНАЗІЯ – ПРОБЛЕМА ДОБРОВІЛЬНОГО ВМИРАННЯ

Евтаназія – легка та безболісна смерть – є одним з найгостріших і суперечливих питань, турбуючих громадську думку. Як і в інших країнах, в Україні висловлюються полярні думки щодо прийнятності такого способу завершення життя. Обговорення проблеми евтаназії в межах проекту виявило, що прихильники евтаназії наголошують, зокрема, на відсутності в Україні налагодженої системи паліативної допомоги та неможливості забезпечити гідне, вільне від без болю та страждань, вмирання термінальних хворих. Противники евтаназії, здебільшого, апелюють к морально-релігійним постулатам та церковним доктринам щодо цінності людського життя як Божого промислу. Результати опитування свідчать, що потенційні пацієнти, скоріше, схвалюють такий шлях: 43,7% осіб схвалюють „легку смерть” (причому 41,9% готові відчувати евтаназію на собі), категорично проти неї – 17,3%.

Офіційна медицина однастайна: в Україні евтаназії бути не може. Свою позицію посадовці Міністерства охорони здоров'я України обґрунтовують приблизно тим самим чином, що й один з науковців Російської академії медичних наук, який нещодавно проголосив: „Росія надто далека від цивілізованого суспільства, в рамках якого може діяти закон про евтаназію”. Отже, вірогідних даних щодо проведення евтаназії в Україні не існує.

Проблема ця вже давно вийшла за рамки медицини, оскільки зачіпає не тільки етичні аспекти, але і пов'язана з культурними традиціями і політичними нормами. Етичні і медичні аспекти евтаназії обговорюються вже давно, і всі точки зору мають своїх ярих прихильників.

З точки зору етики християнства, евтаназія неприйнятна. Вона являє собою або особливий випадок вбивства, якщо його було зроблено без відома і згоди пацієнта, або самогубства, якщо воно санкціоноване самим пацієнтом. Ліберальні ідеологи намагаються не застосовувати поняття „вбивство”, стверджуючи, що приведення до смерті пацієнта на його прохання та з його згоди не може бути названо вбивством.

Одна з точок зору на проблему евтаназії спирається на її етичну прийнятність для самої людини. Сенс евтаназії в цьому випадку полягає в досягненні блага пацієнта, а благо в контексті західної раціоналістичної традиції означає не лише відсутність

фізичного і духовного страждання, але і досягнення певного стандарту якості життя. Якщо життя не витримує вимог стандарту, то воно може бути припинено або за бажанням самого пацієнта (добровільна активна евтаназія), або без підтвердження його бажання у випадку його довготермінового несвідомого стану за умов дотримання певних юридичних процедур.

Отже, дискусія навколо евтаназії йде, переважно, саме в контексті права на гідне життя та вибір способу смерті. Прихильники активної евтаназії вважають, що за умов неможливості забезпечити людині істинно людське життя, то краще гідно померти (тобто за допомогою евтаназії). Вони впевнені, що цей гуманний акт, зроблений з жалості, дозволяє покласти край нестерпним стражданням і мукам приреченої на смерть людини.

В той же час, супротивники даного підходу вважають, що дозвіл держави на добровільний відхід з життя за допомогою третьої особи суперечить основним правам людини та виправдовує вбивство. Вони наполягають, що альтернативою евтаназії є паліативна допомога – активна і всеосяжна турбота про пацієнтів, хвороба яких не піддається лікуванню, контроль болю, розв'язання психологічних, соціальних і духовних проблем таких людей. Мета паліативної допомоги – забезпечити максимально можливу високу якість життя для хворого і його сім'ї. Іншою мовою, суспільство і держава мають взяти на себе функцію турботи про вмираючу людину, яку раніше виконувала тільки сім'я, і, за цією ж логікою, вони ж мають взяти на себе відповідальність за переривання життєвого процесу у випадку евтаназії.

Нажаль, в Україні система паліативної допомоги знаходиться в зародковому стані, і саме страх людей перед неминучими стражданнями та низькою якістю медичного обслуговування у випадку невиліковної хвороби призводить їх до думок щодо застосування евтаназії („краще вже померти, ніж таке життя”, „я не хочу мучитися, як моя матуся колись, і, якщо б мене „приспали”, то так було б спокійніше для всіх”, „нехай вже заплатити один раз за евтаназію, ніж роками витрачатись на безкорисні ліки – все одне помреш, навіщо ж все це”, „мої знайомі продали квартиру, що сплатити за лікування доньки, відвезли її до Ізраїлю, а вона навіть не дожила до операції – ну й навіщо все це? Краще вже піти з життя спокійно та нікому не заважати”).

Супротивники активної евтаназії, погоджуючись з необхідністю боротися з фізичним болем, наполягають на тому, що ані лікар, ані державні структури не мають права вирішувати, коли саме та в ім'я чого може бути перервано життя невиліковно хворої людини. Адже і на своєму останньому етапі воно може бути сповнене глибоким сенсом завершення земного шляху – і це показано в роботах психотерапевтів С.Грофа, І.Ялома, які багато часу присвятили психологічній підтримці „людей на порозі смерті”.

Відомо, що нервові потрясіння спричиняють стрімкий прогрес хвороби або виникнення хвороби (в тому числі ріст злоякісних новоутворень, посилення хронічних захворювань та їх перехід до термінальної фази, розвиток ускладнень тощо). Емоційний стан людини впливає на регрес, або прогрес захворювання. Прогресування хвороби та її рецидиви часто супроводжуються ускладненням психічних реакцій, що може бути пов'язано з підсиленням тілесних (соматичних) симптомів та з загостренням страху смерті.

Психологічний аспект розвитку захворювань нерозривно пов'язаний з внутрішньою картиною хвороби пацієнта, яка виникає при будь-якому соматичному стражданні, починаючи від одноразових епізодів болю та дискомфорту і закінчуючи тяжкими хронічними захворюваннями. Будь-яка хвороба, навіть якщо вона не супроводжується руйнівними змінами мозкової діяльності, змінює психіку хворого внаслідок появи відсутніх раніше форм реагування людини на свій стан.

Відбиття в свідомості виникаючих змін у внутрішніх органах відбувається в єдності з формуванням ставлення пацієнта до цих змін. Звичайно, що повної відповідності між об'єктивними медичними показниками та уявленнями людини щодо власної хвороби не має. Діапазон варіантів усвідомлення хвороби варіюється від повного її заперечення до неадекватної переоцінки тяжкості свого стану. В одних випадках внутрішня картина хвороби спрямовує людину на подолання захворювання, в інших, навпаки, є чинником, що створює негативні емоції і збільшує час його перебігу.

Одним з рівнів внутрішньої картини хвороби є емоційний рівень, пов'язаний з різними видами реагування на діагноз, окремі симптоми, захворювання в цілому та його наслідки. В більшості сучасних психологічних досліджень виокремлюють: а) больовий аспект хвороби (рівень відчуттів, локалізація білю тощо); б) емоційний аспект хвороби (різні типи емоційного реагування на окремі симптоми, захворювання в цілому та його наслідки); в) інтелектуальна сторона хвороби (уявлення та обсяг знань хворого щодо свого стану, його причини та наслідки); г) вольовий аспект хвороби (зміна ставлення до свого стану, до необхідності змінення образу життя та звичок тощо). На основі перерахованих вище компонентів у хворого формується модель захворювання, яка визначає поведінку пацієнта. Часто приналежність до групи невиліковно хворих викликає у пацієнтів зростання агресії, тривоги, емоційної нестабільності, емоційної напруги, грубості, жорстокості, залежності, відчаю, почуття вини. Пацієнти перебувають в постійній напрузі, спричиненій страхом рецидиву чи стрімкого розвитку хвороби та ототожненням свого захворювання з неминучою смертю. Наслідком стає значний стрес, який, в свою чергу, прискорює розвиток наявної хвороби чи гальмує процесу лікування, навіть за умов найдосконалішого медичного супроводу.

Отже, психологічна підтримка (поряд із медичними процедурами) та психологічна корекція емоційного стану пацієнтів, супровід членів їх сімей є ефективним способом покращити якість життя безнадійних та термінальних хворих, певною альтернативою евтаназії. Більш того, робота з глибинними структурами психіки безнадійно хворих дозволяє не лише позбавити їх страху смерті, а й, в низці випадків, зменшити їх фізичні страждання, сповнити сенсом та продовжити життя пацієнтів. Зрозуміло, що евтаназія унеможливує всю цю психологічну роботу.

Отже, в дискусіях щодо проблеми евтаназії стикаються два типи гуманізму – раціональний, який прагне затвердити сенс життя, заснований на „позитивних цінностях” відсутності страждання, та ірраціональний, духовний, що відмовляється визнати розподіл цінностей на позитивні і негативні, розглядаючи життя і смерть не в опозиції, а в єдності, затверджуючи самоцінність кожної миті людського буття, включаючи перехід до закінчення земного шляху.

ПСИХОЛОГІЧНІ АСПЕКТИ АБОРТУ.

Аборт як штучне переривання вагітності вже давно привертає увагу дослідників, які працюють в різних галузях. Його моральна оцінка, правове регулювання і ставлення до нього суспільства тісно пов'язані як з історичним контекстом розвитку держави, так і з культурними цінностями суспільства. Незважаючи на різницю в деталях, в більшості випадків оцінка аборту була і залишається негативною.

Так, законодавство більшості сучасних європейських країн-членів ВОЗ припускає штучне переривання вагітності лише у випадку виникнення екстремальних обставин загрози життю майбутньої матері: збереження її життя та фізичного й психічного здоров'я, вагітність внаслідок згвалтування або інцесту, аномалії розвитку плоду. Лише в 29% країн офіційно дозволені аборти за економічних або соціальних причин, і в 21% – на вимогу матері (Україна входить до числа цих країн).

Оцінюючи ситуацію в Україні, слід зазначити, що аборт й досі залишається найпоширенішим способом „боротьби” з небажаною вагітністю, незважаючи на розмаїття сучасних методів контрацепції, і кількість жінок, що вдаються до абортів, не зменшується: кількість абортів в Україні складає від 280 – 350 тисяч на рік (експерти проекту схильні вважати, що насправді мова йдеться про 500 тисяч штучних переривань вагітності, враховуючи кримінальні та приховані операції).

Особливо жахливо виглядає статистика абортів в аспекті аналізу кількісних показників щодо життєдіяльності новостворених сімей. Так, на 332,1 тисячу шлюбів припадає 183,5 тисяч розлучень, тобто життєздатними залишаються 148,6 тисяч нових сімей. Якщо „розподілити” аборти серед цих новостворених осередків суспільства, то вийде, що в Україні на кожну молоду сім'ю припадає від 2 до 5 абортів (і це при тому, що переважна більшість сімей „дозволяє собі” мати 1–2 дитини).

Слід зазначити, що найбільша кількість штучних переривань вагітності припадає на 15–17-річних дівчат, незважаючи на те, що кожний другий аборт, зроблений до 17 років закінчується безпліддям. За даними соціологічних досліджень, для дівчат, в яких перший статевий контакт відбувся в 14-16 років, перша вагітність в 70% випадків закінчується абортів. Якщо перший статевий контакт відбувся після 18 років, то перша вагітність в 70% випадків закінчується пологам. Таким чином, і готовність вступати до статевих стосунків, і готовність до абортів є, в багатьох випадках, продуктом морально-етичних норм, адже старший вік початку сексуального життя в дівчат часто пов'язаний зі вступом до шлюбу. До 60% випадків смерті новонароджених обумовлені причинами, пов'язаними з перенесеними матір'ю абортами; майже мільйон подружніх пар в Україні сьогодні не можуть мати дітей через переривання вагітності жінкою.

Оцінюючи ставлення до абортів, слід навести дані, отримані в ході проведення фокус-групи, в якій взяли участь 27 дівчат (середній вік – 19 років). Серед питань, які виносилися на обговорення, були й такі: „Як особисто Ви ставитеся до абортів? Чи вважаєте ви аборт припустимим? Чи слід заборонити аборти в Україні?”. Думки учасниць розділилися майже навпіл; своє ставлення висловила кожна дівчина.

55,56% дівчат наголосили на вкрай негативному ставленні до абортів, вважаючи його вбивством („Я вважаю аборт злочином, оскільки жінка вирішує і за себе, і за дитину”, „Майбутня дитина теж має право на життя”, „Я би не зробила ніколи аборт, адже мені б важко було жити з цим далі” тощо). 44,44% учасниць дослідження, натомість, визнали аборт припустимим. На їх думку жінка має право сама вирішувати питання щодо вагітності та пологів („Різні випадки бувають, краще зробити іноді аборт, а ніж народити небажану дитину”, „Якщо я не хочу дитину, але так трапилося, що я завагітніла, то я швидше зроблю аборт, а ніж зашкоджу своїм планам на майбутнє”, тощо). Отже, суперечливе ставлення до абортів зберігається, незалежно від покоління: штучне переривання вагітності оцінюється або як право жінки самій обирати народжувати їй дитину, чи ні, або як не припустимий вчинок, тоді, коли майбутня дитина розглядається, як суб'єкт, наділений певними правами.

Така неоднозначність поглядів на проблему абортів закріпилася історично, і в першу чергу пов'язана зі ставленням до ембріону. Спочатку аборт розглядався в правовій площині дозволу/заборони. З одного боку, клятва Гіппократа забороняє лікарю переривання вагітності, але вже Аристотель вважав аборт цілком допустимим доки в зародку не сформувалися „чутливість” і „рухова активність”. В римському праві зародок трактувався як частина тіла матері, і жінка не каралася за знищення плоду. Пізніше, коли Римська імперія відчула потребу в солдатах для захоплення чужих земель, ембріон був наділений окремими громадянськими правами, а особи, причетні до абортів стали суворо каратися. Штучне переривання вагітності стало трактуватися як злочин проти прав

батьків, якщо хтось прагнув отримати таким шляхом певні майнові права. Втім, моральний аспект проблеми абортів не оцінювався; усвідомлення цінності життя майбутньої людини пов'язано з виникненням християнства.

В епоху раннього християнства та в Середні віки аборт міцно ототожнювався з вбивством людини. Більш того – винищення плоду позбавляє його благодаті майбутнього хрещення і, отже, є вкрай тяжким гріхом (поряд із самогубством як запереченням Божої волі). В епоху Відродження точка зору теологів була посилена медичними даними; уточнюється й закріплюється погляд на аборт як на специфічний вид гріху – єдину операцію, що призначається за відсутності патології, і за своєю сутністю є злочином проти життя іншої людини. Як будь-який тяжкий гріх ця операція спричиняє страшні наслідки: хвороба, а то й смерть жінки. Кровотечі, травмування шийки й тіла матки, перитоніт, зараження крові, запальні та ракові захворювання яєчників, матки, молочних залоз – ось неповний перелік близьких і віддалених медичних ускладнень, які не піддавались лікуванню в ті давні часи, та які продовжують становити загрозу для жіночого здоров'я.

Саме християнська мораль визначала ставлення суспільства до проблеми абортів протягом наступних віків, і лише в ХІХ ст. соціальні трансформації позначилися на характері обговорення питання щодо штучного переривання вагітності. Протест прихильників суфражизму та фемінізму проти традиційного становища жінки стосувався і її сексуальної ролі, тобто так чи інакше стосувався різних питань статевої моралі. В 50-ті роки ХІХ в. одна з перших американських феміністок, З.Грімке, в нарисі „Шлюб” писала про „право жінки вирішувати, коли вона буде матір'ю, як часто і за яких обставин”. З тих пір основні дискусії з питань штучного знищення плоду навколо того, наскільки жінка має право самостійно вирішувати долю майбутньої дитини: чи можна вона брати на себе таку відповідальність, чи це виключна прерогатива держави, яка має зберігати майбутні покоління.

Психологічні наслідки абортів привернули увагу дослідників значно пізніше, як супутні при розгляді медичних або морально-етичних аспектів. Християнські теологи-психологи виявили, що одним з наслідків абортів є розвиток так званого постабортного синдрому (ПАС), який складається з чотирьох компонентів:

- 1) пряма або непряма участь в знищенні майбутнього немовляти, яка сприймається як травма і щось, що виходить за межі звичайного людського досвіду;
- 2) неконтрольоване негативне переживання наново абортів як смерті: повернення до минулого в пам'яті, кошмари, горе, особливо в роковини абортів;
- 3) невдалі спроби уникнути або заперечити спогади про аборт і перенесений емоційний біль;
- 4) виникнення симптомів, пов'язаних з абортів, які не мали місця до нього, включаючи почуття провини за збереження власного життя.

Релігійні теоретики вважають, що помилкові погляди на різні аспекти ПАС пов'язані саме з неправильним визначенням цього синдрому або невірною постановкою проблеми у принципі, а точніше сказати в ігноруванні психологічної і духовної сторони питання.

Загалом, практична психологія недостатньо уваги приділяла стану жінки, що вчинила аборт, і сьогодні вітчизняних даних щодо цієї проблематики немає. Окремі емпіричні дані щодо психологічних проблем абортів представлені в межах перинатальної психології.

Як правило, після абортів у жінки виникає стан тривоги. В деяких дослідженнях показано, що жінки після абортів відчувають значне полегшення, яке часто змішується з прикрістю щодо виникнення небажаної вагітності та почуттям вини за її переривання.

Альтернатива аборту – народження дитини – є подією, яка спричиняє в певній кількості жінок розвиток депресії, іноді настільки тяжкої, що вона потребує госпіталізації до психіатричного стаціонару.

Невелика частина жінок відчувають після аборту значні страждання, які, зазвичай, є не реакцією на аборт як такий, а наслідком психічного стану жінки до аборту та тих обставин, через які виникла небажана вагітність. Сильні негативні переживання виникають з великою вірогідністю, якщо ухвалення рішення про аборт було для жінки травматичним; якщо вагітність було перервано в II триместрі вагітності, та якщо жінка не мала підтримки з боку свого партнера або членів своєї сім'ї.

В цілому, слід зазначити, що проблема абортів в психологічному ракурсі тісно пов'язана з проблемою готовності до материнства. А рівень готовності до материнства визначається як через особистісні риси жінки, так і через психологічний клімат у середовищі, в якому знаходиться жінка. В той же час, невірно було б перекладати всю відповідальність за скоєння абортів на жінку, адже в багатьох випадках вона приходить до такого рішення під тиском чоловіка.

ВИСНОВОК.

Загалом, можливо говорити про те, що в наш час суспільство поступово трансформує поняття про загальнолюдські цінності, такі як право на життя, свободу вибору. Проте протягом всієї історії людства, існувала проблема вибору: жити чи померти, і яке життя можна вважати гідним. Отже, крім юридично закріплених прав, релігійних норм і медичних показань, існує ще й психологічна реальність для кожної особистості, відповідно до якої вона і робить основний вибір: бути чи не бути.

Проблема вибору добровільної смерті існувала завжди, але суспільство намагається уникати цього питання. Люди, які роблять вибір в сторону смерті за звичаєм не помічаються суспільством, доки це не стає особистою проблемою конкретної людини.

Обговорення проблем самогубства, евтаназії та абортів потребує певної особистої зрілості та сміливості, оскільки проблема смерті зачіпає кожного із нас. Так, легше не думати про смерть та дивитись на неї, як на щось, що трапляється десь далеко, з ким завгодно, але не зі мною і не зараз. Готовність же до всебічного неупередженого обговорення цих питань громадою є показником, перш за все, зрілості суспільства, позбавлення його від інфантильних уявлень щодо „власного безсмертя”. І „політика страуса”, табування обговорення теми добровільної смерті в контексті права на життя, уникнення публічної дискусії з цього приводу, заперечення існування зазначених проблем призведе лише до їх поступово загострення. Адже не можна розв'язати проблему без її досконалого та всебічного дослідження.

Використана література:

1. Абдуева Р. История проблемы искусственного аборта // Мир здоровья, 2006.
2. Гусева Е.Н., Абрамченко В.В., Курчишвили В.И. Психологические аспекты и психологические последствия терапевтического аборта // Перинатальная психология и медицина. Сборник материалов конференции по перинатальной психологии. – СПб, 3–5 октября 2003 г. С. 99–100.
3. Евтаназия. <http://www.ugcc.org.ua/ukr/library/moral/21/>
4. Есикова М.М. Проблема смысла жизни и суицид // Труды кафедры истории и философии Тамбовского государственного технического университета: Сборник науч.статей. Вып.2. Спб.: Нестор, 2004. С.113–118
5. Кетова Т.Н. Гуманистические аспекты проблемы эвтаназии. // альманах „Фигуры Танатоса”. Выпуск 3: Тема смерти в духовном опыте человечества.

6. Литмен Р. З. Фрейд о самоубийстве. psyjournal.ru/j3p/20030101.
7. Парадоксы суицида. // «Зеркало недели» (Украина). orthodoxy.org.ua/ru/2007/07/19/8990.html
1. Gunta Lazdane. Аборты в странах Европы: 10 лет после конференции в Каире // Европейский журнал по репродуктивному и сексуальному здоровью, 2005, №59. – С.4–6.
8. Самоубийство как девиантное поведение. <http://su.int.ru/suicide/deviant.html>
9. Суицидология: Прошлое и настоящее: Проблема самоубийства в трудах философов, социологов, психотерапевтов и в художественных текстах / Сост. А.Н.Моховиков. М., 2001. С.274.
10. Gunta Lazdane. Аборты в странах Европы: 10 лет после конференции в Каире // Европейский журнал по репродуктивному и сексуальному здоровью, 2005, №59. – С.4–6.
11. Farberow N.L. The many faces of suicide. New York, 1980; Farberow N.L. Taboo Subjects. New York, 1966.

ДАЙДЖЕСТ АКТУАЛЬНИХ ДЛЯ УКРАЇНИ НОРМАТИВНО–ПРАВОВИХ АКТІВ, ЯКІ СТОСУЮТЬСЯ ПРАВА НА ЖИТТЯ

підготовлено Лавриненко В.В., Харківська
обласна фундація „Громадська
Альтернатива”

Загальна декларація прав людини, прийнята та проголошена Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року.

«[...] **Стаття 3** Кожна людина має право на життя, на свободу і на особисту недоторканність. [...]»

Міжнародний пакт про громадянські і політичні права, прийнятий 16 грудня 1966 року Генеральною Асамблеєю ООН, ратифіковано Указом Президії Верховної Ради Української РСР N 2148–VIII від 19 жовтня 1973 року.

«[...] **Стаття 6**

1. Право на життя невід'ємне право кожної людини. Це право охороняється законом. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.
2. В країнах, які не скасували смертної кари, смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону, який діяв під час вчинення злочину і який не суперечить постановам цього Пакту і Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього. Це покарання може бути здійснене тільки на виконання остаточного вироку, винесеного компетентним судом.
3. Коли позбавлення життя становить злочин геноциду, слід мати на увазі, що ніщо в цій статті не дає державам–учасникам цього Пакту права яким би то не було шляхом відступати від будь–яких зобов'язань, прийнятих згідно з постановами Конвенції про запобігання злочинів геноциду і покарання за нього.
4. Кожен, кого засуджено до смертної кари, має право просити про помилування чи про пом'якшення вироку. Амністія, помилування або заміна смертного вироку можуть бути даровані в усіх випадках.
5. Смертний вирок не виноситься за злочини, вчинені особами, молодшими за вісімнадцять років, і не виконується щодо вагітних жінок.
6. Ніщо в цій статті не може бути підставою для відстрочення або недопущення скасування смертної кари будь–якою державою–учасницею цього Пакту. [...]»

Другий Факультативний протокол до Міжнародного пакту про громадянські і політичні права, що стосується скасування смертної кари, прийнятий резолюцією 44/128 Генеральної Асамблеї ООН від 15 грудня 1989 року, ратифіковано Законом України №756–V від 16 березня 2007 року.

«[...] Держави–учасниці цього Протоколу ... домовилися про таке:

Стаття 1

1. Жодну особу, яка перебуває під юрисдикцією держави–учасниці цього Протоколу, не буде страчено.
2. Кожна держава–учасниця вживає всіх необхідних заходів для скасування смертної кари в межах своєї юрисдикції.

Стаття 2

1. Жодні застереження до цього Протоколу не дозволяються, за винятком застереження, яке зроблено під час ратифікації або приєднання і яке передбачає застосування смертної кари у воєнний час після визнання вини в скоєнні у воєнний час найбільш тяжкого злочину воєнного характеру. [...]»

Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (Рим, 4.XI.1950), ратифіковано Законом України N 475/97–ВР від 17 липня 1997 року.

«[...] **Стаття 2** Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який законом передбачено таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що його вчинено на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

а) при захисті будь-якої особи від незаконного насильства;

б) при здійсненні законного арешту або для запобігання втечі особи, яка законно тримається під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання. [...]»

Протокол N 13 до Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, який стосується скасування смертної кари за будь-яких обставин (Вільнюс, 3. V. 2002), ратифіковано Законом N 318–IV від 28 листопада 2002 року.

«[...] Держави–учасниці Ради Європи, які підписали цей Протокол,

переконані, що право кожної людини на життя є основоположною цінністю в демократичному суспільстві і що скасування смертної кари є суттєвим для захисту цього права та для повного визнання людської гідності;

бажаючи посилити захист права на життя, гарантованого Конвенцією про захист прав та основних свобод людини, підписаною в Римі 4 листопада 1950 року (далі – „Конвенція”);

відзначаючи, що Протокол N 6 до Конвенції, який стосується скасування смертної кари, підписаний у Страсбурзі 28 квітня 1983 року, не виключає смертну кару відносно дій, скоєних під час війни або неминучої загрози війни;

сповнені рішучості зробити останній крок для скасування смертної кари за будь-яких обставин,

домовилися про таке:

Стаття 1 Скасування смертної кари.

Смертна кара скасовується. Жодна людина не може бути засуджена до такого покарання або страчена.

Стаття 2 Заборона відхилень.

Жодні відхилення від положень цього Протоколу на підставі статті 15 Конвенції не допускаються.

Стаття 3 Заборона застережень.

Жодні застереження до положень цього Протоколу на підставі статті 57 Конвенції не допускаються. [...]»

Конституція України від 28 червня 1996 року № 254к/96–ВР

«[...] **Стаття 27** Кожна людина має невід'ємне право на життя.

Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини.

Кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань. [...]»

Кримінальний кодекс від 05 квітня 2001 року № 2341–III

«[...] **Розділ II ЗЛОЧИНИ ПРОТИ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ОСОБИ**

Стаття 115 Умисне вбивство.

1. Вбивство, тобто умисне протиправне заподіяння смерті іншій людині, – карається позбавленням волі на строк від семи до п'ятнадцяти років.

2. Умисне вбивство:

- 1) двох або більше осіб;
- 2) малолітньої дитини або жінки, яка завідомо для винного перебувала у стані вагітності;
- 3) заручника;
- 4) вчинене з особливою жорстокістю;
- 5) вчинене способом, небезпечним для життя багатьох осіб;
- 6) з корисливих мотивів;
- 7) з хуліганських мотивів;
- 8) особи чи її близького родича у зв'язку з виконанням цією особою службового або громадського обов'язку;
- 9) з метою приховати інший злочин або полегшити його вчинення;
- 10) поєднане із зґвалтуванням або насильницьким задоволенням статевої пристрасті неприродним способом;
- 11) вчинене на замовлення;
- 12) вчинене за попередньою змовою групою осіб;
- 13) вчинене особою, яка раніше вчинила умисне вбивство, за винятком вбивства, передбаченого статтями 116–118 цього Кодексу, –

карається позбавленням волі на строк від десяти до п'ятнадцяти років або довічним позбавленням волі, з конфіскацією майна у випадку, передбаченому пунктом 6 частини другої цієї статті.

Стаття 116 Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання. Умисне вбивство, вчинене в стані сильного душевного хвилювання, що раптово виникло внаслідок протизаконного насильства, систематичного знущання або тяжкої образи з боку потерпілого, –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 117 Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини. Умисне вбивство матір'ю своєї новонародженої дитини під час пологів або відразу після пологів –

карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

Стаття 118 Умисне вбивство при перевищенні меж необхідної оборони або у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця.

Умисне вбивство, вчинене при перевищенні меж необхідної оборони, а також у разі перевищення заходів, необхідних для затримання злочинця, –

карається виправними роботами на строк до двох років або обмеженням волі на строк до трьох років, або позбавленням волі на строк до двох років.

Стаття 119 Вбивство через необережність.

1. Вбивство, вчинене через необережність, –

карається обмеженням волі на строк від трьох до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Вбивство двох або більше осіб, вчинене через необережність, –

карається позбавленням волі на строк від п'яти до восьми років.

Стаття 120 Доведення до самогубства.

1. Доведення особи до самогубства або до замаху на самогубство, що є наслідком жорстокого з нею поводження, шантажу, примусу до протиправних дій або систематичного приниження її людської гідності, –

карається обмеженням волі на строк до трьох років або позбавленням волі на той самий строк.

2. Те саме діяння, вчинене щодо особи, яка перебувала в матеріальній або іншій залежності від винуватого, або щодо двох або більше осіб, – карається обмеженням волі на строк до п'яти років або позбавленням волі на той самий строк.

3. Діяння, передбачене частинами першою або другою цієї статті, якщо воно було вчинене щодо неповнолітнього, – карається позбавленням волі на строк від семи до десяти років. [...]»

Рішення Конституційного Суду України у справі за конституційним поданням 51 народного депутата України щодо відповідності Конституції України (конституційності) положень статей 24, 58, 59, 60, 93, 190–1 Кримінального кодексу України в частині, що передбачає смертну кару як вид покарання (справа про смертну кару) (справа №1–33/99; 29 грудня 1999 року №11–рп/99)

«[...] 2. Конституція України визнає людину, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпеку найвищою соціальною цінністю (частина перша статті 3), а утвердження і забезпечення прав і свобод людини – головним обов'язком держави (частина друга статті 3).

На конкретизацію цих положень розділу I „Загальні засади” в частині першій статті 27 Конституції України проголошено невід'ємне право кожної людини на життя. У частині другій цієї статті зазначається, що „ніхто не може бути свавільно позбавлений життя”, проте значення терміна „свавільно” не розкрито.

У звичному, а також в юридичному обігу термін „свавільно” вживається теж неоднозначно: необмежена влада; відсутність законності, справедливості; схильність діяти на власний розсуд, не зважаючи на волю й думку інших; самовілля тощо.

В частині першій статті 6 Міжнародного Пакту про громадянські та політичні права 1966 року (ратифікований Указом Президії Верховної Ради Української РСР від 19 жовтня 1973 року) термін „свавільно” характеризує загальне правило, згідно з яким „право на життя є невід'ємним правом кожної людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя”. Як виняток, в країнах, які не скасували смертної кари, Міжнародний Пакт допускає, що „смертні вироки можуть виноситися тільки за найтяжчі злочини відповідно до закону”.

В проектах Конституції України, що в різний час розглядались у конституційних комісіях і у Верховній Раді України, це загальне правило і виняток з нього неодноразово поєднувались. Чинна Конституція України, яка приймалась уже після ратифікації Верховною Радою України Угоди про партнерство та співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами–членами (Закон України „Про ратифікацію Угоди про партнерство і співробітництво між Україною і Європейськими Співтовариствами та їх державами–членами” від 10 листопада 1994 року) і приєднання України до Статуту Ради Європи (Закон України „Про приєднання України до Статуту Ради Європи” від 31 жовтня 1995 року), обмежилась лише загальним правилом. Це і дало привід для неоднакового розуміння змісту положення частини другої статті 27 Конституції України, на що звернула увагу і Венеціанська Комісія „За демократію через право” Ради Європи у своєму „Висновку про конституційні аспекти смертної кари в Україні” (33 пленарне засідання, 12–13 грудня 1997 року).

Тлумачення положень частин першої та другої статті 27 Конституції України в контексті всіх інших положень Конституції України як єдиного цілісного документа дає підстави стверджувати, що вони не припускають смертної кари як виду покарання. На користь такого висновку свідчить тенденція практики застосування Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року, ратифікованої Верховною Радою України (Закон України „Про ратифікацію Конвенції про захист прав і основних свобод людини

1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції” від 17 липня 1997 року із змінами, внесеними Законом України від 24 березня 1999 року, зокрема, положень статті 3 Конвенції.

3. Ключовим у визнанні права людини на життя за Конституцією України є положення, згідно з яким це право є невід'ємним (частина перша статті 27), невідчужуваним та непорушним (стаття 21). Право на життя належить людині від народження і захищається державою.

Конституція України проголошує, що конституційні права і свободи, зокрема право людини на життя, гарантуються і не можуть бути скасовані (частина друга статті 22), що забороняється внесення будь-яких змін до Конституції України, якщо вони передбачають скасування прав і свобод людини і громадянина (частина перша статті 157). Не допускається також звуження змісту та обсягу існуючих прав і свобод, в тому числі невід'ємного права людини на життя, в разі прийняття нових або внесення змін до чинних законів (частина третя статті 22).

Отже, за своїм змістом положення частини другої статті 22 Конституції України передбачають, з одного боку, обов'язок держави гарантувати конституційні права і свободи, насамперед право людини на життя, а з другого – утримуватись від прийняття будь-яких актів, які призводили б до скасування конституційних прав і свобод, а отже – і права людини на життя. Виходячи з положень частини другої статті 8 Конституції України, норма частини другої її статті 22 має враховуватись при прийнятті законів та інших нормативно-правових актів, спрямованих на регулювання відповідних суспільних відносин. Позбавлення людини життя державою внаслідок застосування смертної кари як виду покарання, навіть у межах положень, визначених законом, є скасуванням невід'ємного права людини на життя, що не відповідає Конституції України.

Тому відповідні положення Кримінального кодексу України, які передбачають застосування смертної кари, суперечать зазначеним вище положенням Конституції України.

4. Відповідно до статті 23 Конституції України кожна Людина має право на вільний розвиток своєї особистості, якщо при цьому не порушуються права і свободи інших людей. Конституція України, закріплюючи невід'ємне право на життя кожної людини (частина перша статті 27) і гарантуючи це право від скасування (частина друга статті 22), закріплює водночас положення про те, що кожен має право захищати своє життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей від протиправних посягань (частина третя статті 27). Відповідно до положення частини п'ятої статті 55 Конституції України кожен має право будь-якими не забороненими законом засобами захищати свої права і свободи від порушень і протиправних посягань. Зокрема, з метою захисту свого життя і здоров'я, життя і здоров'я інших людей, якщо це зумовлено потребою негайного відвернення чи припинення суспільно небезпечного посягання, Кримінальний кодекс України передбачив положення щодо дій людини у стані необхідної оборони.

Конституційне забезпечення невід'ємного права на життя кожної людини, як і всіх інших прав і свобод людини і громадянина в Україні, базується на засаді: винятки стосовно прав і свобод людини і громадянина встановлюються самою Конституцією України, а не законами чи іншими нормативними актами. Відповідно до положення частини першої статті 64 Конституції України „конституційні права і свободи людини і громадянина не можуть бути обмежені, крім випадків, передбачених Конституцією України”.

Конституція України не містить будь-яких положень про можливість застосування смертної кари як винятку з положення частини першої статті 27 Конституції України про невід'ємне право на життя кожної людини. Таким чином, смертну кару як вид покарання,

передбачений у відповідних положеннях Кримінального кодексу України, не можна вважати винятком з невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у Конституції України. Положення Кримінального кодексу України щодо застосування смертної кари як виду покарання повинні розглядатись як не передбачені Конституцією України обмеження невід'ємного права на життя кожної людини і мають бути визнані такими, що не відповідають Конституції України (неконституційними).

5. Розкриваючи зміст невід'ємного права на життя кожної людини, закріпленого у частині першій статті 27 Конституції України, треба враховувати і невідповідність смертної кари цілям покарання та можливість судової помилки, коли виконання судового вироку щодо особи, засудженої до смертної кари, унеможливує виправлення її наслідків, що не узгоджується з конституційними гарантіями захисту прав і свобод людини і громадянина (стаття 55 Конституції України).

Після проголошення незалежності України була значно звужена сфера застосування смертної кари, котра передбачалася в санкціях багатьох статей Кримінального кодексу Української РСР. Законом України від 17 червня 1992 року було скасовано смертну кару за зраду батьківщини (частина 1 статті 56), шпигунство (стаття 57), бандитизм (стаття 69), дії, що дезорганізують роботу виправно–трудових установ (частина друга статті 69–1), виготовлення або збут підроблених грошей чи цінних паперів (частина друга статті 79), порушення правил про валютні операції (частина друга статті 80), розкрадання державного або громадського майна в особливо великих розмірах (стаття 86–1), згвалтування (частина четверта статті 117), угон повітряного судна (частина третя статті 217–2).

Проте мета призначення смертної кари за вироком суду залишилась юридично не визначеною. У статті 24 Кримінального кодексу України виняткова міра покарання – смертна кара – передбачена як тимчасова, до її повного скасування, проте коли і за яких обставин це має відбутись, не визначено. Не вирішена ця проблема і кримінально–виконавчим законодавством.

Як показує світовий і вітчизняний досвід, смертна кара не може бути виправданою і як ефективний засіб у боротьбі із злочинністю. Ця міра покарання не належить до факторів, що стримують злочинність. Це підтверджують кримінологічні дослідження: кількість злочинів проти життя людини не зменшується із збільшенням судових вироків про призначення смертної кари. Протягом майже 40 років (з часу набрання чинності Кримінальним кодексом України – 1 квітня 1961 року) кількість умисних вбивств зростала, незважаючи на застосування виняткової міри покарання. Отже, і з позиції попередження злочинності смертна кара себе не виправдовує.

Виходячи з того, що Україна є соціальною, демократичною і правовою державою (стаття 1 Конституції України), в якій життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека людини визнані найвищою соціальною цінністю (стаття 3 Конституції України), смертна кара як вид покарання має розглядатись як така, що не узгоджується з зазначеними положеннями Конституції України.

6. Смертна кара як вид покарання суперечить також статті 28 Конституції України, відповідно до якої „ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує його гідність, поводженню чи покаранню”. Названа стаття відтворює положення статті 3 Конвенції про захист прав і основних свобод людини 1950 року. Невідповідність смертної кари цій статті Конвенції підтверджує Європейський суд з прав людини, юрисдикцію якого щодо тлумачення зазначеної Конвенції визнала Україна (пункт перший Закону України від 17 липня 1997 року).

Наведене дає підстави для висновку, що невід'ємне право кожної людини на життя нерозривно поєднано з її правом на людську гідність. Як основні права людини вони

зумовлюють можливість реалізації всіх інших прав і свобод людини і громадянина і не можуть бути ні обмежені, ні скасовані.

Верховна Рада України в Законі України „Про приєднання України до Статуту Ради Європи” підтвердила відданість України „ідеалам та принципам, які є спільним надбанням європейських народів”. У листі Голови Верховної Ради України до Конституційного Суду України зазначається, що після вступу України до Ради Європи „Україною послідовно здійснюються кроки, спрямовані на виконання взятих на себе зобов'язань, пов'язаних із членством в цій організації, які містяться у „Висновку Парламентської Асамблеї Ради Європи № 190 (1995) щодо заявки України на вступ до Ради Європи” (Страсбург, 26 вересня 1995 року). До цих зобов'язань належить і заборона смертної кари як виду покарання.

Стосовно положення статті 25 Кримінального кодексу України щодо заміни смертної кари іншим видом покарання, то це питання підлягає вирішенню у законодавчому порядку (пункт 14 частини першої статті 92 Конституції України).

На підставі викладеного та керуючись статтями 147, 150 Конституції України, статтями 51, 61, 63, 70 Закону України „Про Конституційний Суд України”, Конституційний Суд України

в и р і ш и в:

1. Положення статті 24 Загальної частини та положення санкцій статей Особливої частини Кримінального кодексу України, які передбачають смертну кару як вид покарання, визнати такими, що не відповідають Конституції України (є неконституційними). [...]»

Постанова Пленуму Верховного Суду України №2 від 07 лютого 2003 року „Про судову практику в справах про злочини проти життя та здоров'я особи”.

«[...] Відповідно до статей 3 і 27 Конституції України людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканість і безпека визнаються найвищою соціальною цінністю.

Право на життя є невід'ємним правом людини. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя.

Суди України в цілому додержуються вимог законодавства, яке регулює відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи. Разом з тим є випадки, коли під час судового розгляду справ цієї категорії допускаються порушення як матеріального, так і процесуального закону.

З метою забезпечення правильного й однакового застосування законодавства при розгляді справ про злочини проти життя та здоров'я особи Пленум Верховного Суду України

ПОСТАНОВЛЯЄ:

1. Звернути увагу судів на необхідність суворого додержання вимог законодавства, що передбачає відповідальність за злочини проти життя та здоров'я особи.

Однією з важливих гарантій здійснення проголошеного статтями 3 і 27 Конституції права людини на життя і здоров'я є беззастережне виконання судами вимог кримінально-процесуального закону щодо забезпечення прав потерпілих від зазначених злочинів.

У справах про злочини даного виду суди зобов'язані як установлювати вину підсудних та призначати їм необхідне й достатнє для їх виправлення та попередження нових злочинів покарання, так і вживати всіх необхідних заходів до повного відшкодування заподіяної потерпілим матеріальної та моральної шкоди. [...]»

Цивільний кодекс України від 16 січня 2003 року № 435-IV

«[...] **Стаття 281** Право на життя.

1. Фізична особа має невід'ємне право на життя.

2. Фізична особа не може бути позбавлена життя.

Фізична особа має право захищати своє життя та здоров'я, а також життя та здоров'я іншої фізичної особи від протиправних посягань будь-якими засобами, не забороненими законом.

3. Медичні, наукові та інші дослідження можуть провадитися лише щодо повнолітньої дієздатної фізичної особи за її вільною згодою.

4. Забороняється задоволення прохання фізичної особи про припинення її життя.

5. Стерилізація може відбутися лише за бажанням повнолітньої фізичної особи. Стерилізація недієздатної фізичної особи за наявності медичних показань може бути проведена лише за згодою її опікуна, з додержанням вимог, встановлених законом.

6. Штучне переривання вагітності, якщо вона не перевищує дванадцяти тижнів, може здійснюватися за бажанням жінки.

У випадках, встановлених законодавством, штучне переривання вагітності може бути проведене при вагітності від дванадцяти до двадцяти двох тижнів.

Перелік обставин, що дозволяють переривання вагітності після дванадцяти тижнів вагітності, встановлюється законодавством.

7. Повнолітні жінка або чоловік мають право за медичними показаннями на проведення щодо них лікувальних програм допоміжних репродуктивних технологій згідно з порядком та умовами, встановленими законодавством.

Стаття 282 Право на усунення небезпеки, яка загрожує життю та здоров'ю.

Фізична особа має право вимагати усунення небезпеки, створеної внаслідок підприємницької або іншої діяльності, яка загрожує життю та здоров'ю. [...]»

Закон України „Про охорону дитинства” від 26 квітня 2001 року №2402–III.

«[...] Цей Закон визначає охорону дитинства в Україні як стратегічний загальнонаціональний пріоритет і з метою забезпечення реалізації прав дитини на життя, охорону здоров'я, освіту, соціальний захист та всебічний розвиток встановлює основні засади державної політики у цій сфері.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1 Визначення термінів.

У цьому Законі терміни вживаються в такому значенні: [...]

охорона дитинства – система державних та громадських заходів, спрямованих на забезпечення повноцінного життя, всебічного виховання і розвитку дитини та захисту її прав; [...]

Розділ II ПРАВА ТА СВОБОДИ ДИТИНИ

Стаття 6 Право на життя та охорону здоров'я.

Кожна дитина має право на життя з моменту визначення її живонародженою та життєздатною за критеріями Всесвітньої організації охорони здоров'я.

Держава гарантує дитині право на охорону здоров'я, безоплатну кваліфіковану медичну допомогу в державних і комунальних закладах охорони здоров'я, сприяє створенню безпечних умов для життя і здорового розвитку дитини, раціонального харчування, формуванню навичок здорового способу життя.

З цією метою держава вживає заходів щодо:

зниження рівня смертності немовлят і дитячої смертності;

забезпечення надання необхідної медичної допомоги всім дітям;

боротьби з хворобами і недоїданням, у тому числі шляхом надання дітям доступу до достатньої кількості якісних харчових продуктів та чистої питної води;

створення безпечних і здорових умов праці;

надання матерям належних послуг з охорони здоров'я у допологовий і післяпологовий періоди;

забезпечення всіх прошарків суспільства, зокрема батьків і дітей, інформацією щодо охорони здоров'я і здорового харчування дітей, переваг грудного вигодовування, гігієни, санітарних умов проживання дітей та запобігання нещасним випадкам;

розвитку просвітницької роботи, послуг у галузі планування сім'ї та охорони репродуктивного здоров'я;

пільгового забезпечення дітей ліками та харчуванням у порядку, встановленому законодавством. [...]»

Закон України „Про охорону праці” в редакції від 21 листопада 2002 року №229–IV

«[...] Цей Закон визначає основні положення щодо реалізації конституційного права працівників на охорону їх життя і здоров'я у процесі трудової діяльності, на належні, безпечні і здорові умови праці, регулює за участю відповідних органів державної влади відносини між роботодавцем і працівником з питань безпеки, гігієни праці та виробничого середовища і встановлює єдиний порядок організації охорони праці в Україні.

Розділ I ЗАГАЛЬНІ ПОЛОЖЕННЯ

Стаття 1 Визначення понять і термінів.

Охорона праці – це система правових, соціально–економічних, організаційно–технічних, санітарно–гігієнічних і лікувально–профілактичних заходів та засобів, спрямованих на збереження життя, здоров'я і працездатності людини у процесі трудової діяльності. [...]

Стаття 4 Державна політика в галузі охорони праці.

Державна політика в галузі охорони праці визначається відповідно до Конституції України Верховною Радою України і спрямована на створення належних, безпечних і здорових умов праці, запобігання нещасним випадкам та професійним захворюванням.

Державна політика в галузі охорони праці базується на принципах:

пріоритету життя і здоров'я працівників, повної відповідальності роботодавця за створення належних, безпечних і здорових умов праці. [...]

Конвенція про захист прав і гідності людини щодо застосування біології та медицини: Конвенція про права людини та біомедицину (Ов'єдо, 4 квітня 1997 року)

«[...] Преамбула.

Держави – члени Ради Європи, інші держави та Європейське співтовариство, які підписали цю Конвенцію,

беручи до уваги Загальну декларацію прав людини, проголошену Генеральною Асамблеєю Організації Об'єднаних Націй 10 грудня 1948 року,

беручи до уваги Конвенцію про захист прав і основних свобод людини від 4 листопада 1950 року,

беручи до уваги Європейську соціальну хартію від 18 жовтня 1961 року,

беручи до уваги Міжнародний пакт про громадянські та політичні права та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права від 16 грудня 1966 року,

беручи до уваги Конвенцію про захист осіб стосовно автоматизованої обробки даних особистого характеру,

беручи також до уваги Конвенцію про права дитини від 20 листопада 1989 року,

враховуючи, що метою Ради Європи є досягнення більшого єднання між її членами і що одним із засобів, за допомогою якого ця мета має бути досягнута, є захист і подальше здійснення прав і основних свобод людини, [...]

підтверджуючи, що прогрес в галузі біології та медицини має використовуватися на благо сучасного та прийдешніх поколінь,

підкреслюючи, що міжнародне співробітництво необхідне для того, щоб все людство могло використовувати здобутки біології та медицини,

визнаючи важливість сприяння публічному обговоренню питань, що постають у зв'язку із застосуванням біології та медицини, та рішень, яких вони вимагають, бажаючи нагадати всім членам суспільства про їхні права та обов'язки, враховуючи роботу Парламентської асамблеї у цій галузі, включаючи рекомендацію 1160 (1991) щодо розробки конвенції про біоетику, сповнені рішучості вжити заходів, необхідних для охорони гідності та основних прав і свобод людини щодо застосування біології та медицини, погодились про таке:

Глава I Загальні положення. [...]

Стаття 2 Пріоритет людини.

Інтереси та благополуччя окремої людини превалюють над виключними інтересами усього суспільства або науки.

Стаття 3 Рівноправний доступ до медичної допомоги.

Сторони, враховуючи медичні потреби та наявні ресурси, вживають відповідних заходів для забезпечення в межах їхньої юрисдикції рівноправного доступу до медичної допомоги належної якості.

Стаття 4 Професійні стандарти.

Будь-яке втручання у сферу здоров'я, включаючи наукові дослідження, повинно здійснюватися згідно із відповідними професійними обов'язками та стандартами.

Глава II Згода.

Стаття 5 Загальне правило.

Будь-яке втручання у сферу здоров'я може здійснюватися тільки після добровільної та свідомої згоди на нього відповідної особи.

Такій особі заздалегідь надається відповідна інформація про мету і характер втручання, а також про його наслідки та ризики.

Відповідна особа у будь-який час може безперешкодно відкликати свою згоду.

Стаття 6 Захист осіб, які неспроможні дати згоду.

1. З урахуванням статей 17 і 20 нижче, втручання по відношенню до особи, яка є недієздатною давати згоду, може здійснюватися тільки за умови, що воно матиме безпосередню користь для такої особи.

2. Якщо відповідно до законодавства неповнолітня особа є недієздатною давати свою згоду на втручання, таке втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом.

Думка неповнолітньої особи враховується як визначальний чинник, важливість якого збільшується пропорційно віку та ступеню зрілості цієї особи.

3. Якщо відповідно до законодавства повнолітня особа внаслідок психічного захворювання, хвороби або через аналогічні причини є недієздатною давати згоду на втручання, втручання може здійснюватися тільки із дозволу її представника або органу влади, або особи, або закладу, визначеного законом.

Відповідна особа у міру можливості бере участь у процедурі надання дозволу.

4. Представнику, органу влади, особі чи закладу, зазначеним у пунктах 2 і 3 вище, надається інформація, згадана у статті 5, на таких самих умовах.

5. Дозвіл, зазначений у пунктах 2 і 3 вище, у будь-який час може бути відкликаний у найвищих інтересах відповідної особи.

Стаття 7 Захист осіб, які страждають психічними розладами.

За умови дотримання встановлених законом вимог захисту, включаючи процедури нагляду, контролю та оскарження, особа, яка страждає серйозними психічними розладами, може підлягати без її власної згоди втручанням, що має за мету лікування її

психічного розладу, тільки якщо без такого лікування її здоров'ю може бути заподіяна серйозна шкода.

Стаття 8 Надзвичайна ситуація.

Якщо через надзвичайну ситуацію відповідна згода не може бути отримана, будь-яке необхідне з медичної точки зору втручання може негайно здійснюватися в інтересах здоров'я відповідної особи.

Стаття 9 Попередньо висловлені побажання.

Якщо на час втручання пацієнт перебуває у стані неспроможності висловити свої побажання, враховуються побажання щодо медичного втручання, висловлені ним раніше.

Глава III Приватне життя та право на інформацію.

Стаття 10 Приватне життя та право на інформацію.

1. Кожна особа має право на повагу до її особистого життя стосовно інформації про її здоров'я.
2. Кожна особа має право на ознайомлення із будь-якою зібраною про її здоров'я інформацією. Однак бажання осіб не отримувати такої інформації має також поважатися.
3. У виняткових випадках в інтересах пацієнта здійснення викладених у пункті 2 прав може обмежуватися законом. [...]»

Закон України „Основи законодавства України про охорону здоров'я”, введений в дію Постановою Верховної Ради України N 2802-ХІІ від 19 листопада 1992 року.

«[...] **Стаття 3** Поняття і терміни, що вживаються в законодавстві про охорону здоров'я.

У цих Основах та інших актах законодавства про охорону здоров'я основні поняття мають таке значення:

здоров'я – стан повного фізичного, душевного і соціального благополуччя, а не тільки відсутність хвороб і фізичних дефектів;

охорона здоров'я – система заходів, спрямованих на забезпечення збереження і розвитку фізіологічних і психологічних функцій, оптимальної працездатності та соціальної активності людини при максимальній біологічно можливій індивідуальній тривалості життя;

Стаття 4 Основні принципи охорони здоров'я.

Основними принципами охорони здоров'я в Україні є:

визнання охорони здоров'я пріоритетним напрямом діяльності суспільства і держави, одним з головних чинників виживання та розвитку народу України;

дотримання прав і свобод людини і громадянина в галузі охорони здоров'я та забезпечення пов'язаних з ними державних гарантій;

гуманістична спрямованість, забезпечення пріоритету загальнолюдських цінностей над класовими, національними, груповими або індивідуальними інтересами, підвищений медико–соціальний захист найбільш вразливих верств населення;

рівноправність громадян, демократизм і загальнодоступність медичної допомоги та інших послуг в галузі охорони здоров'я; [...]

Стаття 5 Охорона здоров'я – загальний обов'язок суспільства та держави

Державні, громадські або інші органи, підприємства, установи, організації, посадові особи та громадяни зобов'язані забезпечити пріоритетність охорони здоров'я у власній діяльності, не завдавати шкоди здоров'ю населення і окремих осіб, у межах своєї компетенції подавати допомогу хворим, інвалідам та потерпілим від нещасних випадків, сприяти працівникам органів і закладів охорони здоров'я в їх діяльності, а також виконувати інші обов'язки, передбачені законодавством про охорону здоров'я.

Розділ II ПРАВА ТА ОБОВ'ЯЗКИ ГРОМАДЯН У ГАЛУЗІ ОХОРОНИ ЗДОРОВ'Я

Стаття 6 Право на охорону здоров'я.

Кожний громадянин України має право на охорону здоров'я, що передбачає:

- а) життєвий рівень, включаючи їжу, одяг, житло, медичний догляд та соціальне обслуговування і забезпечення, який є необхідним для підтримання здоров'я людини;
- б) безпечне для життя і здоров'я навколишнє природне середовище;
- в) санітарно–епідемічне благополуччя території і населеного пункту, де він проживає;
- г) безпечні і здорові умови праці, навчання, побуту та відпочинку;
- д) кваліфіковану медико–санітарну допомогу, включаючи вільний вибір лікаря, вибір методів лікування відповідно до його рекомендацій і закладу охорони здоров'я;
- е) достовірну та своєчасну інформацію про стан свого здоров'я і здоров'я населення, включаючи існуючі і можливі фактори ризику та їх ступінь;
- є) участь в обговоренні проектів законодавчих актів і внесення пропозицій щодо формування державної політики в галузі охорони здоров'я;
- ж) участь в управлінні охороною здоров'я та проведенні громадської експертизи з цих питань у порядку, передбаченому законодавством;
- з) можливість об'єднання в громадські організації з метою сприяння охороні здоров'я;
- и) правовий захист від будь–яких незаконних форм дискримінації, пов'язаних із станом здоров'я;
- і) відшкодування заподіяної здоров'ю шкоди;
- ї) оскарження неправомірних рішень і дій працівників, закладів та органів охорони здоров'я;
- й) можливість проведення незалежної медичної експертизи у разі незгоди громадянина з висновками державної медичної експертизи, застосування до нього заходів примусового лікування та в інших випадках, коли діями працівників охорони здоров'я можуть бути ущемлені загально визнані права людини і громадянина; [...]

Стаття 7 Гарантії права на охорону здоров'я.

Держава згідно з Конституцією України гарантує всім громадянам реалізацію їх прав у галузі охорони здоров'я шляхом:

- а) створення розгалуженої мережі закладів охорони здоров'я;
- б) організації і проведення системи державних і громадських заходів щодо охорони та зміцнення здоров'я;
- в) подання всім громадянам гарантованого рівня медико–санітарної допомоги у обсязі, що встановлюється Кабінетом Міністрів України;
- г) здійснення державного і можливості громадського контролю та нагляду в галузі охорони здоров'я;
- д) організації державної системи збирання, обробки і аналізу соціальної, екологічної та спеціальної медичної статистичної інформації;
- е) встановлення відповідальності за порушення прав і законних інтересів громадян у галузі охорони здоров'я. [...]

Стаття 9 Обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я.

На підставах і в порядку, передбачених законами України, громадяни можуть бути визнані тимчасово або постійно не придатними за станом здоров'я до професійної або іншої діяльності, пов'язаної з підвищеною небезпекою для оточуючих, а також з виконанням певних державних функцій.

Застосування примусових заходів медичного характеру щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, обмеження прав інших громадян у вигляді примусового медичного

огляду або примусової госпіталізації, а також у зв'язку з проведенням карантинних заходів допускається тільки на підставах і в порядку, передбачених законами України. Рішення про обмеження прав громадян, пов'язані із станом їх здоров'я, можуть бути оскаржені в судовому порядку. [...]»

Закон України „Про безпечність та якість харчових продуктів” від 23 грудня 1997 року N771/97–ВР

«[...] **Стаття 3** Державне забезпечення безпечності та якості харчових продуктів.

Держава забезпечує безпечність та якість харчових продуктів з метою захисту життя і здоров'я населення від шкідливих факторів, які можуть бути присутніми у харчових продуктах, шляхом:

встановлення обов'язкових параметрів безпечності для харчових продуктів;

встановлення мінімальних специфікацій якості харчових продуктів у технічних регламентах;

встановлення санітарних заходів і ветеринарно–санітарних вимог для потужностей (об'єктів) та осіб, які зайняті у процесі виробництва, продажу (постачання), зберігання (експонування) харчових продуктів;

забезпечення безпечності нових харчових продуктів для споживання людьми до початку їх обігу в Україні;

встановлення стандартів для харчових продуктів з метою їх ідентифікації [...]»

Методичні рекомендації щодо здійснення експертизи нормативно–правових актів (їх проектів) на відповідність Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод, затверджено Урядовим уповноваженим у справах Європейського суду з прав людини (Міністерство юстиції) 15 серпня 2006 року.

«[...]1. Експертиза здійснюється з метою встановлення відповідності нормативно–правового акта (далі – нормативний акт) чи його проекту вимогам Конвенції про захист прав і основоположних свобод людини 1950 року та протоколів до неї (далі – Конвенція) та практиці Європейського суду з прав людини (далі – Суд). [...]»

4. Експертиза проводиться у два етапи:

а) перший етап – перевірка, чи предмет регулювання нормативного акта (його проекту) стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією (перевірка на належність);

б) другий етап – перевірка нормативного акта (його проекту), предмет регулювання якого стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією, на відповідність положенням Конвенції та практиці Суду (перевірка на відповідність). [...]

5. Перевірка на належність здійснюється шляхом встановлення того, чи належать питання, які регулюються нормативним актом (його проектом), до переліку, визначеного в Тематичному покажчику за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї (далі – Тематичний покажчик). [...]

10. Перевірка на відповідність здійснюється шляхом встановлення того, чи містить нормативний акт (його проект), предмет регулювання якого стосується прав і свобод, гарантованих Конвенцією, положення, що можуть призвести до порушення Конвенції.

Тематичний покажчик за Конвенцією про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколами до неї.

Принцип побудови.

Більшість формулювань у тексті Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року та протоколів до неї (далі – Конвенція) за своєю формою мають узагальнювальний, оцінний характер. Відтак, перевірка на відповідність нормативно–правового акта або його проекту (далі – нормативний акт) вимогам Конвенції виключно на основі її тексту не буде результативною.

Зміст положень Конвенції конкретизується в практиці її застосування, тобто через практику Європейського суду з прав людини (далі – Суд). Відповідно, найбільш повно відображає предмет та критерії регулювання Конвенції весь масив рішень Суду.

Однак зазначене джерело є надзвичайно великим за обсягом, складним та неоднорідним за змістом, а також певною мірою ускладненим для доступу за мовною формою – всі рішення Суду виконуються англійською та/або французькою мовами.

Тому для спрощення процедури ідентифікації належності предмета регулювання нормативного акта до сфери дії Конвенції у цьому Тематичному покажчику подаються питання (теми), визначені Судом у ході застосування того чи іншого положення Конвенції.

Зазначений Тематичний покажчик складений шляхом узагальнення практики Суду за весь час його діяльності, у ньому знайдено відображення перелік ключових сфер праводносин, в яких, за усталеною практикою Суду, можливе порушення Конвенції.
[...]

РОЗДІЛ II Перелік питань.

1. Зобов'язання додержувати поваги до прав людини

Високі Договірні Сторони гарантують кожному, хто перебуває під їхньою юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I цієї Конвенції.

1.1. підрозділи Збройних Сил України за кордоном

1.2. іноземці

1.3. особи без громадянства

1.4. особи з подвійним громадянством

1.5. вислання, депортація, екстрадиція

2. Право на життя

1. Право кожного на життя охороняється законом. Нікого не може бути умисно позбавлено життя інакше ніж на виконання смертного вироку суду, винесеного після визнання його винним у вчиненні злочину, за який закон передбачає таке покарання.

2. Позбавлення життя не розглядається як таке, що вчинене на порушення цієї статті, якщо воно є наслідком виключно необхідного застосування сили:

а) для захисту будь-якої особи від незаконного насильства;

б) для здійснення законного арешту або для запобігання втечі особи, яку законно тримають під вартою;

с) при вчиненні правомірних дій для придушення заворушення або повстання.

2.1. насильницька смерть

2.2. розслідування обставин смерті

2.3. зникнення особи

2.4. зберігання матеріалів розслідування за фактами смерті (зникнення)

2.5. всі питання тримання під вартою

2.6. смерть у медичному закладі

2.7. надання медичної допомоги

2.8. зберігання медичної документації

2.9. заборона евтаназії

2.10. самогубство

2.11. зараження смертельною хворобою

2.12. надзвичайні ситуації

2.13. планування та проведення операцій із застосуванням сили

2.14. виключно необхідне застосування сили

2.15. застосування зброї та спецзасобів

2.16. смерть під час військової служби

- 2.17. бойові дії
- 2.18. військові навчання
- 2.19. бойова підготовка
- 2.20. загроза для життя у разі вислання (депортації, екстрадиції)
- 2.21. безпека праці
- 2.22. безпечність спорудження та експлуатації об'єктів
- 2.23. компенсація у зв'язку зі смертю (зникненням) [...]».

РІШЕННЯ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ ПО САТТІ 2

McCANN & OTHERS v. THE UNITED KINGDOM – витяги

(від 27 вересня 1995 долі)

У рішенні у справі *McCann & Others v. the United Kingdom* Європейський суд прав людини:

1. Ухвалив десятьма голосами проти дев'яти, що мало місце порушення статті 2 Конвенції;
2. Ухвалив одноголосно, що Сполучене Королівство повинне виплатити заявникам 38 700 фунтів стерлінгів у порядку відшкодування судових витрат і витрат у зв'язку з розглядом справи в Страсбурзі;
3. Відхилив одноголосно вимогу заявників про виплату відшкодування за заподіяну шкоду;
4. Відхилив одноголосно вимогу заявників про відшкодування витрат, понесених при розслідуванні в Гібралтарі;
5. Відхилив одноголосно інші вимоги заявників про справедливую компенсацію.

ОСНОВНІ ФАКТИ

Заявники, громадяни Ірландії і піддані Сполученого Королівства Маргарет Макканн, Даніел Фаррелл і Джон Севідж, є батьками Даніеля Макканна, Майред Фаррелл і Шона Севіджа, які були застрелені 6 березня 1988 р. в Гібралтарі військовослужбовцями спеціальної повітряно–десантної служби, яка входить до складу Британської армії.

Властям Сполученого Королівства, Іспанії і Гібралтара ще до 4 березня 1988 р. стало відомо, що Тимчасова ІРА (Ірландська республіканська армія) планує терористичний акт в Гібралтарі. З аналізу розвідувальних даних британська влада і влада Гібралтару дійшли висновку, що 5 березня група ІРА (особи учасників вже були встановлені) проведе терористичний акт, заклавши бомбу з механізмом дистанційного керування в легковий автомобіль. Було вирішено заарештувати членів групи після того, як вони доставлять автомобіль до Гібралтара, що дало б можливість забезпечити докази для подальшого судового розгляду. Власті вважали членів групи небезпечними терористами, які майже напевно будуть озброєні і у разі зіткнення з силами безпеки, можливо, використають свою зброю або бомбу.

Шостого березня 1988 р. пополудні було встановлено, що Шон Севідж припаркував автомобіль в Гібралтарі. Пізніше спостерігачі відмітили, що він разом з Даніелем Макканном і Майред Фаррелл обстежував те місце, де знаходився припаркований їм автомобіль. Після того, як всі троє віддалилися від машини, експерт по знешкодженню бомб доповів після збіглого візуального огляду автомашини, що, на його думку, в ній, можливо, закладена бомба. Було ухвалене рішення про арешт трьох вказаних осіб. Комісар поліції Гібралтара доручив керівництво операцією командирів військовослужбовців спеціальної повітряно–десантної служби (SAS). Двоє військовослужбовців слідували за Макканном і Фаррелл. Коли Макканн озирнувся, один з них вихопив пістолет і наказав зупинитися. Макканн зробив рух рукою до внутрішньої кишені, рука Фаррелл швидко полинула до сумочки. Думаючи, що обидва потягнулися за механізмом дистанційного керування, щоб висадити бомбу, закладену в автомобіль, співробітники SAS вистрілили кілька разів зблизька, убивши обох.

За Севіджем слідували двоє інших військовослужбовців. Коли пролунали постріли по Макканну і Фаррелл, він різко розвернувся і лицем до лица зіткнувся із співробітниками SAS, що слідували за ним. Один з них голосно наказав йому зупинитися і витягнув пістолет. Права рука Севіджа рушила до стегна. Побоюючись, що

він хоче привести в дію механізм дистанційного керування, співробітники SAS вистрілили зблизька, що привело його загибелі.

За свідченням патологоанатома, у Фаррелл потрапило вісім куль, в Макканна – п'ять і в Севіджа – шістнадцять.

Ні зброї, ні дистанційного пристрою ні у кого з трьох підозрюваних виявлено не було. В результаті огляду було встановлено, що в машині, раніше припаркованій Севіджем, не було вибухового пристрою або бомби. Проте інша машина, пізніше виявлена іспанською поліцією в Марбелле, Іспанії, містила вибуховий пристрій з шістдесяти чотирьох кілограмів вибухівки "Семтекс". Ця машина була узята напрокат Фаррелл на чуже ім'я.

Розслідування справи про загибель вказаних осіб коронером Гібралтара було відкрито 6 вересня 1988 р. Коронер головував на засіданні журі присяжних, вибраних з місцевих жителів. Заслуховували свідчення сімдесяти дев'яти свідків, включаючи військовослужбовців, офіцерів поліції, співробітників служби спостереження, що брали участь в цій операції, а також патологоанатомів, судових експертів і фахівців з вибухових пристроїв. 13 вересня 1988 р. присяжні винесли вердикт про правомірність того, що відбувся.

Не погодившись з вердиктом, заявники 1 березня 1990 р. пред'явили позови Міністерству оборони у Високому Суді Північної Ірландії. Проте в ірландському суді виявився неможливим процес проти Корони. Позивачі безуспішно намагалися подолати цю перешкоду. Кінець кінцем 4 жовтня 1991 р. в розгляді справи було остаточно відмовлено.

ОСКАРЖЕННЯ

Заявники стверджують, що позбавлення життя пана Макканна, пані Фаррелл і пана Севіджа співробітниками сил безпеки є порушенням статті 2 Конвенції.

ТЛУМАЧЕННЯ СТАТТІ 2

1. Загальний підхід

У своєму підході до тлумачення статті 2 Суд повинен виходити з того, що мета і призначення Конвенції, і її застосування повинні бути такими, щоб її гарантії були конкретними і ефективними.

Потрібно також мати на увазі, що стаття 2 не тільки захищає право на життя, але і висловлює обставини, при яких позбавлення життя може бути правомірним; це одна з основоположних статей Конвенції, відносно якої по статті 15 в мирний час не допускається відступу. У поєднанні із статтею 3 вона гарантує одну з основних цінностей демократичних суспільств, що створили Раду Європи. Тлумачення норм, що містяться в цій статті, повинно бути обмежувальним.

Суд вважає, що виключення, викладені в п. 2, звичайно, розповсюджуються на випадки навмисного позбавлення життя, але говорять не тільки про них. Як вказала Комісія, текст статті 2, узятій в цілому, свідчить, що п. 2 головним чином визначає не ті випадки, при яких хтось може бути навмисно позбавлений життя, а описує ситуації, коли допускається "застосування сили", що може привести до ненавмисного позбавлення життя. Вживана сила, проте, повинна бути "абсолютно необхідною" для досягнення однієї з цілей, викладених в підпунктах (a), (b) і (c).

В цьому відношенні використання формули "абсолютно необхідний" в п. 2 статті 2 указує на те, що слід провести строгішу і ретельнішу, чим перевірку того, чи є дія держави "необхідною в демократичному суспільстві" відповідно до п. 2 в статтях 8–11 Конвенції. Зокрема, застосування сили повинне бути строго пропорційно досягненню мети, викладеної в п. 2 (a), (b) і (c) статті 2.

Відповідно до важливості цієї норми (статті 2) в демократичному суспільстві Суд повинен при розгляді справи піддати випадки позбавлення життя найретельнішому вивченню, особливо тоді, коли навмисно застосовується сила, що спричиняє за собою позбавлення життя, причому необхідно враховувати не тільки дії представників держави, які реально застосовують цю силу, але також і всі супутні обставини, включаючи такі питання, як планування можливих дій і контроль за ними.

2. Про обов'язок охороняти життя у світлі статті 2 п. 1

(а) Відповідність національного права і практики його застосування вимогам статті 2

Слід зазначити, що стаття 2 Конституції Гібралтара аналогічна статті 2 Конвенції, за винятком того, що норма, що обґрунтовує застосування сили, здатної спричинити позбавлення життя, говорить про "розумно виправдану" силу на відміну від "абсолютно необхідної" в п. 2 статті 2. Хоча на перший погляд здається, що норма Конвенції є строгішою, ніж норма національного права, на думку Суду відмінність між цими двома нормами не настільки велика, щоб на одному цій підставі зробити висновок про порушення статті 2 п. 1.

Суд вважає, що питання підготовки і інструктажу осіб, що діють від імені держави, і необхідності оперативного контролю в контексті даної справи піднімають у світлі статті 2 п. 2 проблему відповідності реакції держави на виниклу загрозу терористичного акту. В цьому відношенні досить відзначити, що інструкції про порядок дій, одержані військовослужбовцями і поліцейськими в даному випадку, є рядом правил, що чітко визначають порядок застосування сили, і повністю відповідають внутрішнім нормам, а також по суті нормі, що міститься в Конвенції.

(b) Адекватність коронерського розслідування як механізму проведення слідства

Суд не вважає, що у даній справі необхідно ухвалити рішення про те, чи дає стаття 2 п. 1 право на звернення в суд з цивільним позовом у зв'язку з позбавленням життя, оскільки це питання доречніше розглядати на підставі статей 6 і 13 Конвенції, на які заявники не посилаються.

Суд обмежується тим, що відзначає, що заборона загальноюридичного характеру особам, що діють від імені держави, довільно позбавляти будь-кого життя була би на практиці неефективна, якби не існувала процедура для розгляду законності застосування державними органами сили, що спричиняє позбавлення життя. Обов'язок охороняти право на життя, який міститься в цій нормі (стаття 2), що розглядається в поєднанні із загальним обов'язком держав, згідно статті 1 Конвенції, "забезпечувати кожній людині, що знаходиться під їх юрисдикцією, права і свободи, визначені в розділі I Конвенції", має на увазі необхідність мати в тій або іншій формі можливість провести ефективне офіційне розслідування у випадках загибелі людей в результаті застосування сили, зокрема особами, що діють від імені держави.

Проте у зв'язку з даною справою не представляється необхідним, щоб Суд вирішував, в якій формі повинно проходити таке розслідування і за яких умов воно повинне здійснюватися, оскільки насправді мало місце відкрите розслідування, на якому заявники були представлені відповідно до закону і в ході якого були вислухані сімдесят дев'ять свідків. Більш того, розслідування продовжувалося дев'ятнадцять днів, і, як впливає з багатотомного стенографічного звіту, в ході його були детально розглянуті всі події, пов'язані із загибеллю людей. Далі, із стенографічного звіту видно, що адвокати, які представляли інтереси заявників, змогли допитати ключових свідків, військовослужбовців і поліцейських, що брали участь в плануванні і здійсненні антитерористичної операції, і зробити в ході розслідування заяви, які вони вважали необхідними.

У світлі вищевикладеного Суд не вважає, що різні недоліки, які, як затверджують заявники мали місце в ході слідства, істотно перешкодили проведенню ретельного, неупередженого і уважного вивчення обставин, пов'язаних із загибеллю людей.

Тобто в цьому сенсі не було порушення статті 2 п. 1 Конвенції.

ЗАСТОСУВАННЯ СТАТТІ 2 ДО ФАКТІВ У ДАНІЙ СПРАВІ

1. Загальний підхід до оцінки свідчень, свідків

Суд відзначає, що журі присяжних мало можливість заслуховувати свідків безпосередньо, спостерігати за їх поведінкою і оцінювати доказову силу їх свідчень.

Проте необхідно враховувати, що висновки журі присяжних обмежуються рішенням про законність позбавлення життя і, як це прийнято, не містять мотивування ухваленого рішення. Крім того, увага журі присяжних і критерії, застосовані їм, були направлені на те, щоб з'ясувати, чи було позбавлення життя, здійснене військовослужбовцями SAS, розумно виправданим при тих обставинах, а не на те, чи було воно "абсолютно необхідним" в сенсі статті 2.

Суд, вирішуючи питання про те, чи мало місце порушення статті 2 у даній справі, не вирішує питання про кримінальну відповідальність тих, хто прямо або побічно до нього причетний. Відповідно до своєї звичайної практики він здійснює оцінку у світлі всіх матеріалів, представлених йому заявниками і Урядом, або, у разі потреби, матеріалів, одержаних їм самим.

2. Ствердження заявників про навмисний характер позбавлення життя

Вивчивши представлені йому матеріали, Суд не вважає встановленим, що на вищому рівні керівництво Міністерства оборони або в Уряді мала місце змова з метою позбавлення життя, що військовослужбовців А, В, З і D спонукали до цього або їм були дані відповідні вказівки їх начальниками, які проводили інструктаж перед операцією, або що вони за власною ініціативою дійсно вирішили убити підозрюваних незалежно від того, чи будуть підстави для застосування зброї на поразку, і не зважаючи на одержані інструкції на арешт. Відсутні також докази, що власті в прихованій формі заохочували, натякали і побічно спонукали до ліквідації трьох підозрюваних.

Суд також не може погодитися із твердженням заявників, що використання SAS саме по собі є доказом того, що позбавлення життя підозрюваних було умисним. В зв'язку з цим Суд відзначає, що SAS є особливим підрозділом, який пройшов спеціальну підготовку по боротьбі з тероризмом. Тому цілком природно, що, одержавши наперед попередження про майбутній терористичний акт, власті захотіли удатися до уміння і досвіду SAS, щоб протидіяти цій загрози по можливості з найбільшою безпекою і знанням справи.

Суд тому відхиляє як недоведене висунуте заявниками звинувачення в тому, що позбавлення життя трьох підозрюваних було навмисним або результатом мовчазної угоди учасників операції.

3. Проведення і планування операції

(1) Попередні зауваження

Розглядаючи справу у світлі статті 2 Конвенції, Суд повинен враховувати, що інформація, одержана властями Сполученого Королівства, про підготовлюваний терористичний акт в Гібралтарі, поставила їх перед серйозною дилемою. З одного боку, від них потрібно було виконувати свій обов'язок по охороні права на життя людей в Гібралтарі, включаючи військовослужбовців Великобританії, з іншою – мінімально застосовувати силу, що запобігти позбавлення життя тих, хто підозрюється в створенні такої загрози, у світлі зобов'язань, витікаючих з норм як національного, так і міжнародного права.

Необхідно взяти до уваги також наступні чинники.

По–перше, власті зіткнулися з групою активних дій ІРА, що складається з осіб, які раніше засуджувалися за організацію вибухів, і відомого фахівця–підричника. ІРА, судячи з її діяльності у минулому, завжди зневажливо відносилася до людського життя, включаючи і життя членів своєї організації.

По–друге, власті мали в своєму розпорядженні попередження про загрожуючу акцію терористів, тим самим маючи достатню можливість планувати свої дії і спільно з місцевою владою Гібралтара вжити заходи проти терористичного акту і заарештувати підозрюваних. Проте поза сумнівом, що спецслужби не могли мати повної інформації і вимушені були готувати у відповідь операцію, ґрунтуючись на припущеннях.

На підставі вищевикладеного, ухвалюючи рішення про відповідність застосованої сили статті 2, Суд повинен ретельно вивчити не тільки питання про строгу відповідність сили, застосованої військовослужбовцями, з необхідністю захистити людей від протиправного насильства, але і питання про те, чи планувалася і чи проводилася властями антитерористична операція так, щоб звести до мінімуму (наскільки можливо) застосування сили, що веде до позбавлення життя. Суд розглянув кожне з цих питань по порядку.

(2) Дії військовослужбовців

Суд визнає, що військовослужбовці щиро вірили, що необхідно не дати підозрюваним можливості включити вибуховий пристрій і тим самим запобігти загибелі багатьох людей. Дії, зроблені ними, згідно одержаному наказу, розглядалися ними, як абсолютно необхідні для захисту права на життя ні в чому не повинних людей.

Суд вважає, що застосування сили особами, що знаходяться на службі держави, для досягнення однієї з цілей, вказаних в п. 2 статті 2 Конвенції, може бути виправдано відповідно до цієї статті в тих випадках, коли застосування сили ґрунтується на щирому переконанні, яке може вважатися вірним у момент здійснення дії, але згодом виявляється помилковим. Виносити іншу ухвалу – означало б покласти нереальний тягар відповідальності на плечі держави і співробітників правоохоронних органів при виконанні їх обов'язку і навіть піддавати небезпеці їх життя і життя інших людей.

Отже, можна зробити висновок, враховуючи дилему, що стояла перед властями у зв'язку з обставинами справи, що дії військових самі по собі не вступають в суперечність з положеннями Конвенції (п. 2 статті 2).

Проте виникає питання, чи була операція проти терористів в цілому підготовлена і проведена відповідно до вимог статті 2 п. 2 і чи можна вважати відомості і інструкції, дані військовослужбовцям (з яких неминуче слідувало застосування зброї на поразку), адекватними, беручи до уваги право на життя трьох підозрюваних.

(3) Підготовка і проведення операції

Перш за все Суд відзначає, що, як випливає з оперативного наказу комісара поліції, власті мали намір заарештувати підозрюваних у відповідний момент. В ході розслідування були дані свідчення, згідно яким до 6 березня військовослужбовцями відпрацьовувалася операція по проведенню затримання і додавалися зусилля для пошуку відповідного місця в Гібралтарі, куди підозрюваних можна було б помістити після затримання.

Можна поставити питання: чому всіх трьох підозрюваних не затримали негайно після їх прибуття до Гібралтару і чому було ухвалене рішення не перешкоджати їм при в'їзді до Гібралтару, якщо власті мали в своєму розпорядженні інформацію про те, що ці особи прибули з наміром провести терористичну акцію? Одержавши наперед попередження про наміри терористів, власті легко могли організувати операцію по їх арешту. Хоча для влади було несподіваним раніше прибуття підозрюваних, на межі була

група спостерігачів і неподалік розташована група захоплення. У розпорядженні спецслужб і іспанських властей були фотографії всіх трьох підозрюваних, були відомі їх імена, справжні і вигадані, а також по яких паспортах вони можуть прибути.

В цьому відношенні Суд обмежується зауваженням, що слід вважати, що можливі наслідки від недостатності доказів для затримання і судового розгляду менш важливі, чим небезпека для населення Гібралтара, що виникла у зв'язку з в'їздом терористів в країну. З погляду Суду, або власті знали, що в автомобілі не було ніякої бомби, що Суд вже не взяв до уваги, або мав місце серйозний прорахунок осіб, відповідальних за проведення операції. В результаті склалися умови, в яких застосування зброї із смертельним результатом, враховуючи оцінки спецслужб, було можливо з великим ступенем вірогідності.

Рішення не зупиняти трьох терористів при в'їзді до Гібралтара, таким чином, є істотним чинником, який необхідно брати до уваги.

Суд відзначає, що на оперативній нараді 5 березня, на якому були присутні військовослужбовці А, В, С і D, розглядалася вірогідність того, що акція буде здійснена за допомогою могутнього вибухового пристрою, поміщеного в автомобіль. Був зроблений ряд ключових оцінок. Зокрема, передбачалося, що терористи не використовуватимуть додатковий автомобіль для попередньої парковки; що бомба буде підірвана за допомогою керованого по радіо пристрою; що вибух може бути проведений натисненням кнопки; що, швидше за все, підозрювані висадять бомбу, якщо їх спробують затримати; що вони будуть озброєні і, мабуть, застосують зброю, якщо відбудеться зіткнення.

В даному випадку всі ці вирішальні припущення, за винятком наміру терористів скоїти злочин, були помилковими. Проте, ці припущення представляли всі можливі гіпотези за ситуації, коли реальні факти невідомі і коли власті діють на основі обмеженої розвідувальної інформації.

Насправді, інші варіанти розвитку подій були опрацьовані недостатньо. Наприклад, оскільки вибух бомби очікувався не раніше 8 березня, коли повинна була відбутися церемонія зміни караулу, можна було дійти висновку, що ці три терористи були направлені з розвідувальною місією. Хоча ця можливість і розглядалась, вона, мабуть, серйозно не сприймалася.

До того ж на оперативних нарадах або після того, як підозрювані були виявлені, могли бути висловлені припущення, що вони навряд чи мали намір висадити бомбу і знищити тим самим велике число цивільних осіб в той момент, коли пан Макканн і міс Фаррелл йшли не поспішаючи у напрямі прикордонного району, оскільки це збільшувало б ризик їх виявлення і затримання. Також неправдоподібна думка про те, що у цей момент вони вже налагодили передавач, який дозволив би їм негайно висадити бомбу у разі спроби їх затримання.

Крім того, навіть якщо врахувати рівень технічної підготовки ІРА, той опис детонатора як "пристрої, де треба тільки натиснути кнопку", без тих обмовок, які пізніше були зроблені експертами під час розслідування, про значення яких компетентні власті повинні були бути обізнані, є украй спрощеною характеристикою цих пристроїв.

Насторожує в даній ситуації і те, що припущення про можливість "підозрювати наявність бомби в автомобілі", яке військовий G зробив після біглого зовнішнього огляду автомобіля, було передано іншим військовослужбовцям, згідно власному свідочтву останніх, як безумовно встановлений факт наявності такої бомби. Хоча військовослужбовець G і мав досвід роботи з вибуховими пристроями, закладеними в автомобілі, він, як з'ясувалося, не був фахівцем у області радіозв'язку або вибухових речовин, а роблячи висновок про можливість підозрювати наявність бомби в автомобілі,

він ґрунтувався на тому, що антена не відповідала автомобілю; таким чином, його оцінка швидше носила ймовірний характер.

В умовах, коли альтернативні варіанти не отримали достатньої уваги і коли з визначеністю повідомлялося про існування автомобіля з вибуховим пристроєм, який, згідно зробленим оцінкам, можна було детонувати натисненням кнопки, цілий ряд робочих гіпотез був піднесений військовослужбовцем А, В, С і D як встановлені факти, у зв'язку з чим застосування сили на ураження стало майже неминучим.

Проте той факт, що не враховувалася можливість помилки, слід розглядати також в поєднанні з одержаною військовослужбовцями установкою, що якщо вони відкривають вогонь, то повинні вести його, поки підозрюваний не буде мертвий. Всі четверо військовослужбовців стріляли з метою позбавити життя підозрюваних. Військовослужбовець Е свідчив, що військовослужбовцям говорили про велику вірогідність того, що вони будуть вимушені стріляти на ураження, оскільки у разі використання детонатору в їх розпорядженні залишається дуже мало часу. У цих обставинах власті, зв'язані обов'язком поважати право підозрюваних на життя, повинні були проявити найбільшу обережність при оцінці інформації, що знаходилася в їх розпорядженні, перед передачею її військовослужбовцям, застосування зброї якими автоматично означає стрілянину на ураження.

Оскільки із-за обмежень в публічних інтересах в ході офіційного розслідування детально не розглядалися одержані військовослужбовцями інструкції, залишається неясним, чи були вони зобов'язані визначати, чи виправдано застосування вогнепальної зброї з метою ураження тими конкретними обставинами, з якими вони зіткнулися у момент арешту.

Їх рефлекторні дії в цьому життєво важливому питанні позбавлені того ступеню обережності у використанні вогнепальної зброї, яку слід чекати від співробітників правоохоронних органів в демократичному суспільстві, навіть коли вони мають справу з небезпечними людьми, підозрюваними в тероризмі, і явно не відповідають вимогам проявляти обережність, що передбачається інструкціями по використанню поліцією вогнепальної зброї, в яких підкреслюється відповідальність перед законом кожного офіцера залежно від ситуації, в якій застосовано зброю.

Це упущення властей також дає підстави припускати, що не була проявлена необхідна обережність при контролі і проведенні операції арешту.

У результаті, беручи до уваги, що було вирішено не перешкоджати в'їзду підозрюваних до Гібралтара, що влада не змогла врахувати можливість помилковості своїх розвідувальних оцінок, принаймні в деяких аспектах, і що, коли військовослужбовці відкрили вогонь, це автоматично означало застосування сили, що спричиняє за собою позбавлення життя, Суд не переконаний, що позбавлення життя трьох терористів було застосуванням сили, абсолютно необхідної для захисту людей від протиправного насильства в сенсі статті 2 п. 2 (а) Конвенції.

Відповідно, Суд констатує, що мало місце порушення статті 2

GONGADZE v. UKRAINE – витяги

(від 8 листопада 2005 року)

Суд дійшов висновку про те, що було порушено статті 2 Конвенції, що виявилось у неспроможності органів влади захистити життя Георгія Гонгадзе

У рішенні, ухваленому у справі *Гонгадзе проти України*, Європейський суд з прав людини постановив, що:

- було порушено статті 2 Конвенції про захист прав людини та основних свобод, яке виявилось у неспроможності національних органів захистити життя чоловіка заявниці – Георгія Гонгадзе;
- було порушено статті 2 Конвенції, яке виявилось у непроведенні належного розслідування обставин смерті Г. Гонгадзе;
- мало місце порушення статті 3 Конвенції, яке виявилось у поведженні, що принизило гідність заявниці;
- мало місце порушення статті 13 Конвенції (право на ефективний засіб захисту).

Відповідно до статті 41 Конвенції Суд призначив сплатити заявниці 100000 євро на відшкодування матеріальної та моральної шкоди.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявниця Мирослава Гонгадзе є громадянкою України, народилась 1972 р. і проживає у м. Арлінгтоні, США. Її чоловіком був політичний журналіст та головний редактор Інтернет-видання «Українська правда» Георгій Гонгадзе. Він докладав чимало зусиль для привернення уваги як української, так і світової громадськості до проблем зі свободою слова в Україні. Зокрема, він неодноразово повідомляв про корупцію серед посадовців найвищого рангу. За кілька місяців до зникнення Г. Гонгадзе заявляв у правоохоронні органи про те, що він зазнає погроз і за ним ведеться стеження.

14 липня 2000 р. Г. Гонгадзе написав відкритого листа Генеральному прокурору України, стверджуючи, що правоохоронні органи безпідставно викликають на допити його родичів, друзів та колег. У цьому листі він також зазначав, що його переслідують невідомі особи. Переслідування ведеться на автомобілі під номерним знаком 07309 КБ.

Г. Гонгадзе просив Генпрокурора про захист і про покарання осіб, причетних до стеження за ним.

16 вересня 2000 р. Г. Гонгадзе зник. Наступного дня його дружина повідомила Московський райвідділ міліції м. Києва про зникнення чоловіка.

2 листопада 2000 р. у лісі поблизу м. Таращі Київської області було знайдено обезголовлене тіло невідомої людини.

15 листопада 2000 р. було проведено впізнання, у ході якого родичі розпізнали на тілі прикрасу, яка належала Г. Гонгадзе, та слід від старої рани.

28 листопада 2000 р. голова Соціалістичної партії України Олександр Мороз публічно оголосив про існування аудіозаписів, які були таємно зроблені у кабінеті Президента України (так звані «плівки Мельниченка»). Згадані записи свідчили, на думку пана Мороза, про причетність Президента Леоніда Кучми та деяких інших високопосадовців до зникнення Г. Гонгадзе. В одній з розмов, зафіксованих на плівці, нібито Л. Кучма вимагав, аби Міністр внутрішніх справ України Юрій Кравченко організував стеження за Г. Гонгадзе. У тій самій розмові Ю. Кравченко запропонував для цього конкретних людей, назвавши їх «справжніми орлами», спроможними до виконання будь-якого завдання.

У грудні 2000 р. Генпрокурор повідомив, що тіло, знайдене поблизу м. Таращі, не було ідентифіковане як тіло Г. Гонгадзе.

10 січня 2001 р. Генпрокурор оприлюднив заяву про те, що «таращанське тіло» цілком можливо було тілом Г. Гонгадзе. З іншого боку, він у той самий час оголосив, що були свідки, які бачили Г. Гонгадзе живим вже після його зникнення. Три дні по тому працівники Генпрокуратури повідомили заявницю, що не було доказів, які б підтверджували, що це було тіло Г. Гонгадзе. А вже через два тижні заявницю було визнано потерпілою у даній справі на тій підставі, що було достатньо доказів, аби вважати, що знайдене поблизу Таращі тіло було тілом її чоловіка.

15 січня 2001 р. головний редактор газети «Грані» оприлюднив імена чотирьох працівників правоохоронних органів, які нібито були причетні до стеження за Г. Гонгадзе.

11 березня 2003 р. журналісти міжнародної організації «Репортери без кордонів» повідомили про те, що результати експертизи за методом ДНК підтвердили, що «тарашанське тіло» є тілом Г. Гонгадзе.

22 жовтня 2003 р. було заарештовано генерал-лейтенанта Пукача, працівника Міністерства внутрішніх справ, за підозрою у причетності до зникнення Г. Гонгадзе. Його було звинувачено у знищенні важливих документів у справі.

6 листопада 2003 р. Київський міський суд звільнив пана Пукача з-під варти, застосувавши до нього як запобіжний захід підписку про невиїзд.

Віктор Ющенко після обрання його 26 грудня 2004 р. Президентом України публічно пообіцяв поновити розслідування у справі Г. Гонгадзе.

2 березня 2005 р. Генпрокурор повідомив через ЗМІ про взяття під варту, у зв'язку зі справою Г. Гонгадзе, трьох працівників міліції.

4 березня 2005 р. стало відомо про смерть Ю. Кравченка, яка, як стверджувалось, була наслідком самогубства. У день, коли він загинув, у Генпрокуратурі мав відбутися його допит у справі Г. Гонгадзе.

У серпні 2005 р. заявниці дозволили ознайомитися з матеріалами справи. У вересні 2005 р. Генпрокурор повідомив, що останній тест на ДНК підтвердив належність мертвого тіла Г. Гонгадзе.

15 вересня 2005 р. Олександр Турчинов, нещодавно до того звільнений з посади Голови Служби безпеки України, повідомив на прес-конференції, з-поміж іншого, що проміжні результати лабораторних досліджень «плівок Мельниченка» свідчать про відсутність ознак їх підробки і про точну ідентифікацію осіб, яким належать голоси, зафіксовані на цих плівках.

20 вересня 2005 р. парламент України заслухав голову спеціального парламентського слідчого комітету у справі Г. Гонгадзе. У цій доповіді йшлося про те, що викрадення і вбивство Г. Гонгадзе було організовано Президентом Л. Кучмою та Ю. Кравченком, а також зазначалося, що до цього причетні також спікер парламенту Володимир Литвин та депутат Леонід Деркач.

Доповідь завершувалася вказівкою на те, що Генпрокурор жодним чином не відреагував на висновки Комітету. Нещодавно Генпрокуратура повідомила, що розслідування стосовно осіб, обвинувачених у справі Г. Гонгадзе, завершено і справу буде передано до суду.

ВІДПОВІДНЕ НАЦІОНАЛЬНЕ ПРАВО

Відповідні гарантії Конституції України зазначають таке:

Стаття 3 «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою цінністю».

Стаття 27 «Кожна людина має невід'ємне право на життя. Ніхто не може бути свавільно позбавлений життя. Обов'язок держави – захищати життя людини».

Стаття 28 «Кожен має право на повагу до його гідності. Ніхто не може бути підданий катуванню, жорстокому, нелюдському або такому, що принижує гідність, покаранню».

Кримінально-процесуальний кодекс гарантує таке:

Стаття 28. Цивільний позов у кримінальній справі «Особа, яка зазнала матеріальної шкоди від злочину, вправі при провадженні в кримінальній справі пред'явити до обвинуваченого або до осіб, що несуть матеріальну відповідальність за дії

обвинуваченого, цивільний позов, який розглядається судом разом із кримінальною справою».

Стаття 49. Потерпілий «Потерпілим визнається особа, якій злочином заподіяно моральну, фізичну або майнову шкоду.

Громадянин, визнаний потерпілим від злочину, вправі давати показання у справі. Потерпілий і його представник мають право:

у подавати докази;

у заявляти клопотання;

у знайомитися з усіма матеріалами справи з моменту закінчення попереднього слідства; ...

у подавати скарги на дії особи, яка провадить дізнання, слідчого, прокурора і суду...

У справах про злочини, внаслідок яких сталася смерть потерпілого, права, передбачені цією статтею, мають його близькі родичі».

Стаття 94. Приводи і підстави до порушення кримінальної справи «Приводами до порушення кримінальної справи є:

заяви або повідомлення ... окремих громадян;

безпосереднє виявлення органом дізнання, слідчим, прокурором або судом ознак злочину.

Справа може бути порушена тільки в тих випадках, коли є достатні дані, які вказують на наявність ознак злочину».

Відповідні гарантії закону про прокуратуру в редакції 1995 року зазначали таке:

Стаття 5. Головні функції прокуратури «Головними функціями прокуратури є: ...

2) нагляд за додержанням законів органами, які ведуть боротьбу із злочинністю та іншими правопорушеннями і розслідують діяння, що містять ознаки злочину;

3) розслідування діянь, що містять ознаки злочину...».

ОСКАРЖЕННЯ

Заявниця стверджувала, що органи влади виявилися неспроможними захистити життя її чоловіка, а згодом розслідувати обставини його зникнення та смерті. Така недолуга поведінка влади завдала їй чималих моральних страждань. Заявниця посилалася на статті 2, 3 та 13 Конвенції. Вона також стверджувала, що в останній наданій Урядом інформації йшлося про причетність до смерті її чоловіка чільних державних посадовців. Однак, на думку заявниці, органи слідства вирішили обмежитись притягненням до відповідальності лише прямих виконавців злочину, а не його замовників та організаторів.

РІШЕННЯ СУДУ ПО СТАТТІ 2

Стверджувана неспроможність захистити право на життя

Суд нагадує, що перше речення §1 статті 2 вимагає від держави не лише утримуватися від умисного і незаконного позбавлення життя, а й уживати необхідних кроків для охорони життя. Це накладає на державу першочерговий обов'язок охорони права на життя шляхом запровадження ефективних гарантій кримінального права, для того щоб правоохоронна система вдавалася до боротьби з порушенням таких гарантій та покарання винних. За певних обставин перше речення §1 статті 2 також накладає на державні органи обов'язок щодо вжиття оперативних запобіжних заходів на захист особи чи осіб, життя яких перебуває під ризиком через кримінальні дії іншої особи.

Пам'ятаючи про труднощі з підтриманням порядку в сучасних суспільствах, про непередбачуваність поведінки людини та оперативність вибору, що може бути зроблений із погляду пріоритетності та можливостей, позитивний обов'язок має тлумачитися таким чином, що не накладає неможливого чи непропорційного тягаря на органи влади. Відповідно, не кожна вказана загроза життю може підпадати під

конвенційну вимогу до органів влади щодо вжиття оперативних заходів на запобігання матеріалізації цієї загрози. Для того щоб виник позитивний обов'язок, має бути встановлено, що на той час органи державної влади знали чи повинні були знати про існування реальної загрози життю конкретної особи чи осіб через кримінальні дії третьої сторони та що органи влади не вжили заходів у межах своїх повноважень, від яких цілком розумно можна було очікувати запобігання цій загрози.

Останні події, які стосуються поточної справи з великою імовірністю демонструють, що до зникнення та вбивства Г. Гонгадзе причетні працівники міліції. Постає питання: чи виконала держава свій позитивний обов'язок щодо захисту Г. Гонгадзе від відомої загрози його життю?

По-перше, Суд зауважує, що в поточній справі чоловік заявниці у своєму відкритому листі до Генерального прокурора від 14.07.2000 повідомляв про декілька фактів щодо взяття працівниками міліції показань стосовно нього в його родичів та колег і про нагляд за ним невідомих осіб. Він вимагав розслідування цих фактів та вжиття заходів на його захист.

По-друге, органи державної влади, в основному прокурори, мали знати про вразливе становище, в яке потрапив журналіст, котрий зачіпав політично чутливі теми щодо тих, хто перебував при владі на той час.

По-третє, Суд зазначає, що завдяки повноваженням, наданих їй законом, ГПУ має право і повинна наглядати за роботою міліції та розслідувати законність її дій. Незважаючи на чіткі ознаки незрозумілого інтересу до нього з боку правоохоронців, вказані в листі Г. Гонгадзе, відповідь ГПУ була не лише формальною, а й просто недбалою. Через два тижні чоловік заявниці зник.

Суд вважає, що ці скарги покійного Г. Гонгадзе та наступні події, які вказали на можливу причетність державних посадовців до його зникнення та смерті, були знехтувані чи просто відхилені без належного розслідування впродовж значного часу. Не було ніякої реакції на твердження про причетність міліції до зникнення, хоча інформація щодо такої можливості була поширена публічно. Той факт, що ймовірні злочинці, двоє з яких – працівники міліції, були встановлені й звинувачені у викраденні та вбивстві журналіста лише через кілька днів після зміни влади у країні, породжує серйозні сумніви щодо бажання попередньої української влади ретельно розслідувати справу.

З огляду на ці міркування Суд робить висновок, що було допущено порушення статті 2 Конвенції.

Неспроможність розслідувати справу

Суд нагадує, що обов'язок щодо захисту права на життя за статтею 2 Конвенції, взятий у поєднанні з головним обов'язком держави за статтею 1 Конвенції («гарантувати кожній людині у межах її юрисдикції права і свободи, визначені у розділі I цієї Конвенції»), також вимагає проведення певної форми ефективного розслідування, якщо особу вбито внаслідок застосування надмірної сили. Необхідною метою такого розслідування є забезпечення ефективності застосування національних законів, що захищають право на життя, а в тих випадках, коли до справи причетні державні службовці чи державні органи, – гарантувати їхню відповідальність за смерть, що сталася з їхньої вини. Якщо державним органам стало відомо про таку справу, вони повинні діяти за власною ініціативою. Вони не можуть передати найближчим родичам ініціативу подавати формальну заяву чи брати відповідальність за проведення будь-якої процедури розслідування.

Для того щоб розслідування стверджуваного незаконного вбивства працівниками державних органів було ефективним, має взагалі вважатися необхідним, щоб особи, відповідальні за проведення розслідування, були не залежними від тих, хто причетний до

подій. Розслідування повинне бути також ефективним у тому сенсі, що воно має визначити, чи була сила, застосована в таких справах, виправданою за обставин, що склалися, чи ні. Владні органи мали вжити всіх розумних кроків для отримання свідчень щодо інциденту. Будь-яка помилка в розслідуванні, що применшує можливість встановлення причини смерті або осіб, відповідальних за неї, прямих виконавців, замовників чи організаторів злочину, ставить під ризик дотримання цього стандарту.

Є також вимога прискорення розгляду, що впливає з цього контексту. Треба погодитися, що можуть бути перепони чи труднощі, які за певних обставин заважають прогресу в розслідуванні. Однак швидке розслідування з боку владних органів випадків смерті чи зникнення має загалом вважатися необхідним для забезпечення громадської довіри, підтримання верховенства права та запобігання виникненню зговорів чи примирення з незаконними актами.

Суд зазначає: заявниця стверджувала, що на розслідуванні зникнення її чоловіка позначилася низка зволікань та недоліків. Деякі з цих недоліків у кількох випадках були визнані національними органами.

Суд вважає, що факти поточної справи демонструють: упродовж розслідування, до 24.12.2004, державні органи більше переймалися доведенням непричетності високих посадовців до справи, ніж з'ясуванням правди щодо обставин зникнення та смерті чоловіка заявниці.

Беручи до уваги ці міркування, Суд висновок, що були допущені процедурні порушення статті 2.

PRETTY v. THE UNITED KINGDOM – витяги

(від 29 квітня 2002 року)

У рішенні, ухваленому у справі *Pretty V. The United Kingdom*, Європейський суд з прав людини постановив, що:

Оголошує заяву прийнятною.

- Постановляє, що порушення статті 2 Конвенції допущено не було. Постановляє, що порушення статті 3 Конвенції допущено не було.
- Постановляє, що порушення статті 8 Конвенції допущено не було.
- Постановляє, що порушення статті 9 Конвенції допущено не було.
- Постановляє, що порушення статті 14 Конвенції допущено не було.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявниця – 43-річна жінка. Проживає зі своїм 25-річним чоловіком, дочкою та внучкою. Заявниця уражена хворобою рухових нейронів (MND) – прогресуючою нейрон-дегенеративною хворобою рухових клітин центральної нервової системи. Хвороба характеризується прогресуючою м'язовою слабкістю, яка уражає м'язи, що довільно скорочуються. Згодом хвороба призводить до надзвичайної слабкості рук і ніг та уражає м'язи, залучені у процес дихання. Смерть настає, як правило, внаслідок слабкості м'язів, які забезпечують дихання, а також м'язів, які контролюють мовлення та ковтання; слабкість дихальних м'язів призводить до зупинки дихання та пневмонії. Жодне лікування не в змозі запобігти прогресуючому перебігу цієї хвороби.

Із листопада 1999 року, коли було поставлено діагноз MND, стан заявниці швидко погіршувався. Зараз хвороба уже на пізній стадії. Фактично все тіло заявниці, починаючи від шиї, паралізоване; її мовлення практично нерозбірливе, і годують її через трубку. Очікувана тривалість життя заявниці дуже незначна і може становити лише кілька тижнів чи місяців. Однак інтелект заявниці і спроможність приймати рішення не постраждали. На останній стадії ця хвороба завдає надзвичайних страждань та приниження. Побоюючись подальшого розвитку хвороби, який загрожуватиме їй

таких страждань і приниження, заявниця надзвичайно наполегливо вимагає, щоб їй надали можливість особисто розпорядитися щодо способу і часу настання смерті, аби позбутися стражденного й принизливого стану.

Хоча, згідно з англійським правом, вчинення самогубства не є злочином, заявниця, внаслідок своєї хвороби, не в змозі вчинити такий крок самотужки. Проте, відповідно до пункту 1 статті 2 Закону 1961 року про суїцид, допомога іншій особі у вчиненні самогубства вважається злочином.

З огляду на бажання пані Прітті дістати таку допомогу від свого чоловіка, соліситор заявниці звернувся до генерального прокурора (ГП) з листом, датованим 27 липня 2001 року і написаним від її імені, в якому попросив надати гарантії не притягати чоловіка заявниці до суду, якщо він, за її бажанням, допоможе їй вчинити самогубство.

Листом від 8 серпня 2001 року ГП відмовився надати такі гарантії.

20 серпня 2001 року заявниця звернулася з клопотанням про перегляд рішення ГП і з вимогою:

- видати розпорядження про скасування рішення ГП від 8 серпня 2001 року;
- оголосити, що зазначене рішення було незаконним або що надання ГП згаданих гарантії не становитиме незаконної дії;
- видати зобов'язальний наказ із вимогою надання генеральним прокурором згаданих гарантії або, як альтернатива,
- оголосити, що стаття 2 Закону 1961 року про суїцид несумісна з вимогами статей 2, 3, 8, 9 і 14 Конвенції.

17 жовтня 2001 року апеляційний відділ Високого суду правосуддя відхилив клопотання заявниці, зазначивши, що ГП не уповноважений гарантувати непритягнення до судової відповідальності і що пункт 1 статті 2 Закону 1961 року про суїцид не суперечить вимогам Конвенції.

Заявниця звернулася з апеляцією до Палати лордів. 29 листопада 2001 року Палата лордів відхилила її апеляцію і підтвердила правомірність рішення апеляційного відділу Високого суду правосуддя.

ПОДАННЯ СТОРІН ПО СТАТТІ 2

Заявниця

Заявниця стверджувала, що надання їй дозволу на отримання допомоги для вчинення нею самогубства не суперечитиме статті 2 Конвенції, інакше ті країни, в яких суїцид зі сторонньою допомогою не є незаконним, були б порушниками цього положення. До того ж стаття 2 захищає не лише право на життя, а й право вирішувати, чи жити їй далі. Вона захищає право на життя, а не саме життя, тимчасом як покарання за позбавлення життя спрямоване захистити особу не від самої себе, а від третіх сторін, а саме – від держави та державних органів. Отже, стаття 2 визнає, що саме особа має вирішувати, чи жити їй далі, і захищає право заявниці померти, щоб уникнути невідворотних страждань і приниження, спричинених правом на життя. Як свідчить рішення у справі Кінана, на яке посилається Уряд, на в'язничну адміністрацію може покладатися обов'язок захисту життя в'язня, який спробує покінчити з собою, але цей обов'язок виникає лише у зв'язку з тим, що він – в'язень і через свою психічну хворобу був фізично неспроможним прийняти виважене рішення про припинення свого життя.

Уряд

Уряд стверджував, що скарга заявниці не може ґрунтуватися на статті 2, оскільки не підкріплена прямим прецедентом, суперечить існуючому прецеденту і формулюванню цього положення. Гарантуючи одне з найголовніших прав, стаття 2 встановлює передусім негативний обов'язок. Хоча в певних справах було визнано, що вона встановлює позитивні обов'язки, у цих справах ішлося про заходи, вжиті з метою

захисту життя. У попередніх справах на передбачену статтею 2 відповідальність Уряду за захист в'язня не впливав той факт, що він вчинив самогубство. Суд також визнав, що держава має право годувати примусово в'язня, який оголосив голодування. Текст статті 2 однозначно говорить про те, що нікого не може бути умисно позбавлено життя, за винятком вузько визначених обставин, які в цій справі відсутні. Право померти – не наслідок, а антитеза права на життя.

ОЦІНКА СУДУ ПО СТАТТІ 2

У своїй практиці Суд надає статті 2 надзвичайно важливого значення як одному з найголовніших положень Конвенції. Це положення гарантує право на життя, без якого здійснення будь-якого іншого конвенційного права та свободи виявляється недійсним. Воно визначає обмежений ряд обставин, які можуть виправдовувати позбавлення життя, і, коли Уряд–відповідач посилається на такі виняткові обставини, Суд піддає їх вимогливій ретельній перевірці.

Текст статті 2 забезпечує пряме нормативно–правове регулювання щодо умисного чи свідомого застосування представниками держави сили, що може спричинити смерть. Однак це положення вже тлумачилося як таке, що застосовується не лише до випадків умисного вбивства, а й у ситуаціях, коли дозвіл на «застосування сили» може у підсумку призвести до ненавмисного позбавлення життя. Суд уже зазначав, що перше рішення пункту 1 статті 2 вимагає від держави не лише утримуватися від умисного та незаконного позбавлення життя, а й уживати належних заходів для захисту життя тих, хто перебуває під її юрисдикцією. Цей обов'язок передбачає не лише необхідність захисту права на життя за допомогою запровадження ефективних кримінально–правових положень, які утримують від вчинення правопорушень проти особи за допомогою правоохоронної системи, що забезпечує запобігання й недопущення порушень таких положень і покарання за їх порушення; це також може означати, за певних чітко визначених обставин, позитивний обов'язок органів влади вживати превентивних оперативних заходів із захисту людини, життю якої загрожують кримінальні дії з боку іншої людини.

У всіх справах, які розглядав Суд, він постійно наголошував на обов'язку держави забезпечувати захист життя. Суд не визнав переконливим твердження, що гарантоване статтею 2 «право на життя» може тлумачитися як таке, що містить у собі негативний аспект. Хоча, наприклад, у контексті статті 11 Конвенції, Суд визнав, що свобода об'єднання включає не лише право приєднуватися до об'єднання, а й відповідну свободу людини від примусового включення її в об'єднання, Суд зауважує, що поняття свободи передбачає певну можливість вибору щодо її здійснення. Формулювання статті 2 Конвенції відрізняється від статті 11. Вона не стосується питань, пов'язаних з якістю життя, чи вибору, який людина робить стосовно свого життя. Тією мірою, якою ці аспекти визнаються настільки принциповими для умов людського існування, що вимагають від держави втручання, вони можуть відбиватися в правах, гарантованих іншими статтями Конвенції або в інших міжнародних документах з прав людини. Статтю 2 неможливо, якщо не перекручувати її текст, тлумачити як таку, що надає діаметрально протилежне право, а саме: право померти; не може вона й створювати право на самовизначення, тобто надавати людині право обирати не життя, а смерть.

Тому Суд вважає, що жодного права померти – чи то з допомогою третьої особи, чи з допомогою державного органу – впливати зі статті 2 Конвенції не може.

На переконання заявниці, відмова визнати, що Конвенція гарантує право померти, означає, що ті країни, які дозволяють суїцид зі сторонньою допомогою, порушують Конвенцію. У цій справі Суд не зобов'язаний оцінювати, чи забезпечує правовий режим у тій або іншій країні захист права на життя. Як визнав Суд у справі Кінана, заходи щодо

недопущення вчинення в'язнем самогубства, які можуть вживатися з огляду на відповідні для цього підстави, мають не виходити за межі, встановлені іншими положеннями Конвенції, такими, як статті 5 і 8 Конвенції, а також більш загальними принципами особистої самостійності. Так само стосовно міри, до якої держава дозволяє або намагається регулювати можливість завдання вільній людині фізичної шкоди нею самою або з допомогою іншої особи, можуть порушуватися суперечливі питання щодо особистої свободи і суспільних інтересів, які можуть бути вирішені лише при розгляді конкретних обставин справи. Проте, навіть якщо переважаючі обставини у певній країні, які дозволяють суїцид зі сторонньою допомогою, визнані такими, що не порушують статті 2 Конвенції, це не може допомогти заявниці в цій справі, коли зовсім інше твердження – що Сполучене Королівство порушить свої зобов'язання за статтею 2, якщо не дозволить вчинити самогубство зі сторонньою допомогою, – не доведено.

Суд доходить висновку, що порушення статті 2 Конвенції допущено не було.

VO v. FRANCE – витяги

(від 8 липня 2004 року)

У рішенні у справі *Vo v. France* Європейський суд з прав людини постановив, що не було порушення статті 2 Європейської конвенції про захист прав людини та основних свобод.

ОБСТАВИНИ СПРАВИ

Заявниця п. Ті-Нхо Во є громадянкою Франції, народилась 1967 року, проживає у м. Бург-ен-Бресс, Франція.

27 листопада 1991 року, перебуваючи на шостому місяці вагітності, вона прийшла до Загальної лікарні міста Ліона, аби пройти попередньо призначений медичний огляд. На той самий день іншій жінці, п. Ті Тхан Ван Во, була призначена операція з видалення спіралі.

Лікар під час гінекологічного огляду заявниці, помилково прийнявши її за п. Ті Тхан Ван Во, простромив у неї оболонку плоду. Внаслідок цього заявниці довелося зробити аборт.

Після подання заявницею та її чоловіком заяви до компетентних органів щодо лікаря було порушено кримінальну справу і його було звинувачено у необережному заподіянні тілесного ушкодження. 3 червня 1996 року кримінальний суд м. Ліона виправдав лікаря. 13 березня 1997 року Ліонський апеляційний суд, розглянувши скаргу заявниці на відповідний виправдальний вирок, скасував рішення кримінального суду м. Ліона і, визнавши лікаря винуватим у вчиненні вбивства через необережність, засудив його до позбавлення волі строком на шість місяців з відтермінуванням виконання цього покарання та до сплати штрафу у розмірі 10 тис. франків.

30 червня 1999 року касаційний суд скасував вирок Ліонського апеляційного суду і постановив, що дії лікаря не можуть бути кваліфіковані як вбивство з необережності з огляду на те, що людський плід не можна вважати людиною, якій має бути надано кримінально-правовий захист.

ОСКАРЖЕННЯ

Посилаючись на статтю 2 Конвенції, заявниця скаржилась на відмову державних органів кваліфікувати позбавлення життя її ненародженої дитини як вбивство через необережність. П. Во стверджувала, що Франція зобов'язана прийняти законодавство, яке б карало такі дії у кримінально-правовому порядку.

ЗМІСТ РІШЕННЯ СУДУ

Суд дійшов висновку, що питання про те, з якого моменту виникає право людини на життя, повинно вирішуватись на національному рівні, оскільки, по-перше, у більшості

держав серед тих, котрі ратифікували Конвенцію, зокрема у Франції, це питання однозначно не вирішене і залишається предметом публічних дебатів; по-друге, між європейськими державами загалом немає правового чи наукового консенсусу щодо визначення початкового моменту життя.

Усталена судова практика Франції та зміст останніх парламентських дебатів щодо питання криміналізації дій особи, які призвели до неумисного переривання вагітності, свідчать про те, що природа й юридичний статус ембріона чи плоду наразі не є визначеними у законодавстві Франції. Окрім того, у проектах законів Франції зі зазначеного питання передбачено, що різні інститути та особи мають бути залучені до охорони та захисту ембріона чи плоду.

Природа і правовий статус ембріона чи плоду не є визначений також і на європейському рівні загалом.

Принаймні більшість європейських держав визнають, що людський ембріон належить до людського роду.

На думку Суду, потенціал і здатність ембріона людини стати людиною вимагають його захисту в ім'я людської гідності, однак це не вимагає розглядати його як людину, котрій належить право на життя у сенсі статті 2 Конвенції.

Зважаючи на викладені міркування, Суд висловив своє переконання щодо небажаності та, зрештою, неможливості за існуючого стану справ вирішити абстрактно питання про те, чи можна вважати ненароджену дитину людиною (за французькою термінологією – "personne") у сенсі статті 2 Конвенції.

Далі Суд дійшов висновку, що не було необхідності вирішувати питання про те, чи потрібно застосувати статті 2 Конвенції до обставин даної справи, тобто до факту непередбаченого переривання вагітності заявниці. Він також припустив, що навіть якщо б статті 2 Конвенції все ж підлягала застосуванню у цій справі, Франція не була б визнана винною у невиконанні зобов'язань щодо підтримання і захисту життя через свою систему охорони здоров'я.

Суд не вважав, що відповідно до законодавства Франції ненароджена дитина взагалі була позбавлена будь-якої охорони.

Суд, на відміну від заявниці, не дійшов висновку, що надання кримінально-правового захисту є обов'язковою формою виконання державою свого позитивного конвенційного зобов'язання у кожному випадку, коли йдеться про порушення права на життя. Наприклад, у системі охорони здоров'я таке зобов'язання полягало у вжитті заходів, необхідних задля захисту життя особи, а також у проведенні розслідувань для з'ясування причин смерті пацієнта.

Суд зазначив, що заявниця, окрім ініціювання кримінального провадження стосовно лікаря у зв'язку із заподіянням їй необережного тілесного ушкодження, могла звернутися із заявою до адміністративного суду про компенсацію шкоди і, вочевидь, досягла б рішення на свою користь. Адже в порядку адміністративного судочинства заявниця могла б довести допущене лікарем професійне недбальство, а відтак, отримати повну компенсацію заподіяної їй шкоди. Тоді п. Во непотрібно було б вдаватися до ініціювання кримінального процесу щодо лікаря.

Тому Суд постановив, що навіть якщо припустити, що стаття 2 Конвенції підлягала застосуванню у цій справі, держава її не порушила.

Використані джерела:

- Юридична газета [№2 \(62\) 02 лютого 2006 року](#) та N 15, 16 – 22 квітня 2005 року
- Закон & Бізнес [№ 48 \(724\) 26.11 — 2.12. 2005 р.](#)
- Практика Європейського суду з прав людини. Рішення. Коментарі, № 2'2003

- Европейская конвенция о защите прав человека: право и практика.
<http://www.echr.ru/documents/doc/2461489/2461489.htm>

**ПЕРЕЛІК ОСНОВНИХ СПРАВ ЗА СТАТТЕЮ 2 ЄКПЛ,
РОЗГЛЯНУТИХ ЄВРОПЕЙСЬКИМ СУДОМ**

Назва справи	Предмет і результати розгляду [встановлення чи не встановлення порушення статті 2 ЄКПЛ]
McCann and others v. The United Kingdom 27 вересня 1995 року	навмисне використання смертельної сили з боку служб безпеки і військових по відношенню до трьох членів Ірландської республіканської армії, які підозрювались у намірі скоєння теракту, та розслідування справи (порушення)
Andronicou and Constantinou v. Cyprus 9 жовтня 1997 року	використання сили на ураження, яка привела до загибелі осіб, з боку спеціального загону озброєних поліцейських при захисті життя одного з загинутих (немає порушення)
Kaya v. Turkey 15 лютого 1998 року	вбивство силами безпеки Турції людини під час озброєного зіткнення між солдатами і членами Робітничої партії Курдистана та ефективність (немає порушення) і неупередженість розслідування (порушення)
<i>Guerra and others v. Italy</i> 19 лютого 1998 року	відмова держави в оприлюдненні інформації про підприємство, що здійснює токсичні викиди (порушення)
LCB v. The United Kingdom 9 червня 1998 року	ствердження хворого на лейкемію заявника, що причина хвороби – зараження від батька військовослужбовця, який постраждав від радіації в результаті проведення ядерних випробувань (немає порушення)
Gьлез v. Turkey 27 липня 1998 року	використання турецькими силами безпеки кулеметів для придушення демонстрації. (порушення)
Güleç v. Turkey 27 липня 1998 року	загибель 15-річної особи під час антитерористичної операції від кулі, ймовірно, представника сил безпеки та розслідування справи (порушення)
Ergi v. Turkey 28 липня 1998 року	загибель особи в результаті дій сил безпеки у зв'язку з недоліками планування і проведення операції та неспроможність провести адекватне та ефективне розслідування (порушення)
Yaşa v. Turkey 2 вересня 1998 року	вбивство однієї людини і замах на іншу ймовірно з боку державних агентів з політичних мотивів та ефективність розслідування випадків (порушення)
Aytekin v. Turkey 23 вересня 1998 року	виправданість використання військовим сили на ураження по відношенню до водія машини, яка без зупинки перетнула контрольний пункт (порушення)
Osman v. The United Kingdom	необхідність вживати превентивні міри

28 жовтня 1998 року	поліцією з метою запобігти насильства по відношенню до дитини (немає порушення)
Oğur v. Turkey 20 травня 1999 року	загибель нічного сторожа внаслідок застосування зброї під час операції, здійснюваної силами безпеки (порушення)
Tanrikulu v. Turkey 8 липня 1999 року	ефективність розслідування вбивства, вчиненого невідомими злочинцями (порушення)
Çakıcı v. Turkey 8 липня 1999 року	зникнення брата заявника після взяття його під варту (порушення)
Semil Kiliç v. Turkey 28 березня 2000 року	загибель журналіста від куль невідомих злочинців – незабезпечення захисту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Mahmut Kaya v. Turkey 28 березня 2000 року	загибель лікаря від куль невідомих злочинців – незабезпечення захисту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Shanaghan v. The United Kingdom 4 травня 2000 року	розслідування вбивства невідомими особи, яка підозрювалася у терористичній діяльності (порушення)
Ertak v. Turkey 9 травня 2000 року	зникнення сина заявника після ствердженого взяття його під варту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Velikova v. Bulgaria 18 травня 2000 року	загибель під час перебування під поліційною вартою (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Timurtaş v. Turkey 13 червня 2000 року	зникнення сина заявника після взяття його під варту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Salman v. Turkey 27 червня 2000 року	загибель чоловіка заявниці під час його перебування під вартою(порушення); ефективність розслідування (порушення)
Hasan Ilhan v. Turkey 27 червня 2000 року	напад сил безпеки, який мав наслідки, загрозливі для життя (немає порушення)
Tatete v. Switzerland 6 липня 2000 року	загроза вислання громадянина Демократичної Республіки Конго, хворого на СНІД (дружнє врегулювання)
G.H.H. and Others v. Turkey 11 липня 2000 року	загроза вислання до Ірану (немає необхідності в розгляді)
Ekinci v. Turkey 18 липня 2000 року	загибель особи від куль невідомих злочинців і стверджуване непроведення ефективного розслідування (немає порушення)
Akkoç v. Turkey 10 жовтня 2000 року	загибель від куль невідомих злочинців – незабезпечення захисту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Taş v. Turkey 14 листопада 2000 року	зникнення сина заявника після взяття його під варту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Tanribilir v. Turkey	самогубство під час перебування під вартою

16 листопада 2000 року Demiray v. Turkey 21 листопада 2000 року	(немає порушення) загибель затриманого внаслідок вибуху міни, коли він показував силам безпеки місце сховища боєприпасів (порушення)
Gül v. Turkey 14 грудня 2000 року	загибель затриманого внаслідок застосування зброї поліцією (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Çiçek v. Turkey 27 лютого 2001 року Berktay v. Turkey 1 березня 2001 року	зникнення сина заявника після взяття його під варту (порушення) отримання заявником тяжких тілесних ушкоджень внаслідок падіння з балкона під час його перебування в оточенні поліції, яка проводили обшук у його квартирі (немає порушення)
Keenan v. The United Kingdom 3 квітня 2001 року Tanlı v. Turkey 10 квітня 2001 року	самогубство в'язня (немає порушення) загибель особи під час перебування під поліційною вартою (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Hugh Jordan v. The United Kingdom 4 травня 2001 року	ефективність розслідування вбивства особи внаслідок застосування зброї військовослужбовцями (порушення)
McKerr v. The United Kingdom 4 травня 2001 року	ефективність розслідування вбивства особи внаслідок застосування зброї військовослужбовцями (порушення)
Kelly and Others v. The United Kingdom 4 травня 2001 року Shanaghan v. The United Kingdom 4 травня 2001 року [секція III]	ефективність розслідування вбивства особи внаслідок застосування зброї військовослужбовцями (порушення) ефективність розслідування вбивства особи внаслідок застосування зброї військовослужбовцями (порушення)
Cyprus v. Turkey 10 травня 2001 року	зникнення осіб після турецької окупації Кіпру (немає порушення); не проведення ефективного розслідування у справі осіб, що зникли безвісти (порушення); стверджувальне позбавлення доступу до медичного обслуговування (немає порушення)
Denizci v. Cyprus 23 травня 2001 року	загибель особи від куль невідомих злочинців, стверджувальне невжиття запобіжних заходів та ефективність розслідування (немає порушення)
Akdeniz v. Turkey 31 травня 2001 року	зникнення родичів заявників після стверджуваного взяття їх під варту (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Avşar v. Turkey 10 липня 2001 року	вбивство людини селищними охоронцями (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Irfan Bilgin v. Turkey 17 липня 2001 року	зникнення брата заявника після стверджуваного взяття його під варту (порушення);

I. I. and Others v. Turkey 6 листопада 2001 року Calvelli and Ciglio v. Italy 17 січня 2002 року	ефективність розслідування (порушення) зникнення особи після взяття її під варту (дружнє врегулювання) судове переслідування лікаря за неумисне вбивство, погашене давністю внаслідок процесуальних затримок (немає порушення)
Abdurrahman Orak v. Turkey 14 лютого 2002 року	загибель в'язня (порушення); не проведення ефективного розслідування щодо загибелі в'язня (порушення)
Paul and Audrey Edwards v. The United Kingdom 14 березня 2002 року Sabuktekin v. Turkey 19 березня 2002 року	вбивство особи під вартою психічно хворим співкамерником (порушення); не проведення ефективного розслідування (порушення) загибель від куль невідомих злочинців (немає порушення); стверджувач не проведення ефективного розслідування (немає порушення)
Oral and Others v. Turkey 28 березня 2002 року Pretty v. The United Kingdom 29 квітня 2002 року	вбивство родича заявників під час поліційної операції (дружнє врегулювання) відмова надати заздальгідь зобов'язання не притягати чоловіка до суду за його допомогу дружині вчинити самогубство (немає порушення)
Şemse Önen v. Turkey 14 травня 2002 року	загибель родичів заявниці від куль невідомих злочинців (немає порушення); ефективність розслідування вбивства (порушення)
McShain v. The United Kingdom 28 травня 2002 року	ефективність розслідування загибелі чоловіка заявниці внаслідок дій сил безпеки під час масового заворушення (порушення)
Anguelova v. Bulgaria 13 червня 2002 року	загибель особи під час перебування під поліційною вартою (порушення); незабезпечення органами влади вчасної медичної допомоги (порушення); ефективність розслідування (порушення)
Orhan v. Turkey 18 червня 2002 року	зникнення братів і сина заявника після взяття їх під варту та ефективність розслідування (порушення)
Öneryıldız v. Turkey 18 червня 2002 року	загибель людей внаслідок вибуху на сміттєзвалищі, довкола якого було побудовано барачні нетрі (порушення)
Ülkü Ekinci v. Turkey 16 липня 2002 року	загибель особи у 1994 році від куль невідомих злочинців (немає порушення); не проведення ефективного розслідування (порушення)
N. Ö. v. Turkey 17 жовтня 2002 року	загибель чоловіка заявниці внаслідок поганого поводження, якого він зазнав під час перебування під вартою (дружнє врегулювання)
Mastromatteo v. Italy 24 жовтня 2002 року	вбивство сина заявника засудженими, один з яких був тимчасово звільнений із в'язниці, а другий перебував в ув'язненні з умовами напівзакритого режиму (немає порушення)
Yakar v. Turkey	загибель сина заявниці під час перебування під

26 листопада 2002 року Sokur v. Ukraine 26 листопада 2002 року	вартою (дружнє врегулювання) невиконання рішення національних судів про стягнення на користь заявника заборгованості з заробітної плати за 3 роки, враховуючи його низький життєвий рівень (немає порушення)
Adali v. Turkey 12 грудня 2002 року	загибель сина заявниці внаслідок застосування зброї під час спроби його арешту (дружнє врегулювання)
Şaziment v. Turkey 12 грудня 2002 року	загибель сина заявниці внаслідок застосування зброї під час спроби його арешту (дружнє врегулювання)
Sogukpinar v. Turkey 12 грудня 2002 року	загибель сина заявниці внаслідок застосування зброї під час спроби його арешту (дружнє врегулювання)
Filiyet Şen v. Turkey 12 грудня 2002 року	загибель чоловіка заявниці внаслідок застосування зброї під час спроби його арешту (дружнє врегулювання)
H. K. and Others v. Turkey 14 січня 2003 року	смерть, спричинена, як стверджувалося, поганим поводженням при триманні під вартою у 1994 році (дружнє врегулювання)
Öçalan v. Turkey 12 березня 2003 року	ризик застосування смертної кари (немає порушення)
Macir v. Turkey 22 квітня 2003 року	вбивство особи у 1994 році невідомими злочинцями та ефективність розслідування (дружнє врегулювання)
Güler and Others v. Turkey 22 квітня 2003 року	загибель пастуха внаслідок застосування зброї військовослужбовцем у 1994 році та ефективність розслідування (дружнє врегулювання)
Aktaş v. Turkey 24 квітня 2003 року	загибель особи під час перебування під вартою і непроведення ефективного розслідування (порушення)
Tere v. Turkey 9 травня 2003 року	вбивство сина заявниці у 1993 році невідомими злочинцями (немає порушення); ефективність розслідування (порушення)
Zamula and Others v. Ukraine 20 травня 2003 року	загибель дочки заявника через злочинну поведінку сп'янілого міліціонера, ефективність розслідування, покарання винного та призначення грошової компенсації (немає порушення)
Yaman v. Turkey 22 травня 2003 року	загибель сина заявниці у 1996 році під час перебування під вартою (статті 2, 3, 6 і 13) (дружнє врегулювання)
Finucane v. The United Kingdom 1 липня 2003 року	ефективність розслідування вбивства особи під час перестрілки, фактично санкціонованої, як стверджувалося, силами безпеки (порушення)
Eren and Others v. Turkey 2 жовтня 2003 року	зникнення родичів заявників після стверджуваного взяття під варту (дружнє врегулювання)

<p>Başak and Others v. Turkey 16 жовтня 2003 року</p> <p>Ogras and Others v. Turkey 28 жовтня 2003 року</p>	<p>стверджуване вбивство брата заявника силами безпеки (дружнє врегулювання)</p> <p>загибель затриманого внаслідок застосування зброї у зв'язку зі стверджуваною спробою втечі (дружнє врегулювання)</p>
<p>Hanim Tosun v. Turkey 6 листопада 2003 року</p>	<p>зникнення чоловіка заявниці після його викрадення, яке, як стверджувалося, здійснили сили безпеки (дружнє врегулювання)</p>
<p>Kara and Others v. Turkey 25 листопада 2003 року</p>	<p>ефективність розслідування вбивства, вчиненого невідомими злочинцями (дружнє врегулювання)</p>
<p>Yurtseven and Others v. Turkey 18 грудня 2003 року</p> <p>Tekdag v. Turkey 15 січня 2004 року</p>	<p>зникнення родичів заявників після взяття їх під варту (дружнє врегулювання)</p> <p>викрадення і вбивство чоловіка заявниці державними агентами та відсутність ефективного розслідування (порушення)</p>
<p>Ipek v. Turkey 17 лютого 2004 року</p> <p>Nuray Sen v. Turkey 30 березня 2004 року</p>	<p>зникнення синів заявника після затримання них військовою установою (порушення)</p> <p>смерть від незаконних дій поліції і неможливість кримінального оскарження (порушення)</p>
<p>Ahmet Özkan and others v. Turkey 6 квітня 2004 року</p> <p>Özalp and others v. Turkey 8 квітня 2004 року</p> <p>Tahsin Acar v. Turkey 8 квітня 2004 року</p>	<p>смерть осіб під час військової операції і потім в ув'язненні (порушення)</p> <p>смерть в ув'язненні і відсутність ефективного розслідування (порушення)</p> <p>зникнення особи після ймовірного затримання поліцією і неефективне розслідування (порушення)</p>
<p>Buldan v. Turkey 24 квітня 2004 року</p>	<p>викрадення та вбивство брата заявника державними агентами і неефективне розслідування (порушення)</p>
<p>Vo v. France 8 липня 2004 року</p>	<p>проведення абортів на шостому місяці вагітності через недбалість лікаря (немає порушення)</p>
<p>M.K. v. Turkey 13 липня 2004 року</p> <p>Erkek v. Туреччина 13 липня 2004 року</p> <p>E.O. v. Turkey 15 липня 2004 року</p>	<p>смерть від незаконних дій поліції (немає порушення)</p> <p>смерть від тортур в ув'язненні, спричинених поліцією (порушення)</p> <p>смерть від незаконних дій поліції і неможливість кримінального оскарження (порушення)</p>
<p>İkincisoğlu v. Turkey 27 липня 2004 року</p>	<p>смерть від тортур в ув'язненні, спричинених поліцією, неможливість для родичем дізнатися про обставини смерті (порушення)</p>
<p>Agdas v. Turkey 27 липня 2004 року</p> <p>A.A. and others v. Turkey 27 липня 2004 року</p> <p>Slimani v. France</p>	<p>смерть брата заявника від рук поліції і неефективне розслідування (порушення)</p> <p>загибель хворої особи під вартою (порушення)</p>

27 липня 2004 року Mehmet Sirin Yilmaz v. Turkey 29 липня 2004 року	вбивство дружини заявника під час артилерійського нападу на їх село сил безпеки (порушення)
Zengin v. Turkey 28 жовтня 2004 року Seyhan v. Turkey 2 листопада 2004 року A.K. and V.K v. Turkey 30 листопада 2004 року	вбивство чоловіка заявниці силами безпеки та неефективність розслідування (порушення) смерть в ув'язненні в поліції, неефективність розслідування (порушення) смерть від тортур в ув'язненні, спричинених поліцією, неефективність розслідування (порушення)
Makaratzis v. Greece 24 грудня 2004 року Ceyhan Demir and others v. Turkey 13 січня 2005 року Mentese and others v. Turkey 18 січня 2005 року Isayeva, Yusupova and Bazayeva v. Russia, Khashiyev and Akayeva v. Russia 24 лютого 2005 року Bubbins v. The United Kingdom 17 березня 2005 року	загроза життю заявника через використання поліцейськими надмірної сили (порушення) смерть особи під час перебування у тюрмі і неефективне розслідування (порушення) вбивство родичів заявників силами безпеки під час воєнної операції (порушення) неспроможність держави захистити право на життя та відсутність ефективного розслідування (порушення)
Türkoglu v. Turkey 17 березня 2005 року Gezici v. Turkey 17 березня 2005 року Güngör v. Turkey 22 березня 2005 року	вбивство поліцією, яка була викликана через підозру у нападі на хазяїна будинку, самого хазяїна будинку, який був п'яний, озброєний та цілив пістолетом у поліцейського, та розслідування (немає порушення) викрадення і вбивство чоловіка заявниці, відсутність розслідування (порушення) вбивство особи силами безпеки (порушення)
Akkum and others v. Turkey 24 березня 2005 року	сили безпеки були не в змозі запобігти вбивству сина заявника і не було ефективного розслідування (порушення) незаконне вбивство родичів заявників силами безпеки і не проведення адекватного розслідування (порушення)
Adali v. Turkey 31 березня 2005 року	вбивство особи державними агентами і не проведення ефективного розслідування (порушення)
Shamayev and others v. Georgia and Russia 12 квітня 2005 року Shariko v. Ukraine 19 квітня 2005 року Öcalan v. Turkey 12 травня 2005 року Süheyla Aydın v. Turkey 25 травня 2005 року	видача осіб до Росії, де існує смертна кара, яка їм може загрожувати (немає порушення) невиплата пенсії (немає порушення) засудження до смертної кари (немає порушення) погіршення лікування заявниці через поліцейський арешт, вбивство її чоловіка державними агентами та неефективне

Acar and others v. Turkey
24 травня 2005 року

Akdeniz v. Turkey,
Çelikbilek v. Turkey,
Kismir v. Turkey,
Koku v. Turkey,
Togcu v. Turkey,
Yasin Ates v. Turkey
31 травня 2005 року
Kilinc and Others v. Turkey
7 червня 2005 року
Trubnikov v. Russia
5 липня 2005 року
Nachova v. Bulgaria
6 липня 2005 року

Fatma Kaçar v. Turkey
15 липня 2005 року

Simsek and others v. Turkey
26 липня 2005 року
Tanis and others v. Turkey
2 серпня 2005 року
Kaplan and others v. Turkey
13 вересня 2005 року
Özgen and Others v. Turkey
20 вересня 2005 року
Dündar v. Turkey
20 вересня 2005 року
Dizman v. Turkey
20 вересня 2005 року
H.Y. and Hü. Y. v. Turkey
6 жовтня 2005 року

Nesibe Haran v. Turkey
6 жовтня 2005 року
Akdogdu v. Turkey
18 жовтня 2005 року

Gongadze v. Ukraine
8 листопада 2005 року

Bader and Others v. Sweden
8 листопада 2005 року

розслідування (порушення)
свідоме вбивство родичів заявників сільською охороною, неможливість провести ефективне розслідування (порушення)
зникнення або смерть родичів заявників в Туреччині в 1994 році (порушення)

обставини самогубства брата і сина заявників (порушення)
відповідальність влади за смерть особи у в'язниці та розслідування (порушення)
невиправдане застосування вогнепальної зброї для арешту правопорушника, який не представляв небезпеки (порушення)

смерть чоловіка заявниці в результаті позасудових дій державних представників і неефективне розслідування (порушення)

використання непропорційної сили поліцією і неефективне розслідування (порушення)

вбивство особи протягом її перебування в поліції (порушення)

необґрунтоване використання зброї поліцією та неефективне розслідування (порушення)

викрадення особи державними агентами (порушення)

вбивство сина заявника силами безпеки та відсутність розслідування (порушення)

арешт і ізоляція заявника, які призвели до погіршення лікування (немає порушення)

смерть сина заявників в поліції в результаті жорстокого поводження з ним та відсутність ретельного та ефективного розслідування (порушення)

відповідальність державних посадовців за зникнення чоловіка заявниці (порушення)

обставини смерті сина заявника в поліції та неефективність кримінального розслідування (немає порушення)

неспроможність національних органів захистити життя чоловіка заявниці (порушення); непроведення належного розслідування обставин смерті (порушення)

висилка зі Швеції до Сирії, де заявник мав реальний ризик бути заарештованим і страченим (порушення)

Kakoulli v. Turkey 22 листопада 2005 року Belkiza Kaya and others v. Turkey 22 листопада 2005 року	навмисне вбивство турецькими солдатами на Кіпрі чоловіка і батька заявника (порушення) виконання позасудових дій державними органами, які спричинили смерть родичів заявників, та відсутність розслідування (порушення)
Kanlibas v. Turkey 8 грудня 2005 року Mordeniz v. Turkey 10 січня 2006 року	непроведення ефективного розслідування смерті брата заявника (порушення) загибель батьків заявника після арешту поліцією та неефективність розслідування (порушення)
Biskin v. Turkey 10 січня 2006 року	смерть особи через після її викликання до поліції та неефективність розслідування (порушення)
Bayrak and Others v. Turkey 12 січня 2006 року	смерть особи через позасудові дії та неефективність розслідування (немає порушення)
Scavuzzo-Hager and Others v. Switzerland 7 лютого 2006 року	застосування надмірної сили поліцейськими офіцерами при арешти особи, не спробувавши її реанімувати коли вона знепритомніла, відсутність ефективного розслідування (порушення)
Seker v. Turkey 21 лютого 2006 року	викрадення і вбивство сина заявника агентами держави та неефективне розслідування (порушення)
Eren and Others v. Turkey 21 лютого 2006 року Tzekov v. Bulgaria 23 лютого 2006 року	смерть родичів заявників через позасудові дії (порушення) заявника отримав кульове поранення, яке не було абсолютно необхідним застосуванням сили (немає порушення)
Ognyanova and Choban v. Bulgaria 23 лютого 2006 року	погане поводження поліції з особою, що спричинило її смерть, та відсутність ефективного розслідування (порушення)
Erikan Bulut v. Turkey 2 березня 2006 року Perk and Others v. Turkey 28 березня 2006 року	падіння заявника з п'ятого поверху будівлі Дирекції безпеки (немає порушення) вбивство родичів заявників силами поліції в результаті використання смертельної сили (порушення)
Sergey Vasilyevich Shevchenko v. Ukraine 4 квітня 2006 року	смерть від двох вогнепальних ран сина заявника, який був старшим лейтенантом Повітряних Сил, під час виконання ним службових обов'язків по охороні аеродрому та розслідування (порушення)
Uçar v. Turkey 11 квітня 2006 року Erdogan and Others v. Turkey 25 квітня 2006 року	відповідальність держави за затримання і смерть сина заявника (немає порушення) навмисність вбивства осіб при арешті, відсутність абсолютної необхідності застосування смертельної сили, неефективне розслідування (порушення)

Ataman v. Turkey 27 квітня 2006 року	смерть сина заявника при виконанні військової служби та неефективність кримінального розслідування смерті (порушення)
Halit Çelebi v. Turkey 2 травня 2006 року	смерть сина заявника та відсутність адекватного та ефективного розслідування (порушення)
Pereira Henriques and others v. Luxembourg 9 травня 2006 року	відсутність ефективного розслідування обставин смерті чоловіка і батька заявників (порушення)
Yasaroglu v. Turkey 20 червня 2006 року	вбивство чоловіка заявника поліцією та розслідування справи (немає порушення)
Havva Dudu Esen v. Turkey 20 червня 2006 року	неефективність розслідування смерті батька заявника (немає порушення)
Byrzykowski v. Poland 27 червня 2006 року	відсутність ефективного розслідування смерті дружини заявника і нанесення шкоди здоров'ю його сина, а також розгляд його скарги за межами розумного часу (порушення)
Cennet Ayhan and Mehmet Salih Ayhan v. Turkey 27 червня 2006 року	вбивство особи державними агентами чи з їх потурання, відсутність ефективного розслідування (порушення)
Kavak v. Turkey 6 липня 2006 року	вбивство і відсутність розслідування обставин вбивства сина заявниці (порушення)
Ihsan Bilgin v. Turkey 27 липня 2006 року	вбивство батька заявника сільською охороною через надмірне використання сили і відсутність розслідування (порушення)
Bazorkina v. Russia 27 липня 2006 року	вбивство сина заявниці федеральними силами і відсутність ефективного розслідування (порушення)
Sultan Karabulut v. Turkey 19 вересня 2006 року	зайве використання сили службами безпеки і ефективність розслідування (порушення)
Halit Dinç and others v. Turkey 19 вересня 2006 року	близький родич заявників був убитий іншим солдатом, або навмисно, або через непропорційне використання смертельної сили, відсутність розслідування (порушення)
Estamirov and Others v. Russia 12 жовтня 2006 року	вбивство родичів заявників агентами російської Держави в Чечні і відсутність розслідування їх смерті (порушення)
Yildirim and Others v. Turkey 19 жовтня 2006 року	вбивство особи після викрадення таємними агентами держави і неефективне розслідування (порушення)
Kamer Demir and others v. Turkey 19 жовтня 2006 року	смерть родичів заявників після навмисного запуску ракет по селищу жандармами, які не понесли відповідальність (порушення)
Diril v. Turkey 19 жовтня 2006 року	зникнення осіб після арешту, відсутність розслідування (порушення)
Kaya and Others v. Turkey 24 жовтня 2006 року	викрадення і вбивство особи агентами Держави і відсутність ефективного розслідування (порушення)
Luluyev v. Russia	незаконний арешт, катування і вбивство особи

9 листопада 2006 року Imakayeva v. Russia 9 листопада 2006 року	без ефективного розслідування (порушення) зникнення сина і чоловіка заявниці після ймовірного затримання Російськими військовими у Чечні (порушення) та розслідування (порушення)
Huyulu v. Turkey 16 листопада 2006 року Yazici v. Turkey 5 грудня 2006 року Pasa and Erkan Erol v. Turkey 12 грудня 2006 року Tarariyeva v. Russia 14 грудня 2006 року	смерть сина заявника через бездіяльність влади (порушення) позасудове вбивство брата заявника (порушення) дозвіл на використання фугасів без вживання необхідних заходів безпеки (порушення) смерть сина заявниці в ув'язненні через неадекватну і неналежну медичну допомогу та неідентифікованість і не покарання винних (порушення)
Anter and others v. Turkey 19 грудня 2006 року Gomi and Others v. Turkey 21 грудня 2006 року Yüksel Erdogan and Others v. Turkey 15 лютого 2007 року	позасудове вбивство батька заявників та відсутність розслідування (порушення) загибель 4-х осіб у в'язниці у 1996 році (порушення) використання сили службами безпеки проти родичів заявників було непропорційним, результатом навмисного плану, щоб незаконно убити їх, власті були не в змозі проводити ефективне розслідування обставин і надмірне затягування судового розгляду (порушення)
Salgin v. Turkey 20 лютого 2007 року	загибель військового на службі через ймовірне вбивство іншими військовими, а не самогубство, розслідування (порушення)
Akpınar and Altun v. Turkey 27 лютого 2007 року Huohvanainen v. Finland 13 березня 2007 року	пропорційність використання сили службами безпеки обставинам випадку (порушення) абсолютна необхідність використання смертельної сили проти брата заявника (немає порушення)
Waysayeva v. Russia 5 квітня 2007 року	ймовірне вбивство чоловіка заявниці агентами Держави в Чечні і влада була не в змозі здійснювати ефективне і адекватне розслідування в його зникнення (порушення)
Evans v. The United Kingdom 10 квітня 2007 року	законодавче врегулювання використання ембріонів для запліднення після розірвання відносин подружжя (немає порушення)
Üçak and Others v. Turkey 26 квітня 2007 року	зникнення осіб після військової операції, під час якої її було заарештовано, та ефективність розслідування (порушення)
Kamil Uzun v. Turkey 10 травня 2007 року	відповідальність військових, які використали міномет під час операції, через що було вбито матір заявника (порушення)
Akhmadova and Sadulayeva v. Russia 10 травня 2007 року	затримання особи військовослужбовцями під час операції сил безпеки на території Чечні та ймовірне вбивство її ними пізніше (порушення)

Ramsahai and Others v. The
Netherlands

15 травня 2007 року

Kontrová v. Slovakia

31 травня 2007 року

вбивство озброєної особи при арешті
(порушення)

неможливість держави захистити життя дітей
заявниці від насильства з боку її чоловіка через
недбале виконання своїх обов'язків
поліцейськими (порушення)